АЛФА БК УНИВЕРЗИТЕТ
Факултет за стране језике
ALFA BK UNIVERSITY
Faculty of Foreign Languages

РЕЧИ

Часопис за језик, књижевност и културу
Година X, бр.1, 2018.

ИЗДАВАЧ
Алфа БК универзитет у Београду
Факултет за стране језике
Палмира Тољатија 3, 11070 Нови Београд
Ел. пошта уредништва: reci@alfa.edu.rs
Tel. +381 11 26 90 039

ЗА ИЗДАВАЧА
Др Јозефина БЕКЕ ТРИВУНАЦ, редовна професорка, в. д. ректора Алфа БК универзитета у Београду

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ

Др Мелина НИКОЛИЋ, доценткиња Факултета за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

Др Андријана ЂОРДАН, доценткиња Факултета за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Др Јозефина БЕКЕ ТРИВУНАЦ, редовна професорка, в.д. ректора Алфа БК универзитета у Београду, председница

Др Маја ЋУК, ванредна професорка, декан Факултета за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

Др Александар ПРЊАТ, редовни професор, проректор за научноистраживачки рад Алфа БК универзитета у Београду

Даница КАРИЋ, чланица Савета Алфа БК универзитета у Београду

Редакциони одбор

Др Ханифа КАПИЏИЋ-ОСМАНАГИЋ, редовна чланица Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине, редовна професорка Филозофског факултета у Сарајеву (Босна и Херцеговина)

Др Сибелан ФОРЕСТЕР, редовна професорка на Свартмор колеџу, Пенсилванија (САД)

Др Бранко ТОШОВИЋ, редовни професор Универзитета у Грацу (Аустрија)

Др Џејн МАТИСОН ЕКСТАМ, ванредна професорка Универзитета у Естфолду (Норвешка)

Др Магдалена КОХ, ванредна професорка Универзитета Адам Мицкјевич у Познању (Пољска)

Др Виолета ЈУРКОВИЋ, ванредна професорка Универзитета у Љубљани, (Словенија)

Др Марија КРИВОКАПИЋ, ванредна професорка Филозофског факултета у Никшићу (Црна Гора)

Др Картика ШАШИКУМАР, ванредна професорка Државног универзитета у Сан Хосеу (САД)

Др Тијана ПАРЕЗАНОВИЋ, доценткиња Факултета за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

Др Артеа ПАНАЈОТОВИЋ, доценткиња Факултета за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

Рецензенти

Др Весна ПОЛОВИНА, редовна професорка Филолошког факултета у Београду Универзитета у Београду

Др Татјана ЂУРОВИЋ, редовна професорка Економског факултета Универзитета у Београду

Др Ана Кузмановић ЈОВАНОВИЋ, ванредна професорка Филолошког факултета Универзитета у Београду

Др Слободан ЈОВАНОВИЋ, ванредни професор Факултета за правне и пословне студије др Лазар Вркатић у Новом Саду

Др Милан ЖИВКОВИЋ, ванредни професор Факултета за правне и пословне студије др Лазар Вркатић у Новом Саду

Др Маја ЋУК, ванредна професорка Факултета за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

Др Светлана ТОМИЋ, ванредна професорка Факултета за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

Др Наташа ЈАНКОВИЋ, доценткиња Учитељског факултета Универзитета Београду

Др Маријана ПАПРИЋ, наставник руског језика Учитељског факултета Универзитета у Београду

Др Наташа ЈАНИЋИЈЕВИЋ, доценткиња Филолошког факултета Универзитета у Београду

Др Јелена ДРЉЕВИЋ, доценткиња Филолошког факултета Универзитета у Београду

Др Александра ВУКОТИЋ, доценткиња Филолошког факултета Универзитета у Београду

Др Тамара ЈЕВРИЋ, доценткиња Филозофског факултета Универзитета у Приштини, Косовска Митровица

Др Сања МАРИЧИЋ МЕСАРОВИЋ, доценткиња Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду

Др Ана СЕНТОВ, доценткиња Факултета за правне и пословне студије др Лазар Вркатић у Новом Саду

Др Артеа ПАНАЈОТОВИЋ, доценткиња Факултета за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

Др Тијана ПАРЕЗАНОВИЋ, доценткиња Факултета за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

МА Бранка КОВАЧЕВИЋ, асистенткиња Факултета за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

Језичка редакција
Артеа ПАНАЈОТОВИЋ, Факултет за стране језике Алфа БК универзитета у Београду

Прелом текста
Мелина НИКОЛИЋ

Дизајн корица
Јелена КОШТИЦА

Штампа
„Apollo Graphic Production d.o.o.“ Београд
Тираж: 300 примерака
Цена: 450 динара

Годишње
ISSN 1821-0686
COBISS.SR-ID 155512076

Интернет адреса URL базе података у којој су чланци доступни у виду пуног текста:
http://fsj.edu.rs/index.php/site-map/2012-08-21-10-39-32

АЛФА БК УНИВЕРЗИТЕТ
Факултет за стране језике
ALFA BK UNIVERSITY
Faculty of Foreign Languages

REČI

Journal of Language, Literature and Culture
Year X, No. 1, 2018

PUBLISHER
Alfa BK University in Belgrade
Faculty of Foreign Languages
Palmira Toljatija 3, 11070 Novi Beograd
Editorial e-mail address: reci@alfa.edu.rs
Phone +381 11 26 90 039

FOR THE PUBLISHER
Jozefina BEKE TRIVUNAC, PhD, Full Professor, Acting Rector of Alfa BK University in Belgrade

EDITORS-IN-CHIEF

Melina NIKOLIĆ, PhD, Assistant Professor at Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

Andrijana ĐORDAN, PhD, Assistant Professor at Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

PUBLISHING COUNCIL

Jozefina BEKE TRIVUNAC, PhD, Full Professor, Acting Rector of Alfa BK University in Belgrade, Chair

Maja ĆUK, PhD, Associate Professor, Dean of Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

Aleksandar PRNJAT, PhD, Professor, Vice Rector for Research of Alfa BK University in Belgrade

Danica KARIĆ, Member of Alfa BK University Council

EDITORIAL BOARD

Hanifa KAPIDŽIĆ-OSMANAGIĆ, PhD, Full member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, Professor at Faculty of Philosophy in Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)

Sibelan FORRESTER, PhD, Professor at Swarthmore College, Pennsylvania (USA)

Branko TOŠOVIĆ, PhD, Professor at University of Graz (Austria)

Jane MATTISSON EKSTAM, PhD, Associate Professor at Østfold University College (Norway)

Magdalena KOCH, PhD, Associate Professor at Adam Mickiewicz University in Poznań (Poland)

Violeta JURKOVIĆ, PhD, Associate Professor at University of Ljubljana (Slovenia)

Marija KRIVOKAPIĆ, PhD, Associate Professor at Faculty of Philosophy in Nikšić (Montenegro)

Karthika SASIKUMAR, PhD, Associate Professor at San Jose State University (USA)

Tijana PAREZANOVIĆ, PhD, Assistant Professor at Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

Artea PANAJOTOVIĆ, PhD, Assistant Professor at Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

REVIEWERS

Vesna POLOVINA, PhD, Professor at Faculty of Philology, University of Belgrade

Tatjana ĐUROVIĆ, PhD, Full Professor at Faculty of Economics, University of Belgrade

Ana KUZMANOVIĆ JOVANOVIĆ, PhD, Associate Professor at Faculty of Philology, University of Belgrade

Slobodan JOVANOVIĆ, PhD, Associate Professor at Faculty of Legal and Business Studies Dr Lazar Vrkatić in Novi Sad

Milan ŽIVKOVIĆ, PhD, Associate Professor at Faculty of Legal and Business Studies Dr Lazar Vrkatić in Novi Sad

Maja ĆUK, PhD, Associate Professor at Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

Svetlana TOMIĆ, PhD, Associate Professor at Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

Nataša JANKOVIĆ, PhD, Assistant Professor at Teacher Training Faculty, University of Belgrade

Marijana PAPRIĆ, PhD, Russian Language Teacher at Teacher Training Faculty, University of Belgrade

Nataša JANIĆIJEVIĆ, PhD, Assistant Professor at Faculty of Philology, University of Belgrade

Jelena DRLJEVIĆ, PhD, Assistant Professor at Faculty of Philology, University of Belgrade

Aleksandra VUKOTIĆ, PhD, Assistant Professor at Faculty of Philology, University of Belgrade

Tamara JEVRIĆ, PhD, Assistant Professor at Faculty of Philosophy, University of Priština, Kosovska Mitrovica

Sanja MARIČIĆ MESAROVIĆ, PhD, Assistant Professor at Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

Ana SENTOV, PhD, Assistant Professor at Faculty of Legal and Business Studies Dr Lazar Vrkatić in Novi Sad

Artea PANAJOTOVIĆ, PhD, Assistant Professor at Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

Tijana PAREZANOVIĆ, PhD, Assistant Professor at Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

MA Branka KOVAČEVIĆ, Teaching Assistant at Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

LANGUAGE EDITING
Artea PANAJOTOVIĆ, Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University in Belgrade

TYPESETTING
Melina NIKOLIĆ

COVER DESIGN
Jelena KOŠTICA

PRINT
„Apollo Graphic Production d.o.o.“ Belgrade
Print run: 300 copies
Price: 450 RSD

Published annually
ISSN 1821-0686
COBISS.SR-ID 155512076

URL database for full text: http://fsj.edu.rs/index.php/site-map/2012-08-21-10-39-32

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Марија С. Милосављевић
Ословљавање саговорника у информативним емисијама …… **15**

Мелина М. Николић
Анализа конверзације: критички приступ тексту …… **30**

Горица Р. Томић
Компоненцијална анализа глагола са значењем *престати живети* у српском и енглеском језику …… **49**

Martina T. Božajić i Josip I. Miletić
Ingerencija odgojitelja predškolske djece i učitelja razredne nastave u razvijanju jezičnih kompetencija …… **66**

Мирјана М. Вучковић
Сусрет са Другим у новели *Свет се каже шума* Урсуле Ле Гвин …… **95**

Tijana M. Rabrenović
Hybridity and Diversity in *My Beautiful Laundrette* …… **110**

Катарина П. Држајић Лакетић
Љубав као пројекција архетипа у Фаулсовом *Колекционару* …… **122**

Слободан Д. Јовановић
Томас Стернс Елиот – незаборављени трагалац за истином …… **136**

Биљана Ж. Мирчић
Употреба аутентичних материјала у настави страних језика ……. **148**

Маријана С. Јурошевић-Козомара
Заступљеност добитница у оквиру Гонкурове награде ……. **156**

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Стефан П. Пајовић
Мегалополис и побуњена књижевност. Слободан Владушић: *Књижевност и коментари: упутство за оружану побуну* (Београд: Службени гласник, 2017) …… **168**

Светлана Е. Томић
Гордана Стојаковић: *Савка Суботић (1834–1918): Жена која није ништа прећутала* (Нови Сад: Академска Књига, 2018) …… **172**

Светлана Е. Томић
Тин Лемац *Ауторско, повијесно, митско (Пјеснички дискурз Весне Парун – Теорија и интерпретација)* (Загреб: Биакова, 2015) …… **182**

Јелена З. Стефановић
Побуна у име будућности: заборављени културни капитал: *Доприноси непознате елите: могућности сасвим другачије будућности /* Светлана Томић. – Београд: Алфа Бк универзитет, Факултет за стране језике, 2016. …… **188**

Маја М. Ћук
У потрази за фрагментима идентитета, кроз архетип: Роберт Кроуч: *Отишао у индијанце* (са енглеског превела Тања Цветковић), Београд: Агора, 2018. …… **194**

Светлана Е. Томић
Станојка Копривица Ковачевић *Историја сестринства у Србији: од манастирских болница до краја Другог светског рата* (Београд: Медија центар „Одбрана“, Умст Кцс „Сестринство“, Лицеј, 2018) …… **197**

Светлана Е. Томић
***Радован Раде Ристановић: Човек са сунцем на длану: Књига сећања и слављења живота*, приредила Весна Николић-Ристановић (Београд: Прометеј, 2017)** …… **207**

Драгана Ж. Мирчић Панић
Paolo Balboni *La comunicazione interculturale* (Venezia: Marsilio editori, 2007) …… **212**

Андријана С. Ђордан
Удружење професора шпанског језика Србије – кратак осврт …… **221**

Упутство за припрему рукописа …… **224**

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

Marija S. Milosavljević
Addressing the Interlocutor in Informative Programmes …… **15**

Melina M. Nikolić
Conversation Analysis: Critical Approach to Text …… **30**

Gorica R. Tomić
A Componential Analysis of the Verbs with the Denotation *Stop Living* in Serbian and English …… **49**

Martina T. Božajić and Josip I. Miletić
Competence of Preschool Teachers and Classroom Teachers in the Development of Language Competences …… **66**

Mirjana M. Vučković
Encounter with the Other in Ursula Le Guin's *The Word for World is Forest* …… **95**

Tijana M. Rabrenović
Hybridity and Diversity in *My Beautiful Laundrette* …… **110**

Katarina P. Držajić Laketić
Love as a Projection of Archetype in *The Collector* by John Fowles …… **122**

Slobodan D. Jovanović
T. S. Eliot – Not Forgotten in his Search of Truth …… **136**

Biljana Ž. Mirčić
Use of Authentic Materials in Foreign Language Teaching …..…. **148**

Ivona Z. Radojević
Civilization and Savagery in William Golding's *Lord of the Flies* …… **156**

REVIEWS

Stefan P. Pajović
The Megalopolis and a Rebellious Literature. Slobodan Vladušić: *Literature and Commentaries: Instructions for the Armed Rebellion* (Belgrade: Službeni glasnik, 2017) …… **168**

Svetlana E. Tomić
Gordana Stojaković: *Savka Subotić (1834–1918): The Woman Who Didn't Keep Silent about Anything.* (Novi Sad: Akademska knjiga, …… **172**

2018)

Svetlana E. Tomić
Tin Lemac *Author's, Historical, Mythical (Poetic Discourse of Vesna Parun - Theory and Interpretation)* (Zagreb: Biakova, 2015) …… **182**

Jelena Z. Stefanović
Riot on behalf of the future: Forgotten Cultural Capital: *Contributions of an Unknown Elite: Possibilities of a Completely Different Future /* Svetlana Tomić. Belgrade: Alfa Bk University, Faculty of Foreign Languages, 2016. …… **188**

Maja M. Ćuk
In Search of Identity Fragments, Through Archetype: Robert Kroetsch: *Gone Indian* (translated from English by Tanja Cvetković), Belgrade: Agora, 2018. …… **194**

Svetlana E. Tomić
Stanojka Koprivica Kovačević *History of Nursing in Serbia: From Monastery Hospitals to the End of the Second World War* (Belgrade: Medija Centar "Odbrana", Umst Kcs "Sestrinstvo", Licej, 2018) …… **197**

Svetlana E. Tomić
***Radovan Rade Ristanović: Man with the Sun in the Palm:* Book of Remembrance and Celebration of Life, edited by Vesna Nikolić-Ristanović (Belgrade: Prometej, 2017)** …… **207**

Dragana Ž. Mirčić Panić
Paolo Balboni *Intercultural Communication* (Venezia: Marsilio editori, 2007) …… **212**

Andrijana S. Đordan
The Serbian Association of Spanish Language Teachers – a Brief Review …… **221**

Instruction for paper submission …… **224**

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

УДК: 811.163.41'373.2

316.774:811.163.41'27

Марија С. Милосављевић*

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

ОСЛОВЉАВАЊЕ САГОВОРНИКА У ИНФОРМАТИВНИМ ЕМИСИЈАМА

Сажетак: У раду се анализира језичка учтивост у домаћим електронским медијима. Циљ је да установимо како водитељи информативних емисија на домаћим ТВ каналима ословљавају своје госте. Представљене су најзначајније теорије учтивости које се односе на вербалну комуникацију. Испитани су начини на које новинари изражавају поштовање и професионалну дистанцу према гостима емисије, односно форме ословљавања и титулирања у информативним емисијама. Језичка средства која испитујемо јесу етикете за ословљавање. Испитујемо у којој мери водитељи користе лексичке јединице или етикете (речи и изразе) као што су: имена, презимена, надимци, занимања или професије, титуле, друштвене функције и семантички неспецифично обележена језичка средства као што су господин, госпођа. Уочена је маргинализација етикета друштвених функција, титула и звања, као и маргинализација етикета поштовања (*господине, госпођо*) са презименом. Доминира ословљавање гостију именом и надимком, а веома ретко

*marija.millosavljevic@gmail.com

презименом. У телевизијским емисијама уочен је недостатак учтивих форми говорног понашања.

Кључне речи: медији, телевизија, новинари, ословљавање, теорије учтивости

Увод

Предмет рада јесте анализа језичке учтивости у домаћим електронским медијима. Циљ је установити како водитељи информативних емисија на домаћим ТВ каналима ословљавају своје госте. Представљене су најзначајније теорије учтивости које се односе на вербалну комуникацију. Након тога су испитани начини на које новинари изражавају поштовање и професионалну дистанцу према гостима емисије, односно форме ословљавања у информативним емисијама. Испитано је у којој мери водитељи користе лексичке јединице или етикете (речи и изразе) као што су: имена, презимена, надимци, занимања или професије, титуле, друштвене функције и семантички неспецифично обележена језичка средства (*господин, госпођа*).

Језик медија је „најбоља потврда или негација језика као најосетљивијег елемента националне самосвести и слободе изражавања“ (Бјелица, Јевтовић, 2005: 182). Од саговорника у информативној емисији очекује се комуникација на стандардном језику, формално обраћање, прецизност и сажетост исказа, компетентно познавање теме, јасноћа у њеном изношењу и краткоћа излагања којом се исказује поштовање времена саговорника. Међутим, у комуникацији се примећује одређена нестабилност као резултат промене конвенционалног понашања, али и новог социолошког оквира, што оставља трага и у комуникацијским учинцима употребе одређених етикета учтивости.

У остваривању намераваних комуникацијских учинака треба водити рачуна о различитим аспектима социјалног контекста у којима се језик користи, а на те феномене надовезала се теорија коју занимају и односи између лингвистичких облика и корисника тих облика, а које су структуралистички (формални) смерови занемаривали. Реч је о прагмалингвистици која је својеврсна допуна лингвистици, а због чињенице да укључује познавање правила језичког устројства и компетенције, на неки начин она обухвата и лингвистику.

За сналажење у свакодневним ситуацијама од великог је значаја познавање језичких етикета друштвено прихватљивог и пожељног понашања и општих начела и норми која вреде унутар одређене културе. Део прагмалингвистике који је усмерен на подручје интерперсоналне комуникације назива се теорија учтивости.

Језичка учтивост се односи на језичке облике или облике понашања који су (конвенционално) повезани са контекстима у којима се активирају ставови о учтивости. Она се стиче из искуства друштвених интеракција (Culpeper, 2011: 32). Учтивост у свакодневним разговорним ситуацијама, пословним разговорима, научним и другим јавним скуповима и јавним, медијским наступима не разликује се само у избору лексике, форми ословљавања, стратегија и начела или фоностилистичких поступака већ зависи и од низа психолошких и афективних чиниоца учесника комуникацијског процеса.

Етичка норма захтева кодификовану употребу хонорифика. Хонорифици су учтиве говорне формуле или етикете, које у српском језику подразумевају, између осталог, и лексичке јединице или етикете за ословљавање саговорника: *имена, презимена, надимци, титуле, занимања или професије, друштвене функције,* семантички неспецифично обележене етикете за исказивање уважавања: *госпођо (госпођице), господине*. Избор хонорифика питање је прагматике јер је употреба говорне етикеције прагматички условљена намером и циљем емитера.

Теорије учтивости

Од почетака развоја прагматике почетком седамдесетих година XX века настало је неколико теорија учтивости. Најзначајнији теоретичари учтивости су Робин Лејкоф, Џефри Лич, Пенелопи Браун и Стивен Левинсон, Пол Грајс, Р. Ватс и други, који учтивост проучавају као стратегију коју говорник примењује да би остварио неки циљ.

Пол Грајс је своју концепцију језичке комуникације засновао на принципу кооперације (Grice, 1975: 45–47). Наводи четири конверзациона начела, односно максиме: максима квалитета, максима квантитета, максима релевантности и максима манира (начина, говорног понашања). Поштовањем ових максима остварује се званична, формална конверзација.

Џефри Лич у прагматику уводи „принцип пристојности“ (Leech, 1983: 82). Док кооперативни принцип регулише оно што је речено како би се остварили заједнички циљеви у конверзацији, принцип пристојности има функцију да одржава социјалну равнотежу међу саговорницима. Лич дефинише учтивост као „стратешко избегавање конфликта“ (Leech, 1980: 19). Он наводи шест максима које описују његов принцип пристојности: максима такта, великодушности, одобравања, скромности, сагласности, наклоности. Лич наводи и скале ауторитета и социјалне дистанце које су битне за учтивост због тога што утичу на избор између неформалног и формалног ословљавања реципијента у разговору.

Пенелопи Браун и Стивен Левинсон своју теорију о учтивисти засновали су на метафоричном појму „лица“. Они појам „лица“ објашњавају као интегритет одређен социјалним статусом појединца и свим његовим друштвеним улогама. Према Брауновој и Левинсону, „лице“, односно идентитет и интегритет личности има два аспекта: позитиван и негативан. Позитивни аспект „лица“ односи се на жељу појединца да комуникативним понашањем својих саговорника буде третиран као пожељна особа у заједници, а негативани аспект „лица“ односи се на његову жељу да му ауторитет буде признат и слобода деловања неугрожена (Brown, Levinson, 1987: 61). Који ће од ових аспеката „лица“ бити задовољен у комуникативној интеракцији, зависи од ситуације и саговорника. Међутим, „лице“ саговорника може бити незадовољено, угрожено, што у комуникацији представља чин угрожавања лица.

Лејкоф је говорила да „друштва развијају учтивост како би смањила трвење у међуљудским односима“ (Lakoff, 1975: 64). Њена теорија учтивости ослања се на принцип кооперативности Пола Грајса. Она дефинише учтивост као систем личних односа који за циљ има олакшавање интеракције и смањивање могућих конфликата, који могу да настану као резултат било које људске интеракције.

Ватс је дао дефиницију неучтивости. Он је неучтивост дефинисао као „истакнути облик друштвеног понашања у смислу да је оно у супротности са канонима прихватљивог, прикладног понашања које одговара друштвеној интеракцији која је у току“ (Watts, 2003: 9).

Наведене теорије учтивости односе се на вербалну комуникацију. Имајући у виду одређење језичке учтивости коју су дали ови аутори, могли бисмо језичку учтивост одредити као скуп говорних стратегија којима се у говорном чину успоставља сараднички однос са саговорником. Ове говорне стратегије могу се реализовати „устаљеним, конвенционалним језичким формама говорне етикеције, али и формама које нису конвенционалне, већ представљају говорников слободан избор“ (Милосављевић, 2007: 26).

Ословљавање саговорника

Употреба етикета за ословљавање

Један од најчешћих начина изражавања учтивости јесте форма ословљавања. Ословљавање је „сложен систем културних, комуникацијских – лингвистичких и нелингвистичких правила чији су избор и употреба условљени друштвено-културним оквиром, ситуационим контекстом, интенцијом

саговорника и одређеним лексичко-граматичким обележјима конкретног језика" (Јоцић, 2011: 297).

Односе који се изражавају различитом употребом личних заменица *ти* и *ви* у обраћању прати и одговарајући избор других језичких средстава – речи и израза (Шипка, 2008: 220). И тај је избор друштвено условљен. Људе са којима смо блиски, са којима смо на *ти*, углавном ословљавамо само личним именом, често и надимком. Непознатим одраслим особама, особама у разним јавним службама и установама, са којима би требало да будемо на *ви*, углавном се обраћамо са *господине* или *госпођо*, односно *госпођице*.

Систем етикта за обраћање веома је разрађен за сваку друштвену и говорну заједницу и у великој мери је кодификован не само социјалним него и културним чиниоцима разних врста. То могу бити: називи за титуле и звања (*доктор, магистар, специјалиста, примаријус, асистент, доцент, професор*), чинови, називи за друштвене функције (*председник, секретар, директор, шеф, управник, начелник, декан, продекан, ректор, проректор, председавајући*), називи за професије (*учитељ, наставник, судија, мајстор, конобар*) или нека семантички мање обележена језичка средства као што су: *господин, госпођа*. Самостално употребљена или у комбинацији са именима, презименима и надимцима ова језичка средства, у зависности од њиховог избора, или од остварене комбинације употребљених етикета, „информишу о релативном друштвеном статусу комуникатора у датој прилици" (Radovanović, 2003: 140).

Радовановић даје схему говорног понашања у ситуацијама ословљавања и обраћања. Пример за илустровање ових појава јесте избор једног од неколико могућих образаца за употребу имена, презимена, и надимка (као типичних, стандардних средстава за обраћање и ословљавање) у ситуацији ословљавања, уз специфично обележен статусни сигнал професије и звања, односно титуле. За саопштавање података о психосоцијалном значењу солидарности употребљавају се надимак или име; за саопштавање података о психосоцијалном значењу дистанцираности употребљава се презиме; за наглашавање податако о психосоцијалном значењу статусне разлике употребљава се титула, односно титула + презиме. Употреба само титуле углавном подразумева саопштавање статусне разлике, док етикета типа презиме по правилу имплицира значење дистанцираности (Radovanović, 2003: 141).

Етикеција подразумева и избор језичких средстава приликом ословљавања у јавној и службеној комуникацији, односно, одрасле особе се етикетирају са: *госпођо/госпођице* и *господине,* а претпостављенима се додаје и титула: *господине декане, господине директоре, господине професоре, господине*

председниче У службеној комуникацији претпостављени се ословљавају: *господине председниче, господине министре, господине судија, господине капетане*. Они се подређенима, с којима су на *ви*, обраћају тако да уз презиме додају *господине*, *госпођо*, односно *госпођице*, ређе уз лично име, што је знак нешто мање друштвене дистанце (Шипка, 2008: 223). У обраћању код неких народа уз титулу обавезна је употреба родног обележавателя.[1]

Ословљавање саговорника у медијима

Анализирана језичка грађа прикупљана је током 2017. године истраживањем информативних емисија домаћих медијских кућа: *РТС-а, Прве, Happy TV*, *Пинка, Студија Б, B92* и *N1*. Анализирано је тридесет и седам емисија. Критеријум за одабир копуса је да је емисија емитовна на једној од ових телевизија, да је информативног карактера и да у њој постоји дијалог између новинара и госта. Испитани су начини на које новинари изражавају поштовање и професионалну дистанцу према гостима емисије, односно форме ословљавања и титулирања у емисијама информативног карактера. Примењене су методе праћења и посматрања. Квалитативном методом и методом дескриптивне анализе послужили смо се приликом обраде података. Очекујемо да у емисијама информативног карактера новинари поштују правила учтивог ословљавања саговорника.

Језичка средства која испитујемо јесу етикете за ословљавање. На издвојеним примерима формула ословљавања у комуникацији, као етикета унутар српске културе, хтело се показати колика је њихова улога и место у успостави учинковите сарадње међу говорницима. Друштвене и професионлне етикете као што су титуле, звања и занимања у највећем броју сучајева наводе се само приликом најављивања госта. Током разговора нису присутне и избегава се било какво ословљавање госта, а самим тим и етикетирање. „Овакво ново новинарско решење јесте вид индиректног, тј. подразумеваног ословљавања“ (Јањић, Чутура, 2014: 36). Примери у којима се професионално етикетирање врши само у најави су бројни, наводимо неке:

Језичка средства која испитујемо јесу етикете за ословљавање. На издвојеним примерима формула ословљавања у комуникацији, као етикета унутар

[1] У српском језику у тим ситуацијама изостављање форми *господин* и *госпођа* није знак неучтивости.

српске културе, хтело се показати колика је њихова улога и место у успостави учинковите сарадње међу говорницима. Друштвене и професионлне етикете као што су титуле, звања и занимања у највећем броју сучајева наводе се само приликом најављивања госта. Током разговора нису присутне и избегава се било какво ословљавање госта, а самим тим и етикетирање. „Овакво ново новинарско решење јесте вид индиректног, тј. подразумеваног ословљавања“ (Јањић, Чутура, 2014: 36). Примери у којима се професионално етикетирање врши само у најави су бројни, наводимо неке:

> *Од Драгана Родића, једног од организатора фестивала сазнаћемо какав је то фестивал.... Шта подразумева овај фестивал?... Да ли је такав случај и када је овај фестивал у питању?* (РТС, *Јутарњи програм*, 23.4.2017). *Миле Јовичић, командант ватрогасаца гост је нашег програма... Знају ли се узроци ова два пожара?... Шта се у пракси показало као јако лоше?... Колико има ватрогасаца у Београду?* (РТС, *Београдска хроника,* 24.4.2017). *О том кривичном делу овога јутра разговарамо са адвокатом који је наш гост Марко Јанковић, добро јутро и добродошли. Како кривични законик дефинише то кривично дело?... Да ли суд то и ради?... Мислите да ништа не може да се уради?... Хвала много што сте били гост нашег програма* (ТВ Пинк, *Добро јутро*, 13.2.2017). *Разговарамо са доктором Предрагом Божићем из Завода за спорт и медицину спорта... Које су препоруке за минималну физичку активност?... Да ли је довољан број часова физичког васпитања у школама?... Шта су Ваше препоруке грађанима?* (ТВ Пинк, *Добар дан*, 10.5.2017). *Мој гост је Горан Паповић, председник Националне организације потрошача Србије... Када кажем повећан број жалби, шта то значи?... Како грађани да праве ту разлику?... Реците нам који су то подаци* (N1, *Нови дан*, 16.5.2017).

У корпусу су пронађена три примера где водитељ и у најави и у одјави разговора уз име и презиме наводи титулу, односно звање госта са којим је разговарао.

> *Гост јутарњег програма је професор Милан Милић, психијатар и психотерапеут. Прво питање за Вас је шта је стрес... Како да препознамо да смо под стресом?... Ви заступате теорију знања... Хвала Вам што сте овог јутра говорили за јутарњи програм. Био је ово професор Милан Милић, психотерапеут и психијатар* (РТС, *Јутарњи програм*, 23.4.2017). *О вакцинацији деце овог јутра разговарамо са мојим гостом, он је доктор Срђан Јанковић, имунолог у Универзитетској дечјој клиници у Тиршовој. Добро јутро и добродошли... Дакле, Ви као имунолог*

шта кажете, вакцинишите децу или немојте?... Објасните нам шта се десило то да се свет дигао на ноге... Хвала Вам много на гостовању. Доктор Срђан Јанковић, имунолог у Универзитетској дечјој клиници у Тиршовој (ТВ Пинк, *Добро јутро*, 13.1.2017). *Ту нам је Сузана Петричевић, глумица... Да ли волите јутро? Да ли рано устајете?... Да ли читате електронска или штампана издања?... Како реагује публика на Вашу представу?... Колико је важно учешће на фестивалима?... Било ми је задовољство, Сузана Петричевић, глумица* (Studio B, *Београде, добро јутро*, 10.4.2017).

Када су доктори или професори гости емисије, водитељ им се током разговора обраћа одговарајућом етикетом за професију: *докторе*, односно *професоре*.

Ви сте, докторка, овде на судској медицини је ли тако?... А шта то Ви радите тачно?... Докторка, да ли Ви добијате аутоматски сугестију на шта да обратите пажњу?... Ви ово третирате сада као мирно време?... Колико, докторка, има обдукционих сала?.... Докторка, Ви сте у ситуацији да тачно знате ко су добри лекри? (РТС, *Мира Адања-Полак: Ексклузивно*, 19.2.2017). *Тим поводом у госте нам је дошао специјалиста естетске пластичне и реконструктивне хирургије, доктор Велиша Арсић. Добар дан. Докторе, видели смо сада по новинама, тренутно су актуелне такве операције... Каква је адекватна припрема за естетску операцију?* (ТВ Пинк, *Добар дан*, 19.5.2017). *О томе ћемо са професором доктором Бранимиром Несторовићем, он је пулмолог и алерголог... Који то вируси владају?... Шта да радимо са децом, професоре?... У ком облику се лек узима?... Хвала Вам пуно, професоре, што сте били гост нашег програма* (ТВ Пинк, *Добро јутро*, 5.1.2017). *Наш гост је професор Владимир Павићевић... Како то изгледа из угла опозиције?... Одакле толика осетљивост?... Да ли Вам недостаје политика?... Професоре, теоретишете ми много... Хвала, професоре* (B92, *Кажипрст*, 18.5.2017).

Обраћање непознатим особама, старијим особама и особама респектабилног друштвеног статуса карактерише доминантна употреба заменице *ви*, најчешће уз етикету *господин, госпођа, госпођица* – често и уз етикете за професије, или уз име и презиме (Savić, Stanojević, 2012: 115). У нашим медијима нису чести случајеви употребе етикета друштвеног статуса као што су *господин*,

госпођа.[2] У неким емисијама водитељи имају устаљени обичај да на почетку, у најави, госта представе етикетом *господин/госпођа* + име и презиме (само презиме или само име). У наставку разговора ова се етикета не понавља, гост се не ословљава директно или се ословљава само именом. Етикете друштвеног статуса у комбинацији са презименом уочене су само у два примера, а гост се константно током читавог разговора на тај начин ословљава само у једном од та два примера. Употреба презимена у ословљавању је у функцији исказивања дистанце или посебног поштовања, а то нашим новинарима недостаје.

> *Наш гост господин Богољуб Карић, добро нам дошли... Овде бизнисмени причају више него политички аналитичари... Имамо тај споразум већ годинама... Господине Богољубе, пуно Вам хвала што сте били наш гост* (Happy TV, *Добро јутро, Србијо*, 15.2.2017). *Госпођа Санда Рашковић Ивић, психијатар, добро јутро Вам желим, добродошли... Санда, да ли човек временом може да постане такав?* (Happy TV, *Добро јутро, Србијо*, 19.5.2017). *Госопођо Михајловић, добар дан, добродошли... Да ми разјасните ситуацију на седници... Да ли ће Вас изненадити ако одустане од кандидатуре?... Ви ово називате трговином?... Хвала Вам што сте били моја гошћа.* (B92, *Кажипрст*, 16.2.2017). *Часлава Максића упознала сам сасвим случајно... Господине Максићу, то не мора да буде прекршај... Ви сте свашта видели у овом послу... Господине Максићу, да ли то значи да сваки корак може бити монтиран?... То Ви тако тумачите... Господине Максићу, Ви се бавите том савремном технологијом... Колико људи разумеју то што Ви радите?... Господине Максићу, да ли заправо више опште не постоје тајне?* (РТС, *Мира Адања-Полак: Ексклузивно*, 21.5.2017).

Водитељи у најави госта представљају именом и презимном и наводе његову титулу, односно звање, а након тога, током разговора, госта ословљавају само именом. То је једна врста дијалога „без дистанце“ (Јањић, Чутура, 2014: 38) када се водитељ себи блиском госту обраћа именом, не и презименом. Када уз овакво ословљавање иде и обраћање са *ти*, онда је присност потпуна. Постоје и ситуације да се гост ословљава именом, а притом му се персира. Овде уочавамо неку врсту контрадикторности, с једне стране, разговор без дистанце који

[2] У анализираном корпусу нису пронађени примери где новинар гошћу ословљава са *госпођице*.

представља ословљавање именом, а с друге стране, успостављање дистанце коју симболизује персирање.

> *Наша гошћа Ана Петровић, нутриционисткиња, говориће о исхрани. Ана, добар дан и хвала што си дошла... Зашто је то, Ана, важно? И, Ана, хоћемо ли да откријемо неколико трикова за припрему здравих јела? Ана, много хвала* (Прва, *150 минута*, 18.4.2017). *Маја Гојковић, председница скупштине Србије, наша гошћа... Да ли си ти припремила материјал?... Мајо, овде нема културе... Мајо, то је као нека професија?* (Happy TV, *Добро јутро, Србијо*, 6.4.2017). *Мињa Субота је наш гост... Морам да Вас питам је л' тешко направити песму по мери деце?... Мињa, дакле, у четвртак је манифестација?* (РТС, *Београдска хроника* 25.4.2017). *Наш гост редитељ Кокан Младеновић... Добро јутро, Кокане, добродошли... Бавите се питањем националне поделе... Је л' верујете да ће доћи дан када ћемо то сазнати?... Кокане, хвала много* (N1, *Нови дан*, 26.4.2017). *Гошћа програма је филмски и позоришни продуцент и књижевница, Милена Тробозић Гарфилд... Како генерално видите медије у САД?... Милена, када је промоција Ваше књиге?* (Studio B, *Београде, добар дан*, 2.2.2017). *Милован Дрецун, председник Скупштинског одбора за Косово и Метохију, добро вече. Миловане, да нам кажете како Вама изгледа протекла недеља?... Јесу ли такве изјаве провокација?* (Studio B, *Панорама*, 5.5.2017).

У корпусу је пронађено шест примера када водитељ представља госта само именом и презименом, а у даљем разговору га ословљава именом или избегава директно ословљавање. О томе која је његова професија и чиме се бави сазнајемо из титла на екрану или закључујемо на основу разговора.

> *Гост прелиставања штампе је Александар Стојановић, то је већ довољан знак да ћемо о спортским темама данас...* (у титлу на екрану стоји да је у питању члан спортске редакције РТС-а) *Добро јутро, Александре, како си?* (РТС, *Јутарњи програм*, 23.4.2017). *Више о томе рећи ће нам Младен Бурсаћ... Сад 19. маја, Младене, биће лепо окупљање, је ли тако?... Колико се људи окупи? По који пут се организује оваква манифестација?* (ТВ Пинк, *Добар дан*, 17.5.2017). *Шћепан Прашчевић овог јутра са нама. Која је Ваша улога у тој организацији?... Ко ће бити од гостију?... Сви кажу лако је правницима, шта Ви мислите о томе?... Како гледају у скупштини на Ваш рад?* (Happy TV, *Добро јутро, Србијо*, 19.5.2017). *Не питам ја то, пита наша гошћа Татјана Врећо...* (у питању је списатељица) *Је ли Вам судбина била наклоњена?... Када смо приватно разговарали о томе, рекли сте ми да је ово истинита прича... Да ли се*

понашамо супротно од онога што каже Ваша књига? (Studio B, *Београде, добро јутро*, 23.4.2017). *Сада ћете видети нашу гошћу, чаробна Тијана Бугарчић* (у питању је композиторка) ... *Чула сам да си апсолутни слухиста... Како компонујеш? Када имаш највећу инспирацију?* (Прва, *150 минута*, 14.2.2017).

Водитељи госте ословљавају и надимком. Ово је једна врста дијалога „без дистанце“ (Јањић, Чутура, 2014: 38). Новинар не осећа потребу да свог госта формално представи именом и презименом, већ га током читавог разговора ословљава надимком, или представи госта именом и презименом, а у даљем разговору га ословљава надимком. Овакав вид ословљавања обично прати обраћање са *ти*, само се у два случаја гост ословљава надимком, а притом му се персира.

Наш гост је Звонимир Ђукић Ван Гог.... Како је све почело?... Ђуле, да ли постоји нека песма која је обележила твој живот? (РТС, *Јутарњи програм*, 4.2.2017). *Актуелну ситуацију коментаришемо са Драганом Вучићевићем, главним и одговорним уредником Информера... Мислиш да је то план Запада?... Добро, Вучко, али да ли то значи да ће они узвратити истом мером?* (ТВ Пинк, *Добро јутро*, 28.4.2015). *Наш данашњи гост је Марко Шелић Марчело... Шта мислиш о данашњој музици у Србији?... Марчело, моје питање за тебе: да ли су такве реакције на песме нормалне?... Са песмом и завршавамо... Хвала, Марчело* (Прва, *150 минута*, 20.1.2017). *У студију је управо стигао Чедомир Јовановић, лидер ЛДП-а. Чедо ти си избегао овог хипнотизера... Да ли би пристао то да пробаш?... Чедо, да ли те је погодило нешто што је о теби написано?...* (Happy TV, *Добро јутро, Србијо*, 31.1.2017). *Мој гост Лане Гутовић, видели смо кратко подсећање на Ваше улоге... Колико улоге које играте остављају траг у Вама?... Зашто сте се тих давних година определили за кабаре?* (РТС, *Тако стоје ствари*, 18.1.2017). *Гошћа нашег програма је глумица Даница Максимовић... Шта сте Ви сазнали из његових дела?... Дано, зашто са толиком тугом то изговарате?* (ТВ Пинк, *Добро јутро*, 3.5.2015).

Родна (не)равноправност

У корпусу су уочена четири примера када се гошћама приликом представљања наводе титуле и звања у мушком роду, на пример: *адвокат*, *директор*. Током разговора новинар их не ословљава титулом, већ само именом или нема директног ословљавања. Уколико их ипак ословљава титулом,

примећујемо интересантан парадокс да одмах након најаве са титулом у мушком роду следи обраћање гошћи обликом у женском роду.

> *Ана Марковић, директор туристичке организације Ваљево... Каква је то манифестација?.. Је л' нас позивате да дођемо?... Где се одржава промоција?... Ана, колико гостију очекујете?* (Happy TV, *Добро јутро, Србијо*, 10.5.2017). *Драгана Ђермановић, власник консултантске фирме... Какав је осећај када се добије такво признање?... Колико је битно да човек има амбиције?... Да ли је важнији рад или таленат?* (РТС, *Тако стоје ствари*, 17.5.2017). *Марина Ивеља, адвокат је са нама... Колико пута може да се примени иста казна?... Да ли постоји неко дело на које не може да се примени?... Како изгледа процес пријављивања?* (ТВ Пинк, *Добар дан*, 4.4.2017). *Доктор Марија Јовановић, доктор естетске медицине и председник Удружења за регенеративну медицину.... Докторка, шта Ви, као стручњак естетске медицине, кажете за те промене?... Да ли сте чули за то?... Колико су те интервенције опасне по здравље?* (Happy TV, *Добро јутро, Србијо*, 21.4.2017).

Необично је да у периоду борбе за родну равноправност, када постоји залагање да се у граматику уведу називи занимања у женском роду, чак и када они звуче рогобатно (на пример: *психолошкиња*, *стоматолошкиња*), новинари у најавама не користе ни оне облике који су већ дуго у употреби (*наставница, докторка, директорка, адвокатица*). Примећено је да старији новинари, навикнути да употребљавају називе титула у мушком роду, ређе користе облике у женском роду, с обзиром на то да је у питању новији тренд. С друге стране, млађи водитељи више поштују ову поделу.

Закључак

Резултати истраживања показују да је у информативним емисија доминантно ословљавање гостију именом и надимком, а веома ретко презименом. Уочена је маргинализација етикета друштвених функција, титула и звања, као и маргинализација етикета поштовања (*господине, госпођо*) са презименом. Присутна је употреба разговорног стила који се одликује неформалношћу. Разговор се одвија без неопходне дистанце. Нису уочене разлике у зависности од медијске куће на којој су анализиране емисије емитоване. Што се тиче стила изражавања водитеља у односу на водитељке, примећено је да мушкарци више воде рачуна о правилима ословљавња, док су жене присније у комуникацији.

Полазна хипотеза да ће се новинари придржавати правила учтивог ословљавања није потврђена. Анализа је показала да је маргинализација говорне

етикеције доминантна особина медијског дискурса. Промене су уочене у оном делу друштвеног бонтона, којем је сврха успостављање контакта и наставка комуникације, а реч је о ословљавању међу говорницима. Интимизација и својеврсна фамилијарност препознаје се у ословљавању саговорника именом или надимком. Језичко понашање својствено угодности дома и интимном пријатељском окружењу на велика врата улази у простор бираног и узорног језика јавне комуникације. Тако се у информативним емисијама водитељи обраћају гостима веома присно. Обраћање личним именом знак је присности и интимности и у супротности је са службеношћу, дистанцираношћу и поштовањем који се изричу родним обележивачима: *госпођо* и *господине*. Наступило је време приснијег обраћања, а донедавна неутралност споменутих израза знак је емоционално хладнијег односа или високог ступња хијерархизованости.

Учитвост је неопходна у процесу комуникације. Међутим, у телевизијским емисијама уочавамо недостатак учтивих форми говорног понашања. Не поклања се довољно пажње култури изражавања. Етикеција учтивог обраћања је изневерена. Савремени јавни медијски дискурс није заснован на Грајсовом кооперативном принципу конверзације нити на Личовом принципу пристојности. Изневерена је и теорија учтивог говорног понашања коју дају Браун и Левинсон.

Медији користе језик тако што га прилагођавају сопственим средствима изражавања и усклађују са природом медија. У језику медија одсликавају се друштвене промене, стање у науци, култури и уметности. Језик медија говори о структури медија, оповргава или потврђује његове вредности и функционалност. Медији утичу на развитак језика и огледало су конкретне језичке политике. Од изузетног значаја за квалитетну информацију и комуникацију јесте језик медија. С обзиром на то да су медији јавна средства обавештавања и комуницирања, они имају одговорност за јавно изречену реч. Проучавање језика у медијима требало би да буде стално и студиозно с обзиром на велики развитак техничких средстава за комуницирање и њиховог значаја за формирање јавног мњења и демократизацију друштва. Уколико желимо да унапређујемо културу јавног изражавања, лингвистичка проучавања из ове области друштвено су и научно неопходна.

Новинар је тај који медијском дискурсу даје основни тон. Његово опхођење мора да буде одмерено, достојанствено, сталожено и пре свега културно. Негативном утиску о разговорима на телевизији доприноси понашање водитеља. Улога водитеља јесте да усмерава разговор. Реч новинара треба да задовољава све максиме кооперативне комуникације и да буде пример

беспрекорне професионалне конверзације, такође треба да буде узор говорне правилности.

Уочене промене настају као последица веће демократичности и слободе у комуникацији. Оне се могу посматрати као знак појаве непрофесионализма и обезвређивања новинарске струке. Могу се довести у везу са смањењем друштвене дистанце међу саговорницима у електронским медијима. Овакав начин ословљавања комуникацију чини мање формалном и приближава је неформалном стилу. Може се правдати и чињеницом да водитељ и гост на тај начин лакше разговарају, то дозвољава већу опуштеност саговорника и дијалог је ближи гледаоцу.

Литература:

Бјелица, М., Јевтовић, З. (2005). *Новинарство у теорији и пракси*. Београд: Антуријум.

Brown, P. and Levinson, S. (1987). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. *Syntax and Semantics*, 3. New York: Academic Press, 41–58.

Јањић, М., Чутура, И. (2014). Маргинализација говорне етикеције на електронским медијима – Хонорифици и учтиво обраћање. *Језик, књижевност, маргинализација: Језичка истраживања*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 31–46.

Јоцић, М. (2011). Ословљавање и обраћање. *Говор Новог Сада*, свеска 2, Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине, Лингвистичке свеске 9. Нови Сад: Филозофски факултет, 297–346.

Culpeper, J. (2011). Politeness and impoliteness. *Sociopragmatics, Vol.* 5 *of Handbooks of Pragmatics*. Berlin: Mouton de Gruyter, 391–436.

Lakoff, R. (1975). Language and Woman's Place. New York: Harper and Row.

Leech, G. N. (1980). *Explorations in Semantics and Pragmatics.* Amsterdam: John Benjamins.

Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics.* London: Longman.

Милосављевић, Б. (2007). *Форме учтивости у српском језику*. Београд: Учитељски факултет у Београду.

Radovanović, M. (2003). *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Savić, S., Stanojević, D. (2012). Oslovljavanje i pozdravljanje u srpskom jeziku. *Iz riznice multijezičke Vojvodine – Oslovljavanje i pozdravljanje u savremenim jezicima nacionalnih zajednica u Vojvodini*, br. 8. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine, 99–152.

Stojanović, D. (2011). Učtivost u nemačkom i japanskom jeziku. *Komunikacija i kultura online*, 324–371. Доступно преко: http://www.komunikacijaikultura.org/KK2/KK2Stojanovic1.pdf

Шипка, М. (2008). *Култура говора*. Нови Сад: Прометеј.

Watts, R. (2003). *Politeness*. New York: Cambridge University Press.

MARIJA S. MILOSAVLJEVIĆ

ADDRESSING THE INTERLOCUTOR IN INFORMATIVE PROGRAMMES

Summary: This paper analyzes linguistic politeness in local electronic media. The aim is to determine how hosts of informative programmes on local TV channels address their guests. The most important politeness theories related to verbal communication are presented here. We examine in which ways journalists express respect for and professional distance from the guests of their shows, i.e. the forms of addressing and titling in informative programmes. The linguistic aim that is being investigated is the addressing etiquette. We are examining the extent to which hosts are using lexical units (words and expressions) or labels such as: names, surname, nicknames, occupations or professions, titles, social functions and semantically non-specifically marked linguistic aims such as *Mr.* and *Mrs*. Marginalization of the labels of social functions, titles and vocations is apparent, as well as marginalization of politeness labels (*Mr*, *Mrs*) with surnames. Addressing guests by name and nickname is frequent, and they are rarely addressed by surname. Television obviously lacks in polite forms of speech behavior.

Key words: media, television, journalists, addressing, politeness theories.

Датум пријема: 28.8.2018.

Датум исправки: 14.11.2018.

Датум одобрења: 30.11.2018.

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

УДК: 81'27

316.776:81'42

Мелина М. Николић*

Алфа БК универзитет, Београд

Факултет за стране језике

АНАЛИЗА КОНВЕРЗАЦИЈЕ: КРИТИЧКИ ПРИСТУП ТЕКСТУ

Сажетак: Критички приступ тексту из лингвистичке перспективе централни је предмет интересовања критичке анализе дискурса, која у својим истраживањима користи методологију различитих лингвистичких дисциплина. Једна од дисциплина која је све чешће заступљена у критичкој анализи говорног дискурса је анализа конверзације, која се бави проучавањем структуре конверзације, тј. људске интеракције. Већина заговорника критичке анализе дискурса се критички односи према методологији анализе конверзације правдајући то ставом да је за потпуно разумевање функционисања језика потребан шири друштвено-политички контекст, који анализа конверзације не узима у обзир. Међутим, да бисмо могли разумети односе моћи у усменој интеракцији као и контролу формалне структуре говорног дискурса, морамо познавати основне принципе структуре конверзације. Ово истраживање се бави дискурсом конфронтационог интервјуа, дакле институционалном конверзацијом, а нарочито односима моћи између саговорника. Да бисмо могли у потпуности разумети како се ти односи испољавају, неопходно је оваквом типу дискурса, којим се бави првенствено критичка анализа дискурса, приступити и са становишта анализе

*melina.nikolic@alfa.edu.rs

конверзације. Основни циљ овог рада је да покаже да ове две лингвистичке дисциплине нису супротстављене нити некомпатибилне, већ комплементарне и да се текст не може у потпуности критички анализирати нити сагледати, осим ако се у истраживање не укључе оба приступа.

Кључне речи: анализа конверзације, критичка анализа дискурса, конверзација, медијски интервју, конфронтациони дискурс.

Увод

Предмет овог рада је критички приступ конфронтационом дискурсу медијског интервјуа из перспективе анализе конверзације. Овакав приступ својствен је првенствено критичкој анализи дискурса која дискурс посматра као одраз односа моћи у друштву. Намера критичке анализе дискурса је да те односе моћи разоткрије и укаже на неједнакости у друштву. Стога покушава да опише, интерпретира и објасни однос између форме и функције језика. Представници критичке анализе дискурса експлицитно износе друштвене проблеме и покушавају да их реше (Fairclough, 1992, 1993, 1995a, b, 2000, 2001, 2003; Fairclough i Wodak, 1997; Wodak, 2001; van Dijk, 2001a, b, 2008; Reisigl i Wodak, 2009; Kress i Van Leeuwen 1996; Rogers, 2004; Meyer, 2001; Bloomaert, 2005). Они сматрају да је институционални дискурс извор говора моћи, а посебну пажњу посветили су медијском дискурсу. У овом истраживању покушали смо да конфронтациони телевизијски интервју анализирамо комбиновањем два наизглед некомпатибилна приступа говорном дискурсу: критичке анализе дискурса (у даљем тексту КАД) и анализе конверзације (у даљем тексту АК).

Ове две дисциплине дуго су сматране супротстављеним, јер су њихови представници у више наврата међусобно размењивали оштре критике. Почетак дебате између КАД и АК означио је чланак који је 1997. године написао Емануел Шеглоф [Emanuel Schegloff], један од зачетника и главних представника АК, „Whose text? Whose context?“ Шеглоф сматра да КАД често недостаје детаљна систематична анализа текста и говора, онаква каква карактерише АК. Он каже:

> I understand that critical discourse analysts have a different project, and are addressed to different issues, and not to the local co-construction of interaction. If, however, they mean the issues of power, domination, and the like to connect up with discursive material, it should be a serious rendering of that material. […] Otherwise the critical analysis will not ‘bind’ to the data, and risks ending up merely ideological (Schegloff, 1997: 183).

На овај чланак је одговорила Маргарет Wедерел [Margaret Wetherell] 1998. сложивши се да АК одлично анализира говор у интеракцији, али истиче да избегава даљу анализу и критику друштва. Она сматра да КАД и АК нису у конфликту чак иако представљају донекле некомпатибилне области истраживања. Понекад КАД користи конверзацију у истраживању и анализира је, бар донекле, из перспективе АК. И АК понекад узима у обзир друштвене, политичке и критичке факторе током истраживања. Зато тврди да, пошто је КАД оријентисана ка друштвеним проблемима, а АК се занима за проблеме структуре у организацији конверзације, ове две дисциплине треба сагледати као комплементарне, а не као контрадикторне.

Из перспективе савремених научних токова и општешрихваћене тежње и неопходности за интердисциплинарношћу, комбиновање различитих, па и наизглед супротстављених приступа и метода постаје пракса. Критичка анализа говорног дискурса, тј. конверзације, тако не може бити потпуна и свеобухватна без укључивања АК.

Анализа конверзације

Мада се данас сматра лингвистичком дисциплином, анализа конверзације је настала у оквиру социологије и етнометодологије, као први покушај да се детаљно и систематично анализира конверзација, тј. људска интеракција. Наиме, социолози Ервин Гофман [Erving Goffman] и Харолд Гарфинкел [Harold Garfinkel] припремили су терен на којем је настала анализа конверзације: Гофман својом студијом о правилима и нормама културе и ритуалима у интеракцији очи-у-очи [study of cultural rules and rituals in face-to-face interaction] (Drew and Wootton, 1988), а Гарфинкел истраживањем нормативног карактера међусобног разумевања у свакодневним ситуацијама [investigations into situated and normative character of shared understanding in everyday courses of action] (Heritage, 1984). Социолог Харви Сакс [Harvey Sacks], њен оснивач и утемељивач, био је иноватор првенствено у оквиру своје науке, јер се дотад социологија није бавила конверзацијом систематично, нити из језичке преспективе. Последица његових истраживања и рада његових сарадника и следбеника, Емануела Шеглофа и Гејл Џеферсон [Gail Jefferson], била је настанак интердисциплинарног поља истраживања које је конверзацију ставило у фокус интересовања како социологије, тако и лингвистике и социјалне психологије.

Током 60-их година прошлог века, уз помоћ нових техника снимања које су омогућиле нове начине анализе података који се могу добити из говорне интеракције, Харви Сакс и Емануел Шеглоф су установили нову парадигму за

истраживање организације људске активности у разговору и кроз разговор у интеракцији (Schegloff, 1968; Schegloff and Sacks, 1973; Sacks, 1992). Мада се почетна истраживања из анализе конверзације фокусирају на говор у свакодневној конверзацији, овај оквир се постепено проширио и на истраживања других типова говора као што су интеракција у судници, медицинска и клиничка интеракција, настава, медијски интервјуи и друго. Стога се данас више користи општији термин „говор у интеракцији“ од првобитног „конверзација“ (Hutchby and Wooffitt, 1998). Хачби и Вуфит дају следећу дефиницију анализе конверзације:

АК проучава *снимљени, спонтано настали говор у интеракцији*. […] Главни циљ је да се открије како учесници разумеју једни друге и како реплицирају, са централним фокусом на то како се редослед реплика у интеракцији генерише. Другим речима, циљ АК је да разоткрије имплицитно резоновање и социолингвистичке компетенције у производњи и интерпретацији говора у организованој интеракцији. (Hutchby and Wooffitt, 1998: 14).

Анализа конверзације користи аудио или видео снимке спонтано насталог говора [*naturally occurring talk*]. Ови се снимци пажљиво транскрибују[1] према специјалним конвенцијама које је првобитно установила Гејл Џеферсон. Овај начин транскрибовања помаже да се задрже и елементи прозодије и позиционирање реплика. Заједно са оригиналним снимцима транскрипти омогућавају истраживачима да испитају форме језичке употребе које су биле на располагању учесницима у снимљеном разговору.

Основна чињеница која се истиче у конверзационој анализи је да се током разговора улоге говорника и слушаоца смењују, тј. да се говорници смењују тако што преузимају ред говорења [turn-taking], и да се то догађа уз веома мало

[1] Постоји неколико покушаја систематизације и успостављања правила за транскрибовање говора. Међу најпознатијима су системи које су сачинили Гејл Џеферсон (1984, 1989), Џон Ди Боа [John Du Bois] (1991), Елих [Ehlich] (1993) и Брајан Маквини [Brian MacWhinney] (1991), да поменемо само неке. Међутим, ниједан није опште прихваћен, јер се сви они непрекидно развијају. У зависности од сврхе у коју се транскрипција користи, симболи се прилагођавају и мењају. Можда најразрађенији систем је онај који је установила Гејл Џеферсон. Међутим, како примећују Аткинсон и Херитиџ и он „наставља да еволуира као одговор на савремене потребе истраживања.“ (Atkinson i Herritage, 1984: ix) Према речима Ди Боа: „Не постоји, нити ће икада постојати један стандардни начин за записивање говора на папир.“ (Du Bois, 1991: 73) Узимајући у обзир непостојање општеприхваћеног система транскрипције, одлучили смо се за транскрипцију на какву смо наилазили у највећем броју случајева у референтним делима.

истовременог говорења, тј. преклапања [overlapping speech] и изузетно мало ћутања [silence], тј застоја [gaps] у говору. Према Саксу и Шеглофу (Sacks & Schegloff, 1984: 71-72), основне особине конверзације и две основне претпоставке конверзационе анализе су:

(1) Бар једна, и не више од једне особе, говори у једном тренутку. Ово није емпиријска чињеница, већ више нормативна карактеристика конверзације. Очигледно је да се у току конверзације јављају многи случајеви кратких паузи и кратких преклапања. Другим речима, то је правило којег се придржавају конверзационалисти. Уколико више или мање од једне особе говори, то се примећује и учесници у конверзацији одмах „поправљају“ стање. Ако је проблем да више од једне особе говори, обично један говорник брзо уступа реч (*floor*) другоме. На тај начин преклапање нема функционалног значаја.

(2) Говорници се стално смењују. Механизам по којем се смењивање саговорника одвија подразумева скуп правила која одређују следећег говорника, а који се може назвати системом локалног управљања (*local management system*). Циљ је да се преузме реч чиме се преузима и контрола. Овакав систем подразумева минималне градивне јединице – *turn constructional units*, од којих се реплике састоје. Оне могу бити синтаксичке јединице: реченице, клаузе, именичке фразе, итд. Сваки говорник може добити једну такву јединицу (мада је њен обим у великој мери под контролом говорника због синтаксе природног говора). Крај такве јединице представља тачку на којој може доћи до смене говорника, тј. место смењивања – *turn relevance place*. Сада ступају на снагу правила која одређују смену говорника, што не значи априори да ће до смене доћи, већ само да до смене може доћи. У оквиру минималне градивне јединице, нарочито при њеном крају, други говорник се позива да преузме реч. Технике избора следећег говорника могу бити веома сложене, али укључују и веома директне елементе као што су: питање (понуда, молба, итд), уз апелатив или именовање следећег говорника; тагована изјавна реченица уз апелатив или именовање следећег говорника; као и други елементи којима се проверава разумевање (-*Who?*; -*You did what?*; -*Pardon?*; -*You mean tomorrow?*). Сакс и др. су утврдили основни скуп правила по којима се одвија преузимање редова говорења. 1. Особа која говори може на три начина одредити наредног говорника: (а) прво, може одабрати следећег говорника; (б) друго, може завршити свој исказ, али не одабрати наредног говорника, у ком случају долази до само-одабира следећег

говорника; и (в) треће, може завршити свој исказ, али не одабрати наредног говорника, у ком случају може, али не мора наставити да говори, уколико нико други не преуме реч. 2. Уколико не дође до примене 1а ни 1б, а на основу 1в актуелни говорник настави да говори, скуп правила под 1 се примењује приликом следећег места смењивања. (Sachs et al., 1974: 704).

Сакс и сарадници формулишу конверзацијско правило о преузимању речи из угла говорника који има реч, тј. на који начин тренутни говорник одређује ко ће говорити следећи. Међутим, ако посматрамо из супротног угла, односно из угла саговорника који нема реч, можемо закључити следеће: (1) саговорник преузима реч када је прозван, (2) укључује се у разговор на основу исказа претходног саговорника и када није директно прозван, или (3) када се појави простор за укључивање у разговор јер нико други не преузима реч. Из перспективе конфронтационог дискурса овоме морамо додати још један моменат када се саговорници укључују у разговор а то је када, из одређених разлога које ћемо анализирати касније, почиње да говори пре времена. То значи да почиње да говори пре него што ред говорења претходног говорника дође до тачке смењивања, односно пре него што му саговорник да реч. У даљем тексту ћемо све случајеве говорења пре него што дође до тренутка смењивања називати прекидање.

Формална структура конфронтационог интервјуа са два саговорника, који је одабран за корпус, унапред је утврђена. Водитељ и гост говоре наизменично, па нам механизам одабира наредног говорника није битан, тј. нема одабира јер постоје само два саговорника. У идеалној варијанти током интервјуа водитељ поставља питање, па кад заврши свој ред говорења, гост на то питање одговара. Након завршеног одговора, водитељ поставља следеће питање, и тако даље. Међутим, у интервјуима које обрађујемо у овом раду, нарочито пошто је реч о конфронтационом дијалогу, шема питање-одговор донекле се нарушава, а самим тим и несметано смењивање редова говорења.

Оно што у великој мери одређује контролу у дискурсу су тренутак и начин смењивања говорника. За разлику од свакодневне комуникације, тренутак преузимања речи у конфронтационом интервјуу се не може предвидети, мада конверзационалисти сматрају да је крај реда говорења увек предвидив и да је то образложење за готово чудесно смењивање говорника у делићу секунде. Анализа конверзације претпоставља да говорници препознају тренутак када је претходни ред говорења завршен, и да тада преузимају реч. Саговорници у нашем корпусу не чекају увек да њихов саговорник заврши своју реплику. Напротив, ако погледамо колико често упадају у реч једни другима, видећемо да се основне

претпоставке анализе конверзације у великој мери нарушавају у дискурсу конфронтационог типа.

Још један битан елемент анализе конверзације је релевантан за ову анализу. Шеглоф и Сакс (1973) су утврдили да се саставни елементи конверзације, тј. редови говорења или реплике, јављају у паровима и да ти парови представљају основну структурну јединицу конверзације. Називају их близинским (близаначким) паровима [adjacency pairs] и наводе њихове основне карактеристике: „(1) дужина од две реплике [two utterance length], (2) реплике су позиционирaне једна до друге [adjacent positioning of component utterances], (3) сваку реплику изговара други говорник [different speakers producing each utterance].“ (Schegloff i Sachs, 1973: 74) Левинсон [Levinson] (1983) појединачне делове ових парова види као говорне чинове (Остин [Austin], 1965 и Серл [Searle], 1979, 1991) који се надовезују један на други. Тако на пример разликујемо близинске парове питање – одговор, понуда/молба – прихватање/одбијање, оптужба – порицање/признање, и слично. Левинсон је то приказао на следећи начин:

ПРВИ ДЕО	**Молба/ захтев**	**Понуда/ позив**	**Оцена**	**Питање**	**Оптужба**
ДРУГИ ДЕО					
Преферирaн	Прихватање	Прихватање	Слагање	Очекивани одговор	Порицање
Непреферирaн	Одбијање	Одбијање	Неслагање	Неочекивани одговор	Признање

Слика 1. Однос између садржаја и форме у близинским паровима

(према: Levinson 1983: 336)

Као што се види из горње слике други део близинског пара може бити двојак: преферирaн или непреферирaн, односно очекиван или неочекиван, а у појединим случајевима жељен или нежељен. Из прагматичке и функционалне перспективе, близински парови су дакле говорни чинови који имају различите функције у говору, док је за анализу конверзације битнија структура самих изричаја. Нас првенствено интересују близински парови из прагматичко-функционалне перспективе, конкретно пар питање – одговор, пошто се у

интервјуу сваки изричај новинара сматра за питање, а сваки изричај госта за одговор. Из перспективе критичке анализе дискурса близински парови нам могу указати на односе моћи у дискурсу.

Што се тиче овог рада, у којем проучавамо институционализовани дискурс, покушаћемо да покажемо како прекидања, преклапања, паузе и (не)преферирани одговори могу бити функционални и имати битну улогу у дефинисању појединих типова говорног дискурса, као и изражавању моћи у дискурсу, конкретно у контроли формалне структуре дијалога.

Корпус

Корпус одабран за анализу конфронтационог дискурса у овом раду обухвата петнаест сати (36 емисија) интервјуа телевизијског програма BBC *Hardtalk*, као најрепрезентативнијег за институционални конфронтациони дискурс на енглеском језику.

Као и класични интервју, „конфронтациони интервју је комуникативни догађај који се одвија у форми дијалога кроз питања и одговоре, између представника медија, тј. професионалног новинара и особе релевантне за актуелне догађаје, чија је сврха информисање јавности. Односи моћи се огледају у неравноправном (асиметричном) статусу саговорника, јер интервјуер има потпуну контролу у дискурсу“ (Николић, 2017: 144). Међутим, за разликују од класичног интервјуа, у конфронтационом често долази до одступања како од формалне тако и садржинске структуре интервјуа. Саговорници у моментима конфронтације одступају од норми класичног интервјуа. У тим моментима се нарушавају и односи моћи[2]. Циљ овог истраживања је да се покаже како АК може да допринесе КАД у описивању, интерпретацији и објашњењу нарушавања односа моћи и ефектима које оно може да произведе. На примерима ћемо видети какву улогу могу имати прекидање и преклапање, ћутање и давање непреферираних одговора у комуникацији.

[2] Детаљније о конфронтационом интервјуу видети Николић, 2017.

Прекидање[3] и преклапање

Ако би се учесници у интервјуу строго придржавали норми формалне структуре у разговору редови говорења би се смењивали по схеми питање – одговор – питање – одговор, и тако до краја интервјуа, с тим да се свако питање и одговор саслуша до самог краја, без прекидања. Међутим, у конфронтационом интервјуу то никада није случај, јер током овакве интеракције често долази до прекидања саговорника.

Укупан број прекидања у току појединачних интервјуа се разликује. У неким емисијама укупан број прекидања је незнатан (11), међутим, и број таквих инервјуа је далеко мањи од оних са великим бројем прекидања. У већини интервјуа број прекидања је око 30. Има и интервјуа са изузетно великим бројем прекидања, чак 72, што у великој мери чини формалну структуру разговора битним чиниоцем у одређивању односа моћи у разговору, нарочито ако број прекидања упоредимо са укупним бројем редова говорења у целом интервјуу. Да бисмо приказали учесталост прекидања, упоредили смо број укупних редова говорења у корпусу са бројем редова преузетих након што је један саговорник прекинуо другог и преузео реч. Укупан број прекидања у енглеском корпусу је 1398 од укупно 3626 редова говорења. Однос између њих у процентима износи 38,5%, што значи да се у више од трећине случајева реч преузима прекидањем саговорника. Ако имамо у виду да према АК прекидање и преклапање не спадају у нормативно понашање, већ да се говорници труде да га по кратком поступку елиминишу, онда је овај однос невероватан. Он јасно указује на конфронтациони карактер овог типа интервјуа, а самим тим и на учестало смењивање односа моћи у дискурсу пошто оба саговорника прекидају један другог.

По правилу, када дође до прекидања, говорници бар на кратко говоре у исто време док један не ућути, а други преузме реч. То говорење у исто време називамо преклапање и оно углавном следи иза прекидања. Преклапања су честа, али је тешко утврдити шта је само прекидање, а где почиње преклапање. Оно што је упадљиво су случајеви преклапања где је потпуно неразумљиво шта говоре оба саговорника. У тим случајевима нема говора о односима моћи јер се реч не преузима, па нико не преузима контролу у дискурсу. У конфронтационом дискурсу, за разлику од прекидања, преклапања никад не трају дуго, јер

[3] Лич [Leech] прекидање посматра из прагматичке перспективе и назива га говорењем у погрешно време (Leech, 1983: 139).

говорници углавном пазе да не дође до директне конфронтације, па реч уступају саговорнику.

Ћутање

Ћутање[4], односно тишина која настаје током разговора, а има функцију моћи, релативно се ретко јавља у конфронтационом дискурсу. Пошто ћутање представља дисконтинуитет у говору, а конфронтациони дискурс тече брзо и континуирано, оно је веома уочљиво и саговорницима и слушаоцима. У корпусу налазимо интратурнусно ћутање (ћутање које се јавља у току једног реда говорења), и тада говоримо о паузи, и интертурнусно ћутање (ћутање које настаје на месту смењивања говорника), а тада говоримо о застоју[5].

Паузе у говору праве како водитељи тако и гости интервјуа. Иако је функција овог ћутања у свим случајевима иста даћемо по један пример у репликама и водитеља и интервјуисане особе. Први је упечатљив пример у којем се Ноам Чомски [Noam Chomsky] уз коришћење две паузе брани од оптужбе водитеља:

Пример 1[6]

CC: {*почетак изостављен*} back in '69 when your main focus was activism against the Vietnam War, you wrote: "What is needed in the US is a kind of denazification."

НЧ: That's a very common quote from the right wing. Do you know the context? (…) Well, look at the context. It was in 1967. The Chicago Museum of Science, a very well known institution, had an exhibit which was a diorama of a Vietnamese village and which children could stand on the outside and shoot guns into the Vietnamese village. OK. A group of

[4] Ћутање је детаљно обрађено у Николић, 2016.

[5] Тачније, ћутање које настаје на месту смењивања говорника може бити застој [gap] или процеп [lapse] (превод ових тремина је преузет од Стевића (1997)). Међутим, конверзационалисти нису утврдили јасну разлику између застоја и процепа. Из објашњења које дају Сакс и сарадници (Sachs et al. 1974: 715) може се закључити само да су процепи у ствари продужени застоји између редова говорења, али АК не даје никакво временско одређење ових ћутања. У нашем корпусу се јављају само примери за паузу и застој.

[6] И пауза и застој су транскрибовани са (...).

> mothers protested and the New York Times had an editorial denouncing the mothers because they were taking they were taking away the fun from the kiddies who were having a great time shooting guns into a Vietnamese village. (…) That's the context.

(E2, 10:23)

На примедбу водитеља Стивена Сакура [Stephen Sackur] да је оптужио САД за нацизам, он објашњава контекст поводом којег је тако нешто изјавио. Обе паузе су „драмске“ и служе за наглашавање. Прва пауза наглашава објашњење које треба да уследи, а друга закључак којим интервјуисани завршава свој ред говорења.

У следећем примеру водитељ оптужује Џојс Муџуру [Joice Mujuru] (потпредседницу Зимбабвеа и блиску сарадницу председника Роберта Мугабеа у време његовог репресивног режима власти) за саучесништво у можда најстрашнијем злочину над становништвом те земље, масакру 20.000 људи у време када је била министарка у влади, и оптужује је да је знала, а ништа по том питању није учинила:

Пример 2

CC: Let's look at the record. You were a minister during massacres. Gukurahundi (…) [20,000

ЏМ: [Yes, I was Minister of Women Affairs.

CC: Matabele people (…) Killed.You knew it. You did not say a word against it.

(E29, 3:54)

Водитељ овде користи драмску паузу пре и после, да би појачао ефекат које податак о масакру 20.000 мора да изазове код слушалаца/гледалаца.

У следећем примеру ћутање-застој има потпуно другачију функцију. Мада ни застоји нису честа појава у овим интервјуима, на њих наилазимо чешће него на паузе, али углавном у говору интервјуисаних особа, а јављају се након провокација које упућује водитељ и доводи их у ситуацију да не могу одмах или директно да одговоре. Дакле, ову врсту ћутања, која одражава одсуство моћи у дискурсу, изазива представник медија, који већ због самог институционалног карактера дискурса интервјуа има моћ у дискурсу.

После незгодног питања које је поставио водитељ, интервјуисани Џон Смит [Jon Smith] (фудбалски агент) се сналази када после ћутања дугог 4 секунде, што је велики временски период у конфронтационом дискурсу који је обележен

брзим разменама реплика и честим упадањем у реч, изјављује да је то добро питање, а затим наставља да одговара. Особа која прави застој из оваквих разлога је у подређеном положају у дискурсу, а особа које је то стање изазвала у том тренутку има потпуну контролу. Смит је овим питањем затечен и морао је да застане и у току тог застоја размисли како да одговори.

Пример 3
IR: How clean is the business that you're in?
IE: (…) Good question. I would say as we sit here today in 2010 it's sizeably a clean industry. There are dark corners still.

(E10, 10:52)

Постављено питање је веома провокативно. Није тајна у јавности да су плате фудбалера енормне, али ниједан агент то не може и не жели јавно да призна. Интервјуисани после застоја који је искористио да осмисли одговор износи своје мишљење.

Непреферирана реплика у близинском пару

У поглављу о анализи конверзације видели смо да се у близинским паровима други део пара може третирати као преферирaн или непреферирaн (слика 1). То, како Левинсон напомиње, нема везе са психолошким појмом жеље говорника или слушаоца. На пример, преферирани други део за позив/понуду је прихватање, а непреферирани – одбијање. Нас овде првенствено интересује пар питање – одговор. Видећемо, међутим, и пример за пар оптужба – одговор на оптужбу. Преферирани други део близинског пара питање – одговор је очекивани одговор, а непреферирани део је неочекивани одговор [preferred / unpreferred response]. У конфронтационом дискурсу водитељи користе неколико стратегија постављања питања са преферираним одговорима, од којих ћемо илустровати таговане реченице, елиптичне реченице и негативна питања, као најрепрезентативније примере. Ова стратегија подразумева вршење притиска на интервјуисану особу јер питање није отворено за одговор већ га имплицира.

Близински пар питање - одговор

Таговане реченице. Има више начина на које водитељи постављају питања са преферираним одговорима, а један од најчешћих је употреба изјавне реченице са тагом. Овакве реченице показују изразиту префернцију говорника, тј.

тражи се слагање са изјавом. Потврдна реченица са негативним тагом показује преференцију ка потврдном одговору, и обрнуто, одрична реченица са позитивним тагом показује преференцију ка одричном одговору. Мада се после оваквих реченица очекује слагање са водитељем, у конфронтационом дискурсу такав одговор обично изостане.

У примеру 4 водитељ покушава да покаже да оптимистичне идеје психолога Стивена Пинкера [Steven Pinker] о прогресу људске врсте нису много реалне. Стога га провоцира сугестијом да би их требало статистички доказати:

Пример 4

CC: But you have bias too, don't you? We all do. You are the product of your nurture just as I am of mine, and anybody else in this world, watching on TV or listening on the radio is of theirs. *When people today express doubt about expertise and they sometimes say, "you know what, you can prove almost anything with statistics", they have a point, don't they*?

СП: You know you cannot prove everything with statistics, at least not if you do it honestly.

CC: *But who is to define honest*?

(E34, 11:39)

Пинкер не само да не даје преферирани одговор, већ у потпуности побија веродостојност сугестије и тврди да и водитељ то зна. На неки начин он покушава да обесмисли претпоставку за коју људи генерално сматрају да је тачна. Тиме на кратко преузима контролу у дискурсу, јер оваквим супротстављањем приморава водитеља да постави питање које није било планирано: *But who is to define honest*?

Елиптичне реченице. У примерима за елиптичне реченице на које смо наишли у корпусу видимо да се оне користе анафорично, тј. односе се на неко претходно питање или изјаву. Имају изразито преферирана одговоре, односно, очекује се слагање са таквим питањем.

Пример 5

CC: And just to be clear on this point of global governance, cause that's where I want to take our conversation, are you acknowledging to me that there is no way that this idea can fly unless you get sign-off on it from all of the major economies? I'm thinking: the US, the Europeans, Japan, China as well and India. I mean, everybody has to be involved in this or it can't possibly work. *True?*

ЏС: I wouldn't say that, and I want to clarify you a couple of things. {*наставља да говори*}

(E4, 11:20)

У овом примеру *True?* се односи на претходну изјавну реченицу. Водитељ се одлучује за елиптичну варијанту питања: *Isn't this true*? Ово је у ствари негативно питање, па је преферирани одговор потврдан, а Џефри Сакс [Jeffrey Sachs] реагује супротстављањем као да је Сакур изговорио изјавну реченицу.

Негативна питања. Негативна питања такође спадају у провокативна питања јер имају преферирани одговор. Наиме, негативно питање имплицира потврдан одговор. У првом примеру реч је о улози НАТО-а у 21. веку:

Пример 6

SS: There is right now an awful lot of talk about redefining NATO's role. But *is it not the truth that NATO is a Cold War construct and is never gonna be the right vehicle for the 21st century challenges*?

KV: No, I don't think that's right. If you go back and look at the original NATO treaty from 1949 the heart of it is the idea of collective defence, that as members of an alliance we come to each other's defence in case we face security threats.

(E16, 1:01)

Питање је очигледно постављено с намером да провоцира. Сакур поставља два питања. На прво је лако дати одговор, али друго је провокативно, а оно је заправо питање на које је и хтео да добије одговор. Курт Вокер [Kurt Volker], донедавни амбасадор САД при НАТО-у, стручњак је за та питања, и није било за очекивати да одговори потврдно, што се види и из његове реакције.

Близински пар оптужба – напад

Пример 1 представља, осим за паузу, такође и изврстан пример за непрефериран део близинског пара. Наиме, пар оптужба – порицање (преферирана) / признање (непрефериран) може се модификовати, тј. проширити на оптужба – напад, при чему напад представља непрефериран одговор. У овом примеру Ноам Чомски на оптужбу да САД представља нацистима, он сликовито показује да та његова тврдња има основа. На тај начин доводи разговор на ивицу конфронтацције, и преузима контролу у дискурсу. Погледајмо како се разговор наставља:

Пример 1а

SS: [But…

NC: [And commenting on that I said you have to ask whether what the United States needs is dissent toward denazification. And I would say the same thing today in the same context, in that same context… in that same context.

SS: [You said, in your opinion… {*nerazumljivo*}

NC: [Where you… where you pick it up from, you know, the right wing blocks and so on, even the liberal blocks, all the context is eliminated. But if you put the context back, you know, then I think the sentence is appropriate.

Видимо да водитељ по овом питању више не може да дође до речи. У два наврата покушава, али га Чомски у томе спречава и успева да до краја објасни своју позицију.

Закључна разматрања

Критичка анализа дискурса има за циљ да истражи однос моћи у дискурсу, који је само одраз односа моћи у друштву. С друге стране анализа конверзације настоји да прикаже конверзациону структуру људске интеракције. На примеру конфронтационог телевизијског интервјуа може се на разне начине показати како су односи моћи устројени и како се одражавају у језику који саговорници користе у усменој интеракцији. Мада се КАД и АК ретко комбинују у анализи говорног дискурса из приказаног истраживања се јасно види да је њихова сарадња неопходна.

У овом истраживању видели смо да је АК неопходна прво за утврђивање основних карактеристика конфронтационог дискурса, анализом начина смењивања говорника, односно преузимања речи. Ако је норматив који је АК поставила за смењивање говорника да је крај реда говорења увек предвидив и да је то образложење за готово чудесно смењивање говорника у делићу секунде, у оваквом типу дискурса јасно је да се од овог норматива у великој мери одступа. Даље, ако је норматив АК да се говорници смењују тако што преузимају ред говорења, и да се то догађа уз веома мало истовременог говорења, тј. преклапања и изузетно мало ћутања, учесталост прекидања саговорника уз преклапање и повремена ћутања такође могу додати важне елементе дефинисању конфронтационог типа интервјуа и илустрацији односа моћи у конверзацији. Најзад, видели смо да се норматив по питању близинских парова такође веома често нарушава, јер интервјуисане особе не дају увек преферирана одговоре на

питања која им водитељи постављају, што опет доводи до нарушавања норми које се сматрају основом људске интеракције, тј. конверзације.

На крају, закључак који се намеће након овакве анализе је да свако одступање од норматива које је утврдила анализа конверзације указује на односе моћи и нарушавање тих односа у говорном дискурсу и самим тим даје важне податке критичкој анализи тако устројеног дискурса. Осим тога, из свега недвосмислено произилази да је у савременој науци неопходно комбиновати различите научне дисциплине и приступе, јер се само на тај начин могу идентификовати и образложити појаве и питања са којима се сусрећемо у савременом друштву.

Литература

Austin, J.L. (1965). *How to Do Things With Words*, New York: Oxford University Press.

Bloomaert, J. (2005). *Discourse. A critical Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.

Drew P. & Wootton A (eds.) (1988). *Erving Goffman. Exploring the interaction order*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, N. (1993). Critical discourse analysis and the marketization of public discourse. The case of welfare reform. *Discourse and Society* 4(2), 133–168.

Fairclough, N. (1995a) *Media Discourse*. London: Edward Arnold.

Fairclough, N. (1995b) *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. London: Longman.

Fairclough, N. (2000). *New labour, new language*. London: Routledge.

Fairclough, N. (2001). *Language and Power*. 2nd edition, London: Pearson Education.

Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.

Fairclough, N. and Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. In T. A. van Dijk, ed., *Discourse as Social Interaction: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, vol. 2. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 258– 84.

Heritage, J. (1984). *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.

Hutchby, I. and Wooffitt, R. (1998) *Conversation Analysis*. Cambridge: Polity Press.

Kress, G. and van Leeuwen, T. (1996). *Reading images: the grammar of visual design*. London: Routledge.

Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Meyer, M. (2001). Between theory, method, and politics: Positioning of the approaches to CDA. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis*. London: SAGE Publications.

Nikolić, M. (2015). Metalinguistic means for expressing power in discourse. У: Mišić Ilić, Biljana (ur.), Lopičić, Vesna (ur.). *Jezik, književnost, diskurs, Jezičk aistraživanja.* Zbornik radova. Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, str. 327-338.

Nikolić, M. (2016b). The functions of silence in confrontational television interviews in English and Serbian, U: [*sic*]*: a journal of literature, culture and literary translation*, No.13. December 2016.

Nikolić, M. (2017). Pokušaj definisanja konfrontacionog intervjua, *Анали Филолошког факултета*, Vol. 29, No. 1. стр. 125-148.

Reisigl, M., & Wodak, R. (2009). The discourse-historical approach (DHA). In Wodak, R., & Meyer, M. (Eds.), *Methods for Critical Discourse Analysis*. (pp. 87-121). London: Sage (2nd revised edition).

Rogers, R. (2004). An Introduction to Critical Discourse Analysis in Education. In: R. Rogers (Ed.) (2004). *An Introduction to Critical Discourse Analysis in Education.* Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1-18.

Sacks, H. (1992). *Lectures on conversation*. Jefferson G (ed.), Introduction by Schegloff E. Oxford/Cambridge, MA: Blackwell.

Sacks, H. and Schegloff, E. A. (1984). Opening Up Closings, in J. Baugh and J. Sherzer (eds.), *Language in Use: Readings in Sociolinguistics*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 69-97 (originally published in *Semiotica*, VIII, 4 (1973) 289-327.

Sacks, H., Schegloff, E. A. and Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. In: *Language* 50/4, 696-735.

Schegloff, E. A. (1968). Sequencing in conversational openings. *American Anthropologist* 70, 1075–1095.

Schegloff, E. A. (1997). “Whose text? Whose context?” *Discourse and Society* 8(2), 165–187.

Schegloff, E. and Sacks, H. (1973). Opening up closings. *Semiotica* 8(4), 289–327.

Searle, J. R. (1979). *Expression and Meaning: Studies in the theory of Speech Acts.* Cambridge: Cambridge University Press

Serl, Dž. (1991). *Govorni činovi: Ogled iz filozofije jezika*. Beograd: Nolit

Stević, S. (1997). *Analiza konverzacije*. Beograd: Filološki fakultet.

Wetherell, M. (1998). Positioning and interpretive repertoires: conversation analysis and post-structuralism in dialogue. *Discourse and Society, 9*(3), 387-412.

Wodak, R. (2001). The discourse-historical approach. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (pp. 63–94). London: Sage.

van Dijk, T. A. (2001a). Multidisciplinary CDA: A plea for diversity. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage Publications. 95-119

van Dijk, T. A. (2001b). "Critical Discourse Analysis". In Schiffrin et al. *Handbook of Discourse Analysis.* Maiden and Oxford: Blackwell, 352-71

van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Power.* Basingstoke and New York: Palgrave, Macmillan

BBC, Hardtalk, zvanična internet strana. Dostupno preko:

http://www.bbc.co.uk/programmes/b006mg2m

MELINA M. NIKOLIĆ

CONVERSATION ANALYSIS: A CRITICAL APPROACH TO TEXT

Summary: Critical approach to text from the linguistic perspective is the main concern of Critical Discourse Analysis that applies methodology of various linguistic disciplines to its research. One of them, which is becoming increasingly used in the critical analysis of spoken discourse, is Conversation Analysis with a central focus being on how sequences of interaction are generated and organised. Most advocates of Critical Discourse Analysis are critical towards the methodology of Conversation Analysis stating that a fuller understanding of how language functions requires a broader socio-political context, which Conversation Analysis does not take into account. However, in order to understand power relations in spoken interaction and control of the formal structure of spoken discourse, we have to be familiar with the basic principles of the structure of the conversation. This research deals with the discourse of the confrontational interview and in particular the power relations between the speakers. In order to fully understand how these relations are manifested, it is necessary to approach

this type of discourse from the viewpoint of both Critical Discourse Analysis and Conversation Analysis. The main goal of this paper is to show that these two linguistic disciplines are not contradictory or incompatible but complementary, and that a in-depth and comprehensible analysis can not be conducted unless the two approaches are combined in the research.

Key words: conversation analysis, critical discourse analysis, conversation, media interview, confrontational discourse**.**

Датум пријема: 12.8.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 19.10.2018.

ПРЕГЛЕДНИ РАД

УДК: 811.163.41'367.625'37

811.111'367.625'37

Горица Р. Томић*

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за проучавање језика и књижевности

КОМПОНЕНЦИЈАЛНА АНАЛИЗА ГЛАГОЛА СА ЗНАЧЕЊЕМ *ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ* У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ[1]

Сажетак: У раду смо применом методе компоненцијалне анализе извршили атомизацију глагола са значењем престанка живота у српском и енглеском језику с циљем да укажемо на њихова заједничка и дистинктивна обележја и утврдимо хипероним за сваку од две групе синонима, односно да изнијансирамо њихова значења у односу на то да ли се користе за људе и/или животиње, да ли припадају колоквијалној језичкој размени или не, и сл. С обзиром да се у литератури најчешће истичу примереност и продуктивност методе компоненцијалне анализе код именица (пре свега оних чије је значење конкретно), један од циљева истраживања био је и да се испита колико је метода компоненцијалне анализе примењива у анализи глагола. Глаголске лексеме ексцерпиране су из речника синонима српског, односно енглеског језика, као и из српских и енглеских једнојезичних речника. Спроведена компоненцијална анализа показала је да се као хипероним у оба језика јавља глаголска

*dragulj988goricicak@gmail.com

[1] Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

перифраза *престати живети* [енгл. *stop living*]. Резултати истраживања такође су указали на то да се компоненцијална анализа с прилично успеха може применити на глаголе барем из ове семантичке групе.

Кључне речи: глаголи, значење *престати живети*, компоненцијална анализа, српски, енглески

Уводна разматрања

Питање природе лексичког значења једно је од увек актуелних питања како у семантици, тако и у лексикологији и лексикографији. С обзиром на то, не треба да изненађује велики број различитих теоријских приступа лексичком значењу којима се компоненте значења настоје формално представити, а семантичка својства лексема објаснити (Крогер [Kroeger], 2018: 124). Полазећи од Најдиног ([Nida], 1975: 32) мишљења да је за прецизно одређење значења потребно да постоји и да се пронађе контраст у односу на друге лексеме, у раду примењујемо савремени приступ лексичком значењу као феномену који се „спознаје и обрађује ментално, а настоји утврдити и проверити емпиријски", уз претпоставку увек присутног „контраста и могућности избора" (Prćić, 1997: 38)[2]. Према истом приступу, обавезно или системско дескриптивно значење лексеме чине две компоненте – смисао и денотација (или десигнација у терминологији Л. Згусте (Šipka, 1991: 32) и Д. Шипке (Šipka, 2006: 35) које, заједно са асоцијативним значењем, ближе одређују референцију лексеме (Prćić, 1997: 39). Притом се смисао посматра као „уређен скуп довољног броја дескриптивних обележја којима се дефинише одређена класа ванјезичких ентитета", док денотација подразумева „однос између лексеме и одговарајуће класе ванјезичких ентитета [...], на које се лексема може исправно применити" (Prćić, 1997: 55)[3]. Референција се односи на идентификацију једног или више ентитета из дате класе у конкретној комуникационој ситуацији, а ограничава је асоцијација као скуп

[2] Или, као што Најда ([Nida], 1975: 32) умесно примећује, а преноси Прћић (Prćić 1997: 38): „када би све око нас било плаво, не би било плаветнила, пошто не би постојало ништа што би контрастирало с плавим", а „без могућности избора нема значења".

[3] Дескриптивно обележје као ментални (апстрактни) конструкт односи се на свако дистинктивно својство које може бити од значаја за семантичко контрастирање лексема. Његов појавни облик се, као уосталом и у овом раду, *најчешће* приказује верзалом у угластим заградама. Наглашавамо „најчешће" јер се може догодити да обликом, без обзира на различит теоријски статус, буде идентичан лексеми (Prćić, 1997: 41, 44).

додатних обележја на основу којих је значења лексема могуће и стилистички контрастирати (Prćić, 1997: 59, 63). Прћић (Prćić, 1997: 45−46) даље напомиње да се кроз дијагностичка обележја врши семантичко контрастирање којим се могу успоставити сложени односи код низа сличних лексема у једном лексичком пољу, које имају барем једно заједничко дијагностичко обележје, и тиме отворити могућност утврђивања тзв. „лексичких празнина" или одсуства лексеме на одређеном месту у структури лексичког поља како једног, тако и више језика.

Према мишљењу истог аутора (Prćić, 1997: 99−100), разликовање компоненти од којих се састоји лексичко значење релевантно је за синонимију или парадигматски лексички однос којим се одражава „различитост у сличностима дела ванјезичке стварности, а потом и дела лексикона који је одсликава", и то кроз најмање две лексеме. „Дескриптивно синонимне лексичке јединице се међусобно у нечему разликују. Нијансирање, а самим тим и утврђивање опсега њихове примене, врши се помоћу три критеријума – индивидуално или у комбинацији: према асоцијацији, колокацији и додатној импликацији" (Prćić, 1997: 99). Другим речима, лексеме једне групе синонима разликују се захваљујући нијансама, које врло често произилазе из асоцијативног значења (стилско, експресивно и конотативно), док су неке неутралне јер имају асоцијацију нула.

Дакле, ако имамо за циљ да се упознамо са значењем неке лексеме и представимо сложене односе међу синонимним лексемама, као најприроднији (Драгићевић, 2007: 65) и најекономичнији (Кемпсон [Kempson], 1977: 19) поступак намеће се разлагање значења на семантичке компоненте, тј. метод компоненцијалне анализе (компонентне (семантичке) анализе)[4]. Ове семантичке компоненте се у србистичкој, као и у пракси највећег броја страних аутора, називају *семама* [енгл. *semes*] и представљају минимална дистинктивна својства значења која оперишу у једном лексичком пољу с циљем да се развије структура датог поља у смислу различитих врста опозиције (Лајонс [Lyons], 1977: 326)[5].

[4] Како преноси Лајонс (Lyons, 1977: 317–318), први и најутицајнији заговорници компоненцијалне анализе у Европи, били су Л. Хјелмслев и Р. Јакобсон. С друге стране, у америчкој се средини ова теорија развила не као општа теорија о семантичкој структури, већ у антрополошким круговима, као поступак којим су описивали, а затим и поредили терминологије родбинских односа у различитим језицима (Драгићевић, 2007: 66).

[5] Од термина који су, уз семе, још у употреби Драгићевић (2007: 67) издваја следеће: *значењски атоми, семантички примитиви, семантичка обележја, семантичке одлике*.

Према речима истог аутора (Lyons, 1977: 317–319), овај приступ опису значења заснива се на претпоставци да се значење сваке лексеме може анализирати кроз скуп уопштенијих компонената, од којих ће неке бити заједничке различитим лексемама у лексичком фонду једнога језика. У овој врсти анализе од изузетног је значаја хијерархија сема којом се настоји издвојити централна сема (архисема или интегрална сема) која обухвата све остале семе нижег ранга (диференцијалне семе) у семантичкој структури једне лексеме (Šipka, 2006: 38). Слично Шипки, ауторке Ристић и Радић-Дугоњић (1999: 18) истичу да ова врста анализе најчешће подразумева атомизирање лексичког значења на основне јединице, као и поступак успостављања везе појединачног значења са значењем других лексичких јединица. Тако се семна структура заснива на утврђивању диференцијалних и интегралних семантичких обележја, с тим да ова друга припадају вишем хијерархијском нивоу. Међутим, треба напоменути да разграничавање двеју врста сема није једноставно и да често представља озбиљан методолошки проблем (Ристић, Радић-Дугоњић, 1999: 19). Ово, међутим, није једини проблем на који се у литератури која се бави компоненцијалном анализом скреће пажња.

Као проблематично намеће се и питање бинарности семантичких компоненти (*+сема/-сема*) која произлази из покушаја компоненцијалне анализе да се компоненте третирају као бинарне опозиције типа: мушко и женско, живо и неживо, одрасло и не одрасло (Палмер [Palmer], 1976: 88). Лајонс (Lyons, 1977: 322) такође упозорава да овај бинарни приступ може бити проблематичан са становишта маркираности, као и представљања апстрактних сема које се не јављају у дихотомијама. На проблеме односа између семантичких компоненти и самих лексема, као и на теоријски статус компоненти и њихово формално представљање, указује и Кемпсонова (Kempson, 1977: 86) тврдећи да компоненте нису лексеме и да нису део језика који покушавају да опишу, већ део метајезика, створеног да би се описали сви језици[6]. Ипак, постоје аутори као што су Најда (Nida, 1975: 61) и Џексон ([Jackson], 2013: 92), који сматрају да не постоји адекватан метајезик којим би се објасниле све разлике међу лексемама. У вези са претходним поставља се и питање технике бележења семантичких компоненти, од којих је она верзалом у угластим заградама, чини нам се, најзаступљенија, што потврђује и често навођен пример компоненцијалне анализе лексеме *мушкарац*, чије је укупно значење производ компоненти: [МУШКО] [ОДРАСЛО] [ЉУДСКО]. Да је ипак у питању ствар договора потврђује и писање Драгићевић

[6] Палмер (Palmer, 1976: 87) и Згуста (Zgusta, 1991: 29) сматрају да је мало вероватно да су компоненте универзалне категорије које се јављају у свим језицима света.

(2007: 67) које овде преносимо у целости: „Међутим, без обзира на технички начин представљања, суштина је иста – семантички садржај се разлаже на компоненте".

Иако се у литератури најчешће истичу примереност и продуктивност ове методе код именица (пре свега оних чије је значење конкретно), поставља се питање шта је другим врстама речи. Драгићевић (2007: 78), нпр., сматра да би за анализу апстрактних именица и придева ипак требало упослити неку другу методу, са чиме се слаже и Џексон (Jackson, 2013: 91–92) и истиче да компоненцијална анализа даје најбоље резултате у случају оних лексема које се односе на конкретне предмете док у случају апстрактне лексике иста делује неубедљиво. За разлику од њих, Најда (Nida, 1975: 58–61) је мишљења да се компоненцијална анализа, уз одређене модификације, може применити и на осталу лексику, као што је глаголска, а не само на конкретне именице. Исти аутор (Nida, 1975: 58–61) наводи примере компоненцијалне анализе глагола *whisper*, *babble*, *murmur*, *sing* и *hum*[7]. Могуће да су управо различити ставови подстакли истраживаче да, како преноси Крогер (Kroeger, 2018: 126), у највећем броју скорашњих студија из лексичке семантике за предмет свог истраживања узму значења једне друге врсте речи, тј. глагола, будући да она такође захтевају структурираност компоненти и да је глагол тај који непосредно утиче на синтаксичку структуру.

ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет разматрања у раду јесу синоними глагола са значењем престанка живота у српском и енглеском језику применом методе компоненцијалне анализе с циљем да укажемо на њихова заједничка и дистинктивна обележја и утврдимо хипероним за сваку од две групе синонима, односно да изнијансирамо њихова значења у односу на то да ли се користе за људе и/или животиње, да ли припадају колоквијалној језичкој размени, и сл. и да на тај начин испитамо да ли је и колико метода компоненцијалне анализе примењива на глаголе. Што се саме компоненцијалне анализе тиче, уобичајени први корак представља избор низа лексема међусобно повезаних значења. У нашем истраживању то би биле

[7] У Прћић (Prćić, 1997: 101) налазимо примере енглеских глагола *throw*, *fling*, *hurl* и *toss* анализираних такође овом методом.

глаголске лексеме које за интегралну сему имају престанак живота. За глаголе са овим значењем одлучили смо се због чињенице да смрт представља како свакодневну, тако и једну од тема које су увек заокупљале човекову пажњу. Уз то, као што каже Кристал ([Crystal], 2014: 3), налажење адекватног начина да се извести о нечијој смрти вечити је изазов за тог истог човека.

Грађу из српског језика прикупили смо помоћу лексеме *умрети* као значењски најнеутралније користећи се Ћосићевим *Речником синонима* (РС) (Ћосић, 2008) и Лалевићевим речником *Синонима и сродних речи у српскохрватском језику* (ССРСЈ) (Lalević, 1974), при чему је, за разлику од Ћосићевог, у Лалевићевом синонимнику свака лексема исцрпно дефинисана и опримерена[8]. Значење сваког од синонима проверено је и употпуњено изводима из *Речника српскога језика* (РСЈ) и *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ). Исти поступак примењен је и у прикупљању грађе из енглеског језика. Узимајући енглески преводни еквивалент глагола *умрети*, тј. глагол *die*, као значењски најнеутралнији, консултовали смо најпре један од најауторитативнијих речника синонима енглеског језика *Merriam-Webster's Dictionary of Synonyms* (MWDS), затим *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*: *Eleventh Edition* (MWCD), Вебстеров онлајн речник енглеског језика (MW), *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (OALD), Оксфордски онлајн речник енглеског језика (OD), као и Колинсов онлајн речник енглеског језика (CD)[9].

Ослањајући се на речничке дефиниције и примере којима се илуструје употреба одређене лексеме, квалификаторе стилске вредности и домен примене (ако су исти дати у речнику), значења компоненцијално разлажемо на семе, што значи да уз сваку посматрану лексему дајемо њена припадајућа семантичка обележја да бисмо упоредили њихове семне структуре[10]. У овде представљеном

[8] Шипка (Šipka, 2006: 54) и Згуста (Zgusta, 1991: 43) лексему *умрети* наводе као конотативно неутралну.

[9] У свеукупни корпус нису уврштене глаголске лексеме у чијој је лексикографској дефиницији садржана сема [УЗРОКОВАТИ] (енгл. [CAUSE]) с обзиром на проблематичан статус овог теоријског конструкта (в., нпр., Даути [Dowty], 1979: 97; Рајкл [Reichl], 1982: 154; Вјежбицка [Wierzbicka], 1975: 491–528).

[10] Под квалификаторима стилске вредности који се односе на различите начине маркираности једне лексеме (Драгићевић, 2007: 68) овде подразумевамо: *архаично, вулгарно, експресивно, еуфемистички, жаргонски, књижевно, неформално, пејоративно,*

приступу компоненцијалној анализи, свака сема која се наводи верзалом у угластим заградама указује на њену позитивну (+) вредност. Притом не тежимо изналажењу нерашчлањивих обележја предметних лексема, јер је основни циљ нашег истраживања проналажење њихових контрастних, значењски релевантних карактеристика. Напомињемо да, с обзиром на то да наше истраживање почива на ограниченом корпусу, сви закључци до којих се овом приликом буде дошло, одражавају односе искључиво у контексту овде представљеног корпуса.

АНАЛИЗА КОРПУСА СА ДИСКУСИЈОМ

Применом методологије описане у претходном поглављу сачинили смо корпус од 33 глагола за српски језик и 22 глагола за енглески језик. У наставку прво анализирамо српске глаголе дате азбучним редоследом, а затим и енглеске глаголе дате алфабетним редоследом.

1) (на)страдати = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [НЕПРИРОДНО] [НАСИЛНО] [У НЕСРЕЋИ] [БОЛЕСТ]

2) (по)гинути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [НЕПРИРОДНО] [НАСИЛНО] [У НЕСРЕЋИ]

3) заглавити = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [НЕПРИРОДНО] [НАСИЛНО] [У НЕСРЕЋИ] [БОЛЕСТ] [АЛКОХОЛ]

4) заковрнути (се)[11] = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [СЛАБ ЧОВЕК] [МРШАВО И МЛАДО ЖИВИНЧЕ]

5) издахнути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ТЕШКЕ ОКОЛНОСТИ[12]]

поетски, *покрајински*, *разговорно*, *сленг*, *фамилијарно*, *шаљиво*. Под доменом примене, који се у речницима обично даје у загради након дефиниције, подразумевамо податак о томе да ли се дата лексема користи у односу на, нпр., човека или животињу или пак обоје, или у односу на то да ли је ограничена на домен одређене струке, нпр. права, и сл. У случајевима глагола уз које у једнојезичницима нису дати примери и/или квалификатори стилске вредности и домен примене, анализирали смо додатне примере преузете из различитих извора. Примери са извором наведени су у фусноти.

[11] Овај глагол је у ССРСЈ-у (1974: 821) дат и као прелазан и непрелазан, док је у РСАНУ (1959– : 4) дат само као непрелазан.

[12] *После незапамћених мука издахнуо је 3. септембра 1941. године.; [...] издахнуо је и Тони Бленд, који је готово четири године био у коми [...]; [...] од последица тровања сузавцем*

6) искекечити се = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЖИВОТИЊЕ] [БУБЕ]

7) крепати = а) [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [КРУПНЕ ЖИВОТИЊЕ] [НАГЛО]; б) [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [НАГЛО] [ТЕШКЕ ОКОЛНОСТИ] [ДУШЕВНЕ МУКЕ] [ЕКСПРЕСИВНО] [ФИГУРАТИВНО] [ХИПЕРБОЛИЧНО]

8) лепухнути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ПОКРАЈИНСКИ]

9) липсати = а) [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЖИВОТИЊЕ] [ДУГА БОЛЕСТ] [ГЛАД]; б) [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ГЛАД] [ИЗНЕМОГЛОСТ] [ЕКСПРЕСИВНО]

10) мањкати = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [СЛАБ ЧОВЕК] [СЛАБЕ ЖИВОТИЊЕ]

11) одапети = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [РАЗГОВОРНО] [ПЕЈОРАТИВНО] [ВУЛГАРНО] [ШАЉИВО]

12) омрцинити се = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЖИВОТИЊЕ] [ОД КОЈИХ СЕ ЈЕДЕ МЕСО]

13) охладити се = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЕУФЕМИСТИЧКИ]

14) пијехнути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [СЛАБО ДЕТЕ] [СТАР ЧОВЕК] [МЛАДО ПИЛЕ] [МЛАДО ЈАГЊЕ] [МЛАДО ЈАРЕ] [НАРОДСКИ]

15) починути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [СТАРИЈИ ЧОВЕК] [У МУКАМА] [ДУГА БОЛЕСТ]

16) преминути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ[13]] [ФОРМАЛНО]

издахнуо је Миленковић [...]; Успут је добио маларију. Дана 1 . децембра 1825. издахнуо је [...];[...] дан касније издахнуо је од срчаног удара [...]; [...] издахнуо је после четири недеље патњи и распадања унутрашњих органа [...]; Издахнуо је прикљештен између стубова бандере на улици [...]; Исус је на крсту трпео страшне муке, а издахнуо је [...]. Примери су преузети из Корпуса савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду (доступно преко: http://www.korpus.matf.bg.ac.rs), чији су носиоци Душко Витас и Милош Утвић.

[13] Није неуобичајено да људи употребе одређени глагол у сврху очовечења, тј. да укажу да се завршио живот њихових кућних љубимаца. Тако се могу чути или прочитати примери попут следећих: *„Асмир Колашинац, [...] објавио да му је преминуо љубимац, пас*

17) пресвиснути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [НАГЛО] [ДУШЕВНЕ МУКЕ]

18) преставити се = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ФИГУРАТИВНО] [АРХАИЧНО]

19) рикнути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ФАМИЛИЈАРНО]

20) свиснути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [НАГЛО] [ДУШЕВНЕ И ТЕЛЕСНЕ МУКЕ]

21) свршити = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ТЕЛЕСНЕ МУКЕ]

22) скапати = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [МУКЕ] [БОЛЕСТ] [ГЛАД] [ХЛАДНОЋА]

23) скикнути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ФИГУРАТИВНО] [ФАМИЛИЈАРНО[14]]

24) скончати = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [МУКЕ]

25) сложити се = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ДУГА БОЛЕСТ]

26) смирити се = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [СТАРИЈИ ЧОВЕК]

27) смрћи (смркнути) се = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ[15]] [ФИГУРАТИВНО]

28) трсити = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [СЛАБ ЧОВЕК]

29) угасити се = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЗНАМЕНИТ ЧОВЕК[16]] [ФИГУРАТИВНО]

Хектор" (доступно преко: https://www.blic.rs/vesti/hronika/asmiru-kolasincu-otrovali-psa-kome-li-si-ti-takav-zasmetao-pa-te-je-otrovao/k1cjd26).

[14] „*Један скикнуо у Југоокинави. Другог су овде у Бегишу укокали мангаши из противничке клапе док је диловао прах у њиховој крајки. Трећи фурнуо преко гране и испарио. [...]. Једино сам ја остао жив [...]*" (Доступно преко: http://www.miroljubtodorovic.com/pages/Blajbinger.pdf).

[15] Глагол *смрћи (смркнути) се* јавља се обично као у изреци *Док једном не смркне, другом не сване* (ССРСЈ, 1974: 821), што потврђује и пример преузет из Корпуса савременог српског језика: „*[...] диносаурусима није морало да смркне, да би сисарима (а и нама) могло да сване. Ишчезнуће највећих гмизаваца пре 65 милиона година [...]*".

30) угинути = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЖИВОТИЊЕ] [БОЛЕСТ]

31) умрети = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК]

32) упокојити се = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [СВЕШТЕНО ЛИЦЕ] [ПОБОЖАН ЧОВЕК]

33) црћи (цркнути) = а) [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЖИВОТИЊЕ]; б) [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ДУШЕВНЕ МУКЕ] [НАГЛО] [ПЕЈОРАТИВНО[17]]

На основу овако разложених значења српских глагола, прво што запажамо јесте да се као хипероним јавља глаголска перифраза *престати живети*, а не глагол *умрети*, као што би се очекивало с обзиром на његову значењску неутралност. Даље примећујемо да неке лексеме одликује већа међусобна значењска повезаност у односу на домен примене, тј. у односу на то да ли су резервисане само за људе или за животиње или се пак могу односити и на једне и на друге. Према тој значењској вредности, издвајају се три групе: (о човеку) *(на)страдати, заглавити, издахнути, лепухнути, охладити се, починути, пресвиснути, преставити се, рикнути, свиснути, свршити, скикнути, сложити се, смирити се, трсити, угасити се, умрети, упокојити се*; (о животињама) *искекечити се, омрцинити се, угинути*; и (и о човеку и о животињама) *заковрнути (се)*, *(по)гинути*, *крепати*, *липсати*, *мањкати*, *одапети*, *пијехнути*, *преминути*, *скапати*, *скончати*, *смрћи се, црћи*.

Унутар сваке од ове три групе такође уочавамо значајне разлике. Тако се код друге групе *искекечити се* користи о бубама, *омрцинити се* за оне животиње чије се месо користи у исхрани људи, а *угинути* за животиње чији се живот завршио због болести. С друге стране, престанак човековог живота може се изразити већим бројем глагола, међу којима је такође могуће успоставити извесне значењске разлике. Оне се могу темељити на томе да ли се завршио живот: свештеног лица или побожног човека (*упокојити се*); знаменитог човека (*угасити*

[16] „*[...] угасио се Леополд Седар Сенгор (1906-2001), интелектуални и песнички горостас [...]*.”; „*једног од најчувенијих наших (ту убацујеш занимање) угасио се . . . или . . .*”; „*Пад Наполеонов није Лагранж доживео: умро је без боловања и угасио се као догорела свећа [...]*”. Примери су преузети из Корпуса савременог српског језика.

[17] Глагол *црћи* може се употребити метафорички и антиемпатично као у изразу *црк'о дабогда* у примеру: „*Оне могу бити тешке и да директно изричу смрт: „Врат сломио”, „Црк'о дабогда”, „Гром те спржио”. Страшне су оне које бацају зло на најмилије [...]*”. Пример је преузет из Корпуса савременог српског језика.

се); слабог човека (*трсити*); или старијег човека (*починути, смирити се*). Даљу дистинкцију могуће је правити на основу тога да ли глаголска лексема означава неприродну и насилну смрт као код *(на)страдати* и *заглавити* (с тим што потоњи са собом носи и могући додатни узрок смрти, тј. прекомерно конзумирање алкохола) или пак природну и ненасилну смрт која може бити проузрокована (душевним и/или телесним) мукама као у *пресвиснути*, *свиснути* (оба *нагло*) и *свршити* или другим тешким околностима као у *сложити се* и *издахнути.* Од стилских маркера, који доприносе даљој изнијансираности значења синонима, бележимо: фигуративно на основу којег је могуће разликовати лексему *скикнути* од лексеме *рикнути*; еуфемистички у *охладити се*; архаично у *преставити се*; и покрајински у *лепухнути*. Што се тиче последње, треће групе глагола који означавају престанак живота и људи и животиња утисак је да су они најбоље издиференцирани, првенствено због тога што је дата врста животиње (пиле, јагње, јаре) на коју се глагол односи а на основу чега је могуће, нпр., правити разлику између *заковрнути (се)* и *мањкати*. Неки се глаголи, као што су *скапати* и *скончати*, могу разликовати према узроку смрти, тј. томе која је мука (болест, глад или хладноћа) у питању. Квалификатори стилске вредности попут *експресивно, фигуративно*, *хиперболично*, *разговорно*, *пејоративно*, *вулгарно*, *шаљиво*, *народски*, *формално* и *фигуративно* такође су послужили као разликовна обележја преосталих седам глагола из ове групе (*крепати*, *липсати*, *одапети*, *пијехнути*, *преминути*, *смрћи се* и *црћи*).

1) check out = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [АМЕРИЧКИ СЛЕНГ]

2) conk (out) = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [АМЕРИЧКИ СЛЕНГ]

3) croak = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [СЛЕНГ]

4) decease = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ДОМЕН ПРАВА]

5) demise = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ[18]] [ДОМЕН ПРАВА]

[18] Иако у коришћеним речницима енглеског језика не налазимо пример у којем је овај глагол употребљен за животињу, Кристал (Crystal, 2014: 1) наводи као пример реченицу из чувене британске хумористичке серије „Летећи циркус Монтија Пајтона”, где је *demise* употребљен у сврху очовечења, тј. где власник обавештава о томе да се завршио живот његовог кућног љубимца папагаја.

6) depart = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЕУФЕМИСТИЧКИ] [АМЕРИЧКИ ЕНГЛЕСКИ]

7) die = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ]

8) drop = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [ИЗНЕНАДА]

9) exit[19] = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [КЊИЖЕВНО]

10) expire = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ[20]] [КЊИЖЕВНО] [ФОРМАЛНО]

11) flatline = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [БРИТАНСКИ СЛЕНГ]

12) go = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЕУФЕМИСТИЧКИ]

13) kick in = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [СЛЕНГ]

14) kick off = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [АМЕРИЧКИ СЛЕНГ] [АУСТРАЛИЈСКИ ЕНГЛЕСКИ[21]]

15) part = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЕУФЕМИСТИЧКИ]

16) pass away = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ[22]] [ЕУФЕМИСТИЧКИ]

17) pass (on) = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [ЕУФЕМИСТИЧКИ]

---

[19] У вези са овом лексемом Кристал (Crystal, 2014: 14) пише да се она данас често налази у новинским насловима онда када се извештава о смрти глумца или глумице.

[20] Премда у консултованим речницима енглеског језика не налазимо пример у којем је овај глагол употребљен за животињу, Кристал (Crystal, 2014: 7) наводи као пример реченицу из чувене британске хумористичке серије „Летећи циркус Монтија Пајтона”, где је *expire* очигледно употребљен у сврху очовечења, тј. где власник обавештава о томе да се завршио живот његовог кућног љубимца папагаја.

[21] Према писању Кристала (Crystal, 2014: 18), лексикограф Сидни Бејкер [Sidney Baker] забележио је идентичну употребу овог глагола у аустралијском енглеском.

[22] „*The manager arrived to find one animal dead and cradled another in his arms as it passed away*.” (Доступно преко: https://www.independent.co.uk/news/world/africa/south-africa-lions-mutilation-poisoning-akwaaba-predator-park-mufasa-poachers-a8569886.html).

18) peg out = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [БРИТАНСКИ СЛЕНГ]

19) perish = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [НАСИЛНО] [ИЗНЕНАДА]

20) pop off[23] = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ИЗНЕНАДА] [СЛЕНГ]

21) step out = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЕУФЕМИСТИЧКИ] [ИНДИВИДУАЛНО[24]]

22) succumb[25] = [ПРЕСТАТИ ЖИВЕТИ] [ЧОВЕК] [ЖИВОТИЊЕ] [БОЛЕСТ] [ПОВРЕДА]

Код декомпонованих енглеских глаголских лексема најпре уочавамо да се као хипероним јавља такође глаголска перифраза *престати живети*, а затим и две подгрупе глагола. Прву подгрупу чине глаголи који се употребљавају само у односу на човека: *check out, decease, depart, exit, flatline, go, kick in, kick off, part, pop off* и *step out*, а другу они који се користе и за човека и животиње: *conk (out), croak, demise, die, drop, expire, pass on, pass away, peg out, perish* и *succumb*. Такође се стиче утисак да су, у поређењу са српским, енглески глаголи у консултованим једнојезичницима сиромашније представљени, уз мањи број квалификатора, од којих смо забележили: *амерички* и *британски енглески* (као дијалекатски квалификатори), *сленг, формално, еуфемистички* и *књижевно* (у *exit* и *expire*). У оквиру сленга могуће је даље разликовати глаголе према томе да ли припадају америчком или британском сленгу или пак и једном и другом, као, нпр., код глагола друге групе *conk (out), croak* и *peg out*, односно глагола прве групе *check out* и *flatline*. Обележје *индивидуално* направило је разлику између глагола *step out*, с једне стране, и глагола *go* и *part*, с друге. Међутим, обележје *еуфемистички*

[23] Кристал (Crystal, 2014: 13) додаје да се овај глагол обично користи онда када је у питању смрт богатог члана родбине.

[24] Од свих овде консултованих речника, овај глагол у значењу престанка живота налазимо дат само у (MWCD, 2004: 1223) дефинисан синонимом *die* и то без примера, односно у (MW), где је такође дат синоним *die,* али и пример „my greedy relatives are only being nice to me because they expect me to *step out* any time now". Изостају и квалификатори стилске вредности тако да су компоненте *еуфемистички* и *индивидуално* преузете из Кристал (Crysta,l 2014: 3).

[25] У вези са овом лексемом Кристал (Crystal, 2014: 15) пише да се она данас често налази у новинским насловима.

очигледно није било довољно да се значењски контрастирају глаголи *go* и *part*, баш као ни глаголи *pass away* и *pass on*. Разлику између појединих глаголских лексема могуће је правити и на основу њихове припадности одређеној струци, нпр. правној, као у *demise*, или пак на основу узрока смрти као што је болест или повреде садржаног у *succumb*. Компонента *насилно* (нпр. у авионској несрећи) послужила је као разликовно обележје у случају лексема *perish* и *drop*, а компонента *изненадно* у случају лексема *pop off* и *kick in.*

Закључна разматрања

Иако се, као што смо у уводном делу рекли, у литератури најчешће истичу примереност и продуктивност компоненцијалне анализе код конкретних именица, резултати нашег истраживања показали су да се, захваљујући диференцијалним семама које сужавају значење лексеме као што су домен примене и квалификатори стилске вредности, она прилично успешно може применити и у анализи глаголских значења. Уз то, ова метода доприноси бољем разумевању синонимних лексема које су и те како корисне онда када треба објаснити различите контекстуалне нијансе. У циљу добијања још прецизнијих резултата, као, нпр., у случају лексема *go* и *part*, односно лексема *pass away* и *pass on*, истраживања овог типа могла би се допунити колокацијском методом. Без обзира на овакве и сличне мањкавости компоненцијалне анализе, верујемо да би резултати оваквих и сличних истраживања допринели не само лексикографској и преводилачкој већ и наставничкој пракси у спецификацији смисла лексеме а тиме и прецизнијој и успешнијој комуникацији.

Литература

Crystal, D. (2014). Words in Time and Place: Exploring Language Through *The Historical Thesaurus* of the Oxford English Dictionary. Oxford: Oxford University Press.

Dowty, D. R. (1979). *Word Meaning and Montague Grammar: The Semantics of Verbs and Times in Generative Semantics and in Montague's PTQ*. Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publishers.

Jackson, H. (2013). *Words and Their Meaning*. London and New York: Routledge.

Kempson, R. M. (1977). *Semantic theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kroeger, R. P. (2018). *Analyzing meaning: An introduction to semantics and pragmatics*. Berlin: Language Science Press.

Lyons, J. (1977). *Semantics*. *Vol. 1*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.

Nida, E. A. (1975). *Componential Analysis of Meaning*: *An Introduction to Semantic Structures*. The Hague: Mouton.

Palmer, F. R. (1976). *Semantics: a new outline*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.

Prćić, T. (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Reichl, K. (1982). *Categorial Grammar and Word-Formation*: *The De-adjectival Abstract Noun in English*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Wierzbicka, A. (1975). Why "Kill" Does Not Mean "Cause to Die": The Semantics of Action Sentences. *Foundations of Language*, 13 (4), 491-528. Retrieved November, 2018, from https://www.jstor.org/stable/25000935?seq=1#page_scan_tab_contents.

Zgusta, L. (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.

Драгићевић, Р. (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Ристић, С., Радић-Дугоњић, М. (1999). *Реч. Смисао. Сазнање: студије из лексичке семантике*. Београд: Филолошки факултет.

ИЗВОРИ

Blic. (2014, 3.септембар). Asmiru Kolašincu otrovali psa: „Kome li si ti takav zasmetao pa te je otrovao!”. *Blic*. Доступно преко: https://www.blic.rs/vesti/hronika/asmiru-kolasincu-otrovali-psa-kome-li-si-ti-takav-zasmetao-pa-te-je-otrovao/k1cjd26 [15. 2. 2018.]

CD: English Dictionary. (n.d.). Retrieved November, 2018, from https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english.

Korpus savremenog srpskog jezika (verzija SrpKor2013 autora Duška Vitasa i Miloša Utvića). Grupa za jezičke tehnologije: Univerzitet u Beogradu.

MW: Dictionary by Merriam-Webster: America's most-trusted online dictionary. (n.d.). Retrieved January, 2018, from https://www.merriam-webster.com/.

MWCD (2004). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary: Eleventh Edition.* Springfield. Massachusetts: Merriam-Webster.

MWDS (1984). *Merriam-Webster's Dictionary of Synonyms.* Springfield. Massachusetts: Merriam-Webster.

OALD (2000): *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.

OD: English Dictionary, Thesaurus, & Grammar Help | Oxford Dictionaries. (n.d.). Retrieved November, 2018, from https://en.oxforddictionaries.com/.

Rahim, Z. (2018, октобар 5). Lion has face and paws cut off as four other big cats die of poisoning at South African wildlife reserve. *The Independent.* Доступно преко: https://www.independent.co.uk/news/world/africa/south-africa-lions-mutilation-poisoning-akwaaba-predator-park-mufasa-poachers-a8569886.html [4. 11. 2018.]

РС (2008). *Речник синонима*. Ћосић, П. и сарадници. Београд: Корнет.

РСАНУ (1959–). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. 1–19. Београд: Институт за српски језик САНУ.

РСЈ (2007). *Речник српскога језика*. Вујанић, М. [и др.]; Нови Сад: Матица српска.

ССРСЈ (1974). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Lalević, M. S. Beograd: Nolit.

Тодоровић, М. (2009). *БОЛИ МЕ БЛАЈБИНГЕР (шатро роман у 150 жвака и 50 слика)*. Доступно преко: http://www.miroljubtodorovic.com/pages/Blajbinger.pdf [4. 11. 2018.]

Gorica R. Tomić

A Componential Analysis of the Verbs with the Denotation *STOP LIVING* in Serbian and English

Summary: In this paper, the method of componential analysis is applied to the Serbian and English verbs denoting the termination of life in order to specify their shared and distinctive features, to identify the hyperonym for each of the two groups of verbs as well as to nuance their meanings in whether they are used in reference to humans and/or animals, whether they are part of colloquial language usage or not, and the like. In addition, one of the aims of the paper is to test the applicability of componential analysis to verbs, since it has often been stated that componential analysis is efficient and effective within certain parts of speech, namely concrete nouns. The verbs are excerpted from English and Serbian dictionaries of synonyms and Serbian and English monolingual dictionaries. Componential analysis has shown that the hyperonym in both groups is the periphrasis *stop living* [in Serbian: *prestati živeti*]. Applicability-wise, componentional analysis has proved to be quite useful in investigating and determining the nuances of the verbs with the denotation *stop living*.

Key words: verbs, denotation *stop living*, componential analysis, Serbian, English

Датум пријема: 24.8.2018.

Датум исправки: 12.11.2018.

Датум одобрења: 19.11.2018.

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

УДК: 37.018.1/.2

81'242'373-053.4

Martina T. Božajić*

Profil Klett d.o.o.

Josip I. Miletić

Sveučilište u Zadru

INGERENCIJA ODGOJITELJA PREDŠKOLSKE DJECE I UČITELJA RAZREDNE NASTAVE U RAZVIJANJU JEZIČNIH KOMPETENCIJA[1]

Sažetak: U radu se donose rezultati terenskoga istraživanja provedenoga s ciljem utvrđivanja ingerencija odgojitelja predškolske djece i učitelja razredne nastave u razvijanju kompetencija za komunikaciju na materinskom jeziku. Uzorak od 255 ispitanika činili su odgojitelji predškolske djece (N = 80), učitelji razredne nastave (N = 70) te roditelji predškolske djece (N = 105). Rezultati provedenoga istraživanja upućuju na neadekvatnu pripremu djece predškolskog uzrasta u razvijanju navedenih kompetencija za upis u osnovnu školu i ulaženje odgojitelja predškolske djece u područje rada učitelja razredne nastave. Da bi se otklonili utvrđeni nedostatci, predlaže se suradnja navedenih stručnjaka iz obrazovnih ustanova s iste teritorijalne jedinice, kako bi se buduće generacije kvalitetnije pripremile za školu.

*mbozajic@gmail.com; jmiletic@unizd.hr

[1] Rad je nastao kao prerada i značajna dorada dijela diplomskog rada Martine Božajić napisan pod mentorstvom Josipa Miletića

Ključne riječi: djeca, jezično-govorni razvoj, materinski jezik, predškolski uzrast

UVOD

Obrazovni sustav treba osigurati razvijanje jezičnih kompetencija svakog djeteta. Posebice se to odnosi na stjecanje kompetencija za komunikaciju na materinskom jeziku. Da bi se to ostvarivalo na adekvatan način nužna je suradnja prosvjetnih radnika, kako u horizontalnoj razini, tako i u obrazovnoj vertikali.

Comrie i dr. (2003: 10) drže jezik najvažnijim pojedinačnim obilježjem ljudske vrste jer nijedna životinja nema tako napredan i složen komunikacijski sustav, sa složenom mogućnošću prilagodbe i izražajnim rasponom poput ljudskog jezika. Pehar (2007: 76) će za jezik reći da je „osnovno sredstvo komunikacije među ljudima: to je skup arbitrarnih i konvencionalnih glasovnih znakova kojima se prenosi neka poruka […] društveni fenomen: on postoji kao dogovor među članovima jedne zajednice, jezik je izvan pojedinca koji ga sam mora učiti i ne može ga po svojoj volji mijenjati“. Apel i Masterson (2014: 14–15) ističu da je jezik „bogat složen i prilagodljiv sustav – to je način kombiniranja glasova, riječi, znakova i rečenica u svrhu iskazivanja naših misli i razumijevanja drugih ljudi. Jezik je način na koji se mi, kao ljudi, socijaliziramo i učimo“, a njegove složene razine (fonološka, morfološka, semantička, sintaktička) „predstavljaju pravila koja moramo slijediti u komuniciranju kako bi nas drugi razumjeli i osmišljavali to što kažemo“ (Apel i Masterson, 2014: 21).

Mnogi su teoretičari objašnjavali postupak ovladavanja jezičnim kompetencijama. Znanstveno zanimanje za tu problematiku započinje već u 19. stoljeću, a intenzivira se 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća (Šego, 2009: 123). Selimović i Karić (2011: 151) navode da su istraživanja pokazala „da se artikulacija i fonološki sistem jezika uče u periodu od rođenja do sedme godine života. Nakon ovog perioda dolazi do automatizacije glasovnih navika. Ovaj period je najpogodniji da djeca usvoje intonaciju i glasovnu strukturu jezika.“ Pri tom valja voditi računa da je izoštrenost osjetila sluha predškolske djece slabija nego odraslih osoba, a ozbiljnije „povećanje oštrine tonalnog sluha javlja se između 4. i 5. godine. I sluh za govor je manje izoštren kod djece nego kod odraslih“ (Mitrović, 1981: 111).

Silberg (2006: 39) uočava da djeca okružena riječima, odnosno razgovorom gotovo uvijek progovore prije navršene treće godine života, dok ona s kojima se jako malo razgovara mogu imati ozbiljnih problema u svladavanju govora. Slična se situacija ponavlja i u formalnom sustavu obrazovanja. Djeca koja na početku učenja slabo čitaju ostaju oskudni čitatelji tijekom školovanja, a i nakon toga (Pullen i Justice, 2003: 88).

Stanovich (1986: 381) tu pojavu, po uzoru na biblijsko Matejevo evanđelje, opisuje kao Matejev učinak (*Matthew effects*): bogati postaju bogatiji, a siromašni postaju siromašniji (*the rich get richer and the poor get poorer*). Riječ je o tome da djeca koja su kući imala veći poticaj za čitanje, odnosno stekla veći vokabular, imaju veći potencijal da zavole čitanje i time postaju uspješnija u stjecanju novih znanja. Obrazovni sustav treba sve napraviti da se pojave teškoća u čitanju djece svedu na najmanju moguću mjeru. Pullen i Justice (2003: 87) ističu da su predškolske godine ključne za razvijanje predčitalačkih vještina, koje trebaju osigurati što bezbolniji prijelaz u kasniju fazu formalnog učenja čitanja.

„Jezično sporazumijevanje**,** u svojem usmenom ili pisanom obliku, najčešći je i najpotpuniji način sporazumijevanja među ljudima“ (Pavličević-Franić, 2005: 21). Šego (2009) primjećuje da brojni stručnjaci koji proučavaju govorni razvoj djece apostrofiraju „važnost predškolske dobi (od rođenja do šeste, odnosno sedme godine života) kao temelja kulture govorenja, čitanja i pisanja“ (Šego, 2009: 121), a da mnogi od njih (Jovančević i dr., 2004; Stančić i Ljubešić, 1994; Pavličević-Franić, 2005) ističu važnost prvih triju godina djetetova života kao najintenzivnije u njegovu jezično-govornom razvoju. Selimović i Karić (2011: 147) drže da to potvrđuju i nove tehnologije poput *PET* (Positive Emission Tomography) i *MRI* (Magnetic Resonance Imaging) koje omogućuju najpreciznije praćenje funkcija mozga te „daju čvrste dokaze o značenju vanjskih poticaja na razvoj djeteta i to u što ranijem uzrastu. Šego tvrdi da na stjecanje jezičnih kompetencija utječu brojni čimbenici: „urođene sposobnosti, razvijen govorni i slušni aparat, društveno okruženje (interakcija s odraslima i vršnjacima), mediji, dječja samoaktivnost” (Šego, 2009: 119). Zaštićeno i okruženo ljubavlju, prihvaćeno, u emocionalno zdravoj obiteljskoj sredini, dijete će razvijati svoje potencijale. Posebno naglašava važnost igre u razvoju i poticanju jezično-govorne vještine (Šego, 2009: 120, 130–144). Huizinga u definiranju igre napominje kako u toj aktivnosti prevladava pozitivno raspoloženje, osjećaj ushićenja i napetosti, a redovito donosi vedrinu i opuštanje (Huizinga, 1992: 121). Utjecajem igre na razvoj dječjih kompetencija bavili su se i Težak (1990), Einon (2007), Peti-Stantić i drugi (2008). Donose niz prikladnih igara koje mogu pomoći razvoju dječjih potencijala.

Prilikom upisivanja u školu djeca moraju zadovoljiti određene kriterije zrelosti za tu obrazovnu ustanovu. Tjelesna i motorička zrelost uključuje odgovarajuću razvijenost središnjeg živčanog sustava, osjetila vida i sluha te primjerene tjelesne zrelosti sukladno uzrastu kako bi mogli izdržati svakodnevne tjelesne napore i zadatke koje nameće novi način života i rada u školi, poput sjedenja u školskoj klupi, nošenja torbe, grafomotoričkih vještina – pisanja, crtanja, izrezivanja (Starc, 2005: 6), fizičkih aktivnosti na tjelesnom odgoju i slično. Dijete mora biti i spoznajno zrelo kako bi bilo sposobno održavati pozornost na satu, ustrajno i uporno dovršavati započete zadatke,

poznavati boje i njihove nijanse, uspoređivati količinske, vremenske i prostorne odnose, pamtiti i reproducirati tekstove (Starc, 2005: 6). Emocionalno i socijalno zrelo dijete sposobno je kontrolirati emocije, samostalno skrbiti za sebe i svoje stvari u školi, poštivati dogovorena pravila, radovati se uspjesima, zrelo podnositi poraze, surađivati s odraslima i vršnjacima te na taj način rješavati i eventualne manje sukobe, otvoreno je i komunikativno, a zna se na odgovarajući način zauzeti za sebe (Starc, 2005: 6). Prilikom upisa prvoga razreda osnovne škole dijete mora biti i govorno zrelo. Treba razgovijetno govoriti, glasove izgovarati jasno i čisto. Mora biti sposobno provoditi govornu analizu i sintezu, razumjeti i slijediti verbalne upute, verbalizirati misli i osjećaje, aktivno slušati i sudjelovati u grupnom razgovoru te moći pripovijedati u logičnom slijedu (Starc, 2005: 6).

Griffin i dr. (2004: 123) u svom su radu istraživali povezanost sposobnosti usmenog izražavanja predškolske djece i njihove kasnije vještine čitanja i pisanja. U istraživanju je bilo uključeno 32 ispitanika, odnosno djece. U dobi od 5 godina ispitivale su se njihove sposobnosti pričanja i jezičnog izražavanja, a vještine čitanja i pisanja u dobi od 8 godina. Rezultati istraživanja ukazuju na korelaciju razvijenosti predčitalačkih vještina djece predškolske dobi (5 godina), posebice morfosintaktičkih elemenata, s njihovom kasnijom sposobnošću čitanja i pisanja (8 godina) (Griffin, Hemphill i dr., 2004: 144).

Mason je (1980: 203) u proučavanju razvoja predčitalačkih vještina predškolske djece istraživala mogu li četverogodišnjaci početi čitati i ako mogu na koji način to mogu naučiti. U razdoblju od devet mjeseci proučavala je dvije skupine predškolske djece od četiri godine starosti. Anketiranjem roditelja doznala je interese njihove djece, razinu dječjeg poznavanja slova i riječi te koju ulogu roditelji imaju u pomaganju djeci u učenju čitanja. Rezultati su pokazali da djeca kojoj roditelji značajno pomažu nauče oblike slova, da se pomoću njih čita te da su zvukovi u riječima određeni slovima. Zaključuje da djeca s kojima roditelji mnogo rade mogu steći osnovna znanja o čitanju i prije predškolskog programa.

Locke i dr. (2000: 3) dovode u vezu čak pismenost i gospodarski razvoj zemlje, pri čemu kritiziraju neodgovarajuće obrazovne poteze vlade Velike Britanije u podizanju obrazovnih standarda u području pismenosti. Istraživali su u kolikoj mjeri jezične vještine djece koreliraju s njihovim općim kognitivnim sposobnostima. Uspoređivali su jezične vještine djece koja odrastaju u siromašnoj okolini s općom populacijom djece. Mišljenja su da postoje brojni dokazi uzajamne povezanosti razvoja usmenog i pismenog izražavanja. Drže da bi osoblju predškolskih obrazovnih ustanova trebalo osigurati čvrste smjernice očekivanog jezičnog razvoja djeteta još od najranije neverbalne faze pa do polaska u školu, kako bi stručne službe mogle na odgovarajući

način reagirati ukoliko se uoče bilo kakvi problemi u razvijanju jezičnih kompetencija (Locke, Ginsborg i dr., 2000: 14).

U javnosti se često može čuti negodovanje učitelja razredne nastave kako dobar dio djece u školu ne dolazi adekvatno pripremljen. Nerijetko su nezadovoljni razinom jezičnih i drugih kompetencija kojima su njihovi učenici prvih razreda ovladali tijekom pohađanja vrtića, odnosno predškole. Dok nekima nedostaje elementarnih znanja i vještina, s drugima se očito radilo nastavne sadržaje predviđene za obradu tijekom prvoga razreda osnovne škole. Dio učenika već zna čitati i pisati, a nisu ovladali elementarnim životnim vještinama poput samostalnoga oblačenja i skidanja odjeće, vezivanja vezica na obući, pravilnog držanja olovke, pristojnog ophođenja i tomu slično (vidjeti: Jesu li zaista odgojiteljice i učitelji neprijatelji roditeljima?, Školski portal, 2016). Sve češće u medijima možemo pogledati televizijske emisije ili pročitati novinske članke namijenjene zabrinutim roditeljima, a koji obrađuju temu što djeca trebaju, a što ne trebaju znati prilikom polaska u prvi razred osnovne škole (vidjeti: Mikolčević, 2010, Prpić, 2018). U radu ćemo se pozabaviti tom problematikom razvijanja kompetencija za komunikaciju na materinskom jeziku, odnosno kako se to konkretno odražava na nastavu hrvatskoga jezika. U tu ćemo svrhu analizirati odgovarajuće dokumente (kurikul, zakonske akte i propise). Na temelju raščlambe dokumenata ustvrdit ćemo koji su programski sadržaji predviđeni za rad s djecom predškolskog uzrasta, koje su jezične kompetencije potrebne pri upisu u školu te predviđene aktivnosti u sklopu nastavnoga predmeta Hrvatski jezik u prvom razredu osnovne škole, kao i jezične kompetencije koje učenici moraju razviti tijekom prvoga razreda. Da bismo dobili bolji uvid u razmatranu problematiku, analizirat ćemo i rezultate provedenoga terenskog istraživanja.

Cilj je rada ustvrditi priprema li sustav predškolskog odgoja i obrazovanja Republike Hrvatske adekvatno djecu predškolskog uzrasta za upis u osnovnu školu, s posebnim fokusom na razvijanju kompetencija za komunikaciju na materinskom jeziku. Svrha je rada osvijetliti ulogu i način rada različitih skupina koje imaju utjecaj na razvoj dječjih kompetencija za komunikaciju na materinskom jeziku, ustvrditi rade li to na odgovarajući način te po potrebi predložiti nužne korekcije njihova pojedinačnog i zajedničkog djelovanja u pravcu uspješnijeg razvijanja navedenih kompetencija kod djece predškolskog uzrasta i prvoga razreda osnovne škole.

PREDŠKOLSKO OBRAZOVANJE

Djeca od samoga rođenja u svojoj obitelji stječu različita znanja, odgajaju se pa i razviju osjećaj za gramatiku (*grammatical feeling*), odnosno ovladaju imanentnom gramatikom, što podrazumijeva poznavanje gramatičkog sustava zavičajnog narječja

(Težak, 1996: 97–98). Početak formalnog stjecanja znanja odvija se u ustanovama za predškolski odgoj i obrazovanje, što predstavlja prvi stupanj obrazovne vertikale. Obrazovna politika nastoji podići kvalitetu obrazovnog sustava donošenjem suvremene zakonske regulative. Analizom važećih obrazovnih zakona i pravilnika Republike Hrvatske, nastojat ćemo ustvrditi potrebne kompetencije djece za upis u prvi razred osnovne škole, s posebnim naglaskom na razvijanju kompetencija za komunikaciju na materinskom jeziku.

Odgoj i obrazovanje djece ranog i predškolskog uzrasta planira se i realizira na temelju *Nacionalnog kurikuluma za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* (Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju, 2013: čl. 15 st. 1), koji Strugar (2012: 76) naziva „filozofija odgoja i obrazovanja, planiranje, programiranje i ostvarivanje ciljeva, temelj djelovanja, mijenjanja i unaprjeđivanja nacionalnog i školskog života“, dok u samome Zakonu stoji da „utvrđuje vrijednosti, načela, općeobrazovne ciljeve i sadržaje svih aktivnosti i programa, pristupe i načine rada s djecom rane i predškolske dobi, odgojno-obrazovne ciljeve po područjima razvoja djece i njihovim kompetencijama te vrednovanje“ (čl. 15 st. 2). Cilj je postizanje kvalitetnog obrazovanja, uz istodobno zadovoljenje dječjeg interesa. U predškolskoj se ustanovi, u skladu s individualnim razvojnim mogućnostima i interesima svakog djeteta, treba raditi na obogaćivanju njegova znanja te razvijanju različitih vještina i sposobnosti. Ta priprema za život započinje još od prvih dana u jasličkoj skupini (Aralica et al, 2009: 19). Ostvarivanje predškolskog odgoja mora biti usklađeno s *Državnim pedagoškim standardom predškolskog odgoja i naobrazbe*, kojim je određen, među ostalim, broj djece u odgojnim skupinama, ustroj programa s obzirom na trajanje i namjenu te ustroj predškole (Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe, 2008: čl. 1). *Zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju* definirano je da plan i program rada vrtića za pedagošku godinu donosi upravno vijeće dječjeg vrtića (čl. 21 st. 1). Godišnji plan i program rada, uz odgojno-obrazovne aktivnosti, obuhvaća i „programe zdravstvene zaštite djece, higijene i prehrane, programe socijalne skrbi, kao i druge programe koje dječji vrtić ostvaruje u dogovoru s roditeljima djece“ (čl. 21 st. 3). Od 31. kolovoza 2014. godine pohađanje predškole postaje obvezno za svu djecu u Republici Hrvatskoj, a treba se realizirati u školskoj godini prije polaska u osnovnu školu (članak 23 a Narodne novine br. 94/13). Taj se program integrira u redoviti program predškolskog odgoja dječjeg vrtića za onu djecu koja pohađaju vrtić, dok je za djecu koja ne pohađaju vrtić jedinica lokalne, odnosno područne (regionalne) samouprave dužna osigurati pohađanje tog programa u dječjem vrtiću ili osnovnoj školi najbližima njihovom mjestu stanovanja ili im osigurati prijevoz do najbliže ustanove (čl. 32 a st. 2, 3, 4 i 5). U *Pravilniku o sadržaju i trajanju programa predškole* stoji da je jedna od osnovnih zadaća programa predškole „poticanje komunikacijskih vještina potrebnih za nove oblike učenja” (čl. 2 st. 3), a među kompetencijama koje dijete

tijekom predškole treba steći ili unaprijediti navode se, među ostalim, komunikacija na materinskom jeziku, kulturna svijest i izražavanje te motoričke kompetencije primjerene dobi (čl. 2 st. 4). Iz *Nacionalnog kurikuluma za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* te *Odluke o donošenju nacionalnog kurikuluma za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* (Narodne novine br. 05/2015.) razvidno je da predškolski program ne sadrži elemente *školifikacije* u bilo kojem obliku. Ističe se potreba prikladnog okružja predškole u kojem će djeca razvijati sposobnosti govorenja i slušanja, kvalitetnog izražavanja i bogaćenja rječnika. Trebaju im se razvijati predčitalačke i grafomotoričke vještine, što znači da djeca ne trebaju znati čitati prije pohađanja prvoga razreda osnovne škole. Također stoji da na prijelazu iz predškole u osnovnu školu nema normativne procjene akademskog postignuća djece. Bit je predškole osposobiti dijete za daljnje školovanje na način da nauči misliti i razmišljati, analizirati i logički zaključivati, a pri tom i samoinicijativno učiti i usvajati željena znanja i vještine. Prema Došen-Dobud cilj je predškolskog programa: „kroz različite tematske cjeline, potaknuti socijalizacijske procese djece započete u roditeljskom domu, pridonijeti samorazvoju djece, jačanju njihova samopouzdanja, razvijanju snošljivosti, razumijevanju sebe, drugih i drugačijih“ (Došen-Dobud, 2001: 7).

ŠKOLSKO OBRAZOVANJE U PRVOM RAZREDU OSNOVNE ŠKOLE

Uspješan početak školovanja umnogome ovisi o učenikovu stavu prema samoj školi. Socijalizacija započinje još u predškolsko vrijeme pa se u tom razdoblju treba mnogo raditi na stvaranju pozitivnoga dojma djece prema društvu, ali i prema školi u koju će nakon vrtića krenuti. Od najranije dobi treba ih pripremati za stvaralačko djelovanje. Stevanović i Stevanović napominju da im „treba omogućiti da se razvijaju kao samostalne, kritičke, otvorene i originalne ličnosti sa stalnom tendencijom izgrađivanja kreativnih stavova” (Stevanović i Stevanović, 2004: 8). Slično razmišlja i Težak, smještajući učenika u središte obrazovnoga sustava: „Učenik je os oko koje se vrti svaka nastava pa i nastava hrvatskoga jezika. Zbog učenika je škola, zbog učenika se određuju predmeti, zbog učenika se u hrvatski jezik uvrštavaju određeni sadržaji. Zato i nastava mora biti po mjeri učenika” (Težak, 1996: 33). Osnovna je aktivnost Hrvatskog jezika u prvom razredu osnovne škole *početno čitanje i pisanje*, što je jasno istaknuto u *Nastavnom planu i programu za osnovnu školu*, u kojemu stoji da se ta aktivnost *provodi cijele školske godine* (Nastavni plan i program za osnovnu školu, 2006: 26). Čudina-Obradović ističe:

> Kad su sve predčitalačke vještine usvojene, započinje primjena abecednoga načela. Između 7. i 8. godine, a najčešće neposredno prije početka škole, dijete uočava kako izgledaju grafičke zamjene za svaki

> glas, tj. slova, te uči šifriranje i dešifriranje riječi uporabom slova. Osim toga što se predčitalačke vještine tim učenjem usavršavaju i automatiziraju, u prvom razredu se njima dodaje automatiziranje abecednog načela, prepoznavanje velikih i malih slova, semantičko i sintaktičko znanje (značenje i poredak riječi u rečenici), te pravopisno znanje. (Čudina-Obradović, 2008: 24)

Rosandić (2002: 15, 25) drži da razvijanje vještine i kulture pisanja počinje u školi, u nastavi početnoga čitanja i pisanja, kad učenici usvajaju velika i mala tiskana i pisana slova, prepisuju slova, riječi i rečenice, pišu diktate i odgovaraju na pitanja te stvaraju samostalne rečenice prema slici, predmetu i riječi.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Kako bismo analiziranu problematiku potpunije obradili, odlučili smo provesti terensko istraživanje. Predmet su istraživanja stavovi odgojitelja predškolske djece, učitelja razredne nastave te roditelja predškolske djece i roditelja učenika prvih razreda osnovne škole o potrebnim kompetencijama djece za komunikaciju na materinskom jeziku prilikom upisa u prvi razred osnovne škole.

Glavni je cilj istraživanja ustvrditi priprema li se kroz program predškolskog odgoja i obrazovanja Republike Hrvatske adekvatno djecu predškolskog uzrasta za upis u osnovnu školu, s posebnim fokusom na razvijanju kompetencija za komunikaciju na materinskom jeziku. Također se želi ustvrditi znaju li odgojitelji predškolske djece koje konkretno kompetencije trebaju imati djeca nakon pohađanja predškolskog programa. Nastoji se ustvrditi ulaze li odgojitelji predškolske djece u pripremanju djece za upis u osnovnu školu u područje rada učitelja razredne nastave, odnosno obrađuju li s djecom programske sadržaje predviđene programom za prvi razred osnovne škole, a zanemaruju li pri tom neke važne programske sadržaje predviđene u programu predškolskog odgoja. Nastoji se ustvrditi i znanje roditelja o potrebnim kompetencijama kojima njihova djeca trebaju ovladati prije polaska u školu te njihovoj ulozi u razvijanju osnovnih jezičnih kompetencija i predčitalačkih vještina.

SUDIONICI I VRIJEME ISTRAŽIVANJA

Ispitivanje je provedeno u jesen 2016. godine na državnim ustanovama za predškolsko i osnovnoškolsko obrazovanje na području Splitsko-dalmatinske županije, Zadarske županije i Šibensko-kninske županije. Uzorak od 255 ispitanika činili su odgojitelji predškolske djece (N = 80), učitelji razredne nastave (N = 70) te roditelji djece predškolskog uzrasta i djece prvih razreda osnovne škole (N = 105).

INSTRUMENARIJ

Za ispitivanje stavova svih skupina ispitanika pripremili smo anketne upitnike. Anketa za odgojitelje predškolske djece sastojala se od sedam pitanja zatvorenog tipa, od kojih su dva trebali dodatno pojasniti. U pitanjima su trebali iznijeti svoje mišljenje o razvidnosti ishoda predškolskoga odgoja i obrazovanja, procijeniti nužne kompetencije djece prije polaska u školu, iznijeti mišljenje o stečenim dječjim navikama listanja / čitanja slikovnica, kao i mišljenje o dječjem poznavanju velikih tiskanih slova prije pohađanja predškolskog programa, procijeniti koliko djece dolazi u predškolski program bez bilo kakvog predznanja, iznijeti sud o broju djece u jasličkim skupinama te prosuditi trebaju li roditelji s djecom predškolskog uzrasta manje ili više raditi na razvijanju jezičnih kompetencija.

Anketa za učitelje razredne nastave sastojala se od tri pitanja otvorenog tipa i tri pitanja zatvorenog tipa, od kojih su dva trebali dodatno pojasniti. Poput odgojitelja predškolske djece, trebali su iznijeti svoje mišljenje o stečenim dječjim navikama listanja / čitanja slikovnica, procijeniti nužne kompetencije djece prije polaska u školu te procijeniti trebaju li roditelji s djecom predškolskog uzrasta manje ili više raditi na razvijanju jezičnih kompetencija. Uz to su trebali navesti koje područje nastavnoga predmeta Hrvatski jezik djeci stvara najviše poteškoća u razvijanju jezičnih kompetencija, koje najčešće probleme uočavaju kod učenika prvih razreda osnovne škole te procijeniti jesu li odgojitelji predškolske djece trebali više ili manje raditi s djecom predškolskog uzrasta na razvijanju jezičnih kompetencija.

Anketa za roditelje sastojala se od tri pitanja zatvorenog tipa, od kojih su dva trebali dodatno pojasniti. Trebali su odgovoriti znaju li koje kompetencije njihovo dijete treba razviti prije polaska u školu, a potom su poput odgojitelja predškolske djece i učitelja razredne nastave trebali procjenjivati ponuđene konkretne nužne kompetencije djece prije polaska u školu te iznijeti mišljenje o stečenim dječjim navikama listanja / čitanja slikovnica.

POSTUPAK

U istraživanju je provedeno anketiranje triju skupina ispitanika. Svaka je skupina ispitanika ispunjavala odgovarajući anketni upitnik. E-adrese učitelja i odgojitelja dobivene su u Agenciji za odgoj i obrazovanje i Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. Na e-adrese ispitanika poslani su *online* upitnici. Ispunjene ankete skupljane su u zajedničku poveznicu.

REZULTATI I RASPRAVA

Posebno ćemo analizirati stavove različitih skupina ispitanika. Započet ćemo analizom odgovora odgojitelja predškolske djece.

ODGOJITELJI PREDŠKOLSKE DJECE

Odgovarajući na prvo pitanje ispitanici su trebali procijeniti je li u programu predškolskoga odgoja precizno određeno sve što djeca predškolskoga uzrasta moraju usvojiti prije polaska u školu.

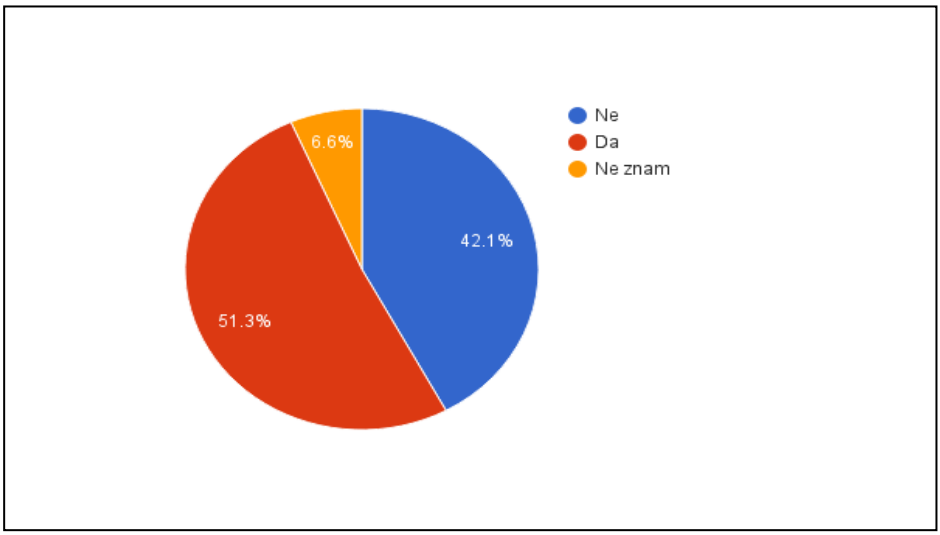

Slika 1. Stavovi odgojitelja predškolske djece o razvidnosti ishoda predškolskog odgoja i obrazovanja

Iz grafikona na slici 1 razvidno je da tek nešto više od polovice ispitanika (51,3 %) smatra da su dječje kompetencije u programu predškole precizno određene, dok ih 42,1 % smatra da nije točno određeno što djeca konkretno moraju usvojiti prije polaska u školu ili pak ne znaju što bi odgovorili na pitanje (6,6 %). Ozbiljan je postotak ispitanika koji drže da nisu točno definirane kompetencije koje djeca trebaju usvojiti. Iz toga bi se moglo zaključiti da mnogi od njih nisu detaljno upoznati s *Nacionalnim kurikulom za predškolski odgoj i obrazovanje*, *Državnim pedagoškim standardom predškolskog odgoja i naobrazbe, Zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju*,

Pravilnikom o sadržaju i trajanju programa predškole i ostalim dokumentima koji reguliraju problematiku predškolskog odgoja.

Odgojiteljima su predškolske djece potom ponuđene konkretne kompetencije, a oni su za svaku od njih trebali odgovoriti trebaju li učenici prije polaska u školu to znati ili ne. Pritom su se mogli odlučiti za više odgovora.

Tablica 1. Stavovi odgojitelja predškolske djece o nužnim kompetencijama djece prije polaska u školu

Kompetencije kojima djeca trebaju vladati prije polaska u školu	Postotak ispitanih odgojitelja
Prepoznati slova	69,4 %
Čitati	0 %
Pisati	1,4 %
Prepoznati brojeve	66,7 %
Zbrajati	2,8 %
Sve navedeno	4,2 %
Ništa od navedenog	19,4 %
Ostalo	23,6 %

Kao što možemo vidjeti u Tablici 1, većina ispitanika smatra da bi djeca prije polaska u školu trebala moći prepoznati slova (69,4 %) i brojeve (66,7 %), ali ih ne moraju znati čitati. Tek ih 1,4 % misli da bi ih trebali prije polaska u školu znati i pisati. Minimalan broj ispitanika (2,8 %) smatra da djeca trebaju znati i zbrajati. Gotovo je petina ispitanika (19,4 %) mišljenja da djeca prije polaska u školu ne trebaju znati ništa od navedenog pa dakle niti prepoznati slova, dok ih se 23,6 % izjasnilo za ostalo. Pod tim navode sljedeće: *prepoznavanje boja, analiza i sinteza riječi, elementarni matematički pojmovi, održavanje osobne higijene, prostorni i vremenski pojmovi, oblačenje, pozitivna slika o sebi, samopoštovanje, poštovanje drugih, osnove bontona, empatija, samoinicijativa, hrabrost, održavanje pažnje, razvijeno pamćenje, pravilno upotrebljavati olovku, sjediti mirno i pravilno za stolom, čuvati pernicu i njezin sadržaj, urednost, predčitalačke vještine, emocionalna zrelost, koncentracija, razvijene radne navike, razvijena fina i gruba motorika.* Objasnili su i aktivnosti koje bi trebalo provoditi kako bi se to ostvarilo. Smatraju da treba osigurati okružje u kojem će djeca maksimalno razviti svoje potencijale i osloboditi kreativnost, potičući im intelektualni razvoj sudjelovanjem u istraživanju i eksperimentiranju. Mišljenja su da treba poticati razvoj pažnje i pamćenje, razvijati radne navike te provoditi grafomotoričke vježbe.

Od odgojitelja smo željeli doznati imaju li djeca nakon završenoga predškolskog obrazovanja izgrađene navike listanja / čitanja slikovnica i knjiga (Slika 2).

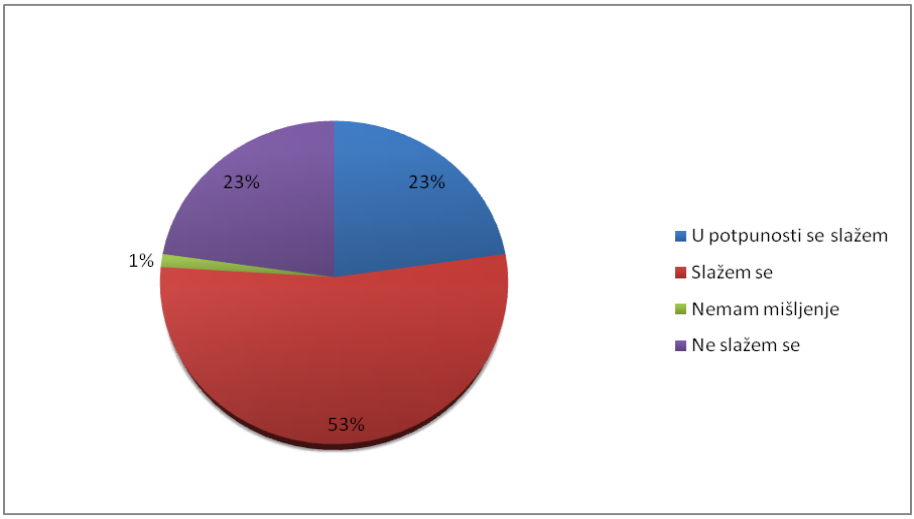

Slika 2. Stavovi odgojitelja predškolske djece o dječjim navikama listanja / čitanja slikovnica i knjiga

Iz grafikona na slici 2. vidljivo je da više od tri četvrtine odgojitelja smatra da djeca tijekom predškolskog obrazovanja steknu naviku listanja, odnosno čitanja slikovnica i knjiga (53 % se slaže, a 23 % u potpunosti se slaže), dok ih se tek nešto više od petine (23 %) ne slaže s tom konstatacijom. Dakle, golema je većina odgojitelja predškolske djece uvjerena da djeca tijekom predškole steknu naviku listanja različitih slikovnica i knjiga. Djeca su u predškolskoj ustanovi još od jasličke dobi okružena brojnim slikovnicama za kojima mogu vrlo lako posegnuti ukoliko to žele, a u godini pred polazak u školu svako dijete ima svoje radne listiće koje periodično lista u terminima predviđenim za njihovo rješavanje. Pullen i Justice (2003: 95) drže da će prakticiranje podjele slikovnica djeci te organiziranje različitih grupnih igara pridonijeti razvijanju pismenosti, odnosno predčitalačkih vještina. Pri tom s njima treba voditi smislene razgovore u svrhu razvijanja usmenog izražavanja. Mišljenja su da bi roditelje trebalo uključiti u aktivnosti predškolske ustanove, posebice kad je u pitanju zajedničko čitanje priča, što će također značajno pridonijeti razvoju dječjeg usmenog izražavanja.

Isbell i dr (2004: 157) u svom su istraživanju utvrđivali kako pripovijedanje i čitanje priča utječe na razvoj jezičnih kompetencija i razumijevanje priča djece od 3 do

5 godina. Dvije su skupine djece slušale 24 jednake priče. Jednoj se skupini pričalo priče, dok se drugoj čitalo priče iz knjige. Nakon toga su djeca trebala prepričati priče koristeći slike bez teksta. Kod obje je skupine ispitanika uočen napredak jezičnog izražavanja. Kod djece kojima su pripovijedane priče uočeno je poboljšano razumijevanje priče koju su sami prepričavali, dok su djeca kojima su čitane priče unaprijedili složenost svoga jezičnog izričaja.

Zanimalo nas je koliko djece prepoznaje velika tiskana slova već prije dolaska u predškolski program.

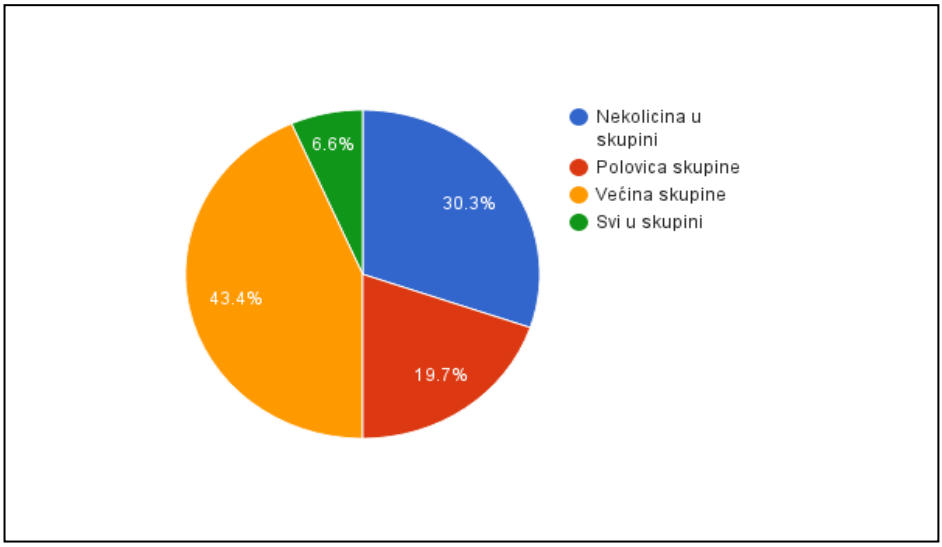

Slika 3. Dječje poznavanje velikih tiskanih slova prije pohađanja predškolskog programa prema mišljenju odgojitelja predškolske djece

Iz grafikona na slici 3 može se iščitati da je praksa najvećeg broja odgojitelja pokazala da većina djece u skupini i prije pohađanja predškolskoga programa prepoznaje velika tiskana slova (43,4 %), dok ih 6,6 % tvrdi da su im sva djeca u skupini imala tu sposobnost. Nešto manje od petine ispitanika (19,7 %) smatra da je riječ o polovici skupine, dok ih 30,3 % tvrdi da im je samo nekolicina djece u skupini prepoznavala velika tiskana slova. To znači da se s djecom i ranije radilo na tome, bez obzira je li riječ o inzistiranju roditelja da dijete uči slova ili je po srijedi samoinicijativa djece. Tomu u prilog svjedoči i mišljenje svega 14,7 % ispitanika da većina djece dolazi u predškolski program bez bilo kakvog predznanja, dok ih 85,3 % tvrdi da je riječ tek o nekolicini djece.

Željeli smo doznati sprečava li odgojitelje prevelik broj djece u predškolskim skupinama u posvećivanju individualnim potrebama svakoga pojedinog djeteta. Njihove ćemo odgovore grafički predočiti na slici 4.

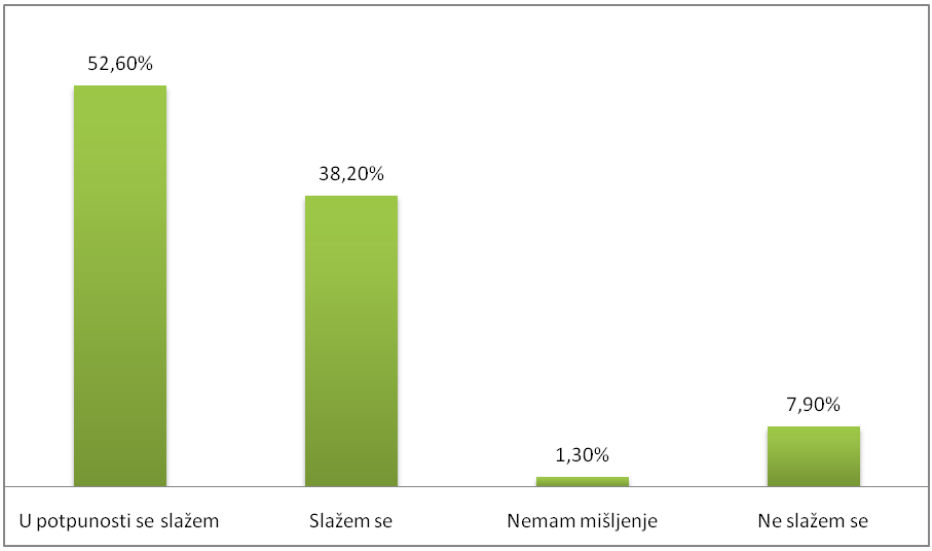

Slika 4. Prevelik broj djece u predškolskim skupinama

Iako je *Državnim pedagoškim standardom predškolskog odgoja i naobrazbe* određen broj djece u odgojnim skupinama, iz grafikona je na slici 4 razvidno da je broj djece u predškolskim skupinama znatno iznad određenog standarda. Naime, preko 90 % ispitanika (52,60 % u potpunosti se slaže, a 38,20 % se slaže) smatra da se zbog prevelikog broja djece u skupini ne mogu kvalitetno pozabaviti individualnim napretkom svakog djeteta. Zbog toga nas je zanimalo mišljenje odgojitelja trebaju li roditelji s djecom više ili manje raditi na razvijanju školskih kompetencija u razdoblju predškole nego što je to slučaj sada.

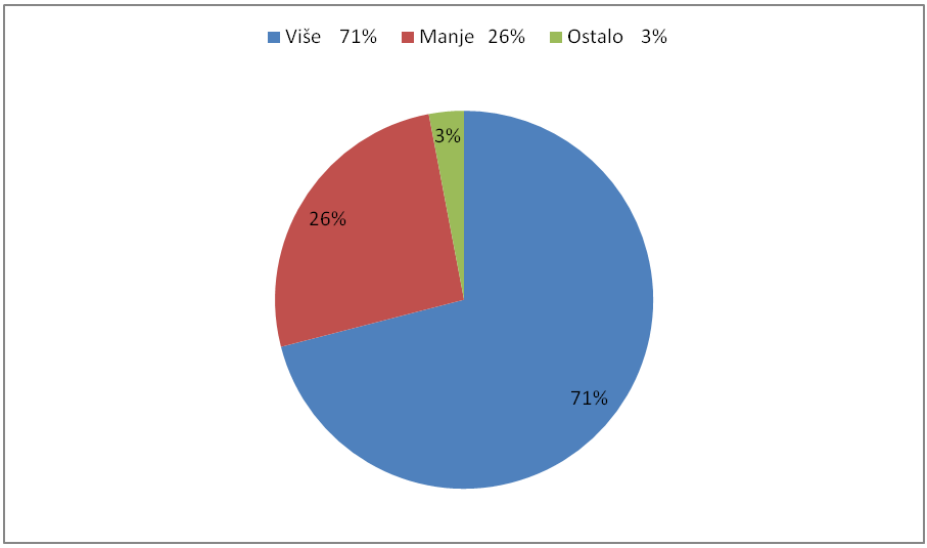

Slika 5. Potreba većeg ili manjeg rada roditelja na razvijanju školskih kompetencija djeteta prema mišljenju odgojitelja predškolske djece

Iz grafikona na slici 5 jasno je da većina ispitanika (71 %) smatra da roditelji trebaju uložiti više truda kako bi im djeca bila pripremljena za polazak u školu. Tek nešto više od četvrtine (26 %) odgojitelja drži da roditelji rade i previše sa svojom djecom. U obrazloženju nužnosti veće roditeljske aktivnosti oko svoje djece navode potrebu većeg podržavanja rada samih odgojitelja i zajedničkog, timskog djelovanja kroz rješavanje malih zadaća. Roditelji moraju provoditi više vremena u igri s djecom i s njima na odgovarajući način komunicirati. Trebaju uvijek imati vremena za dijete i biti otvoreni za njihova pitanja i zapažanja, raditi na razvijanju njihove koncentracije i vještina potrebnih za školu, a ne toliko na gradivu, odnosno formalnom znanju, jer je stvaranje poticajnog okruženja nužno za lakše svladavanje gradiva. Jako važnim smatraju raditi na socio-emotivnim odnosima i njihovu osamostaljivanju i osnaživanju. Sugeriraju izbjegavanje tobožnjeg učenja pomoću medija. Trebaju im pružati više doživljaja, boravak u prirodi, posjete muzejima, kazalištima, knjižnici i sl.

UČITELJI RAZREDNE NASTAVE

Od učitelja smo razredne nastave također tražili da nam odrede kojim kompetencijama djeca trebaju vladati dolaskom u prvi razred osnovne škole.

Tablica 2. Stavovi učitelja razredne nastave o nužnim kompetencijama djece prije polaska u školu

Kompetencije kojima djeca trebaju vladati prije polaska u školu	Postotak ispitanih učitelja
Prepoznati slova	36,8 %
Čitati	2,9 %
Pisati	1,5 %
Prepoznati brojeve	32,4 %
Zbrajati	0 %
Sve navedeno	1,5 %
Ništa od navedenog	51,5 %
Ostalo	22,1 %

Više od polovice (51,5 %) učitelja razredne nastave smatra da djeca dolaskom u školu ne trebaju prepoznavati ni slova ni brojeve, a kamoli ih čitati, pisati i zbrajati. Trećina ispitanika ipak smatra da je za polazak u školu potrebno da djeca prepoznaju slova (36,8 %) i brojeve (32,4 %). Zanemariv je broj učitelja koji smatraju da bi djeca nakon predškolskog obrazovanja trebala moći čitati (2,9 %) i pisati (1,5 %). Petina ispitanika (22,1 %) proširuje odgovor navodeći potrebne sljedeće kompetencije: samostalno se odjenuti, vezati vezice, pripremiti svoju torbu za školu i samostalno vođenje brige o ostalim osobnim stvarima, držati pravilno olovku, sposobnost slijediti upute, osnovne socijalne vještine, snalaženje u prostoru, glasovna analiza i sinteza, opća kultura, brojiti do 10 i unazad, rezati škarama, prepoznavanje odnosa među predmetima. Dakle, učiteljima su razredne nastave znatno važnije socijalne vještine, grafomotorika i samostalnost učenika od gradiva koje je ionako predviđeno programom nastavnoga predmeta Hrvatski jezik u prvome razredu osnovne škole, a ne u predškolskom obrazovanju.

Od učitelja smo željeli doznati imaju li djeca nakon završenoga predškolskog obrazovanja izgrađene navike listanja / čitanja slikovnica i knjiga (slika 6)

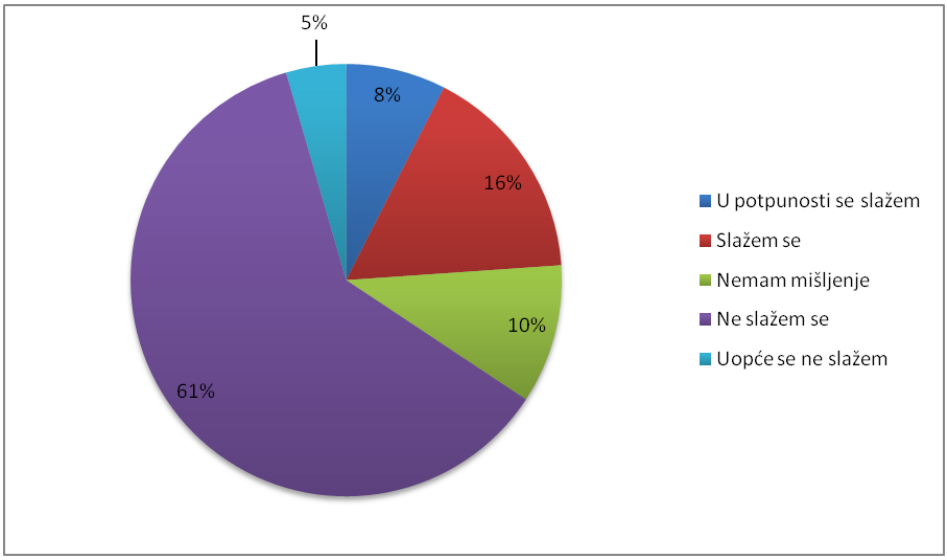

Slika 6. Stavovi učitelja razredne nastave o dječjim navikama listanja / čitanja slikovnica i knjiga

Iz grafikona je razvidno da učitelji razredne nastave situaciju procjenjuju potpuno suprotno od odgojitelja predškolske djece. Naime, 61 % ih se ne slaže, a 5 % uopće se ne slaže s ponuđenom tvrdnjom da djeca nakon završenoga predškolskog obrazovanja imaju izgrađene navike listanja / čitanja slikovnica i knjiga. Tek se 8 % ispitanika u potpunosti slaže, a 16 % se slaže s konstatacijom. Očito je prema njihovu mišljenju da su u tom segmentu zakazali i roditelji i odgojitelji predškolske djece. Šego (2009: 126–127) primjećuje da učenje u predškolskom uzrastu treba pretvoriti u igru i zabavu, a ne prakticirati izravno poučavanje koje rezultira pasivnošću. Važno je s djecom razgovarati o različitim temama koje ih zanimaju, čitati im iz različitih izvora i poticati ih na iznošenje vlastitog mišljenja i postavljanje pitanja. Odgojitelj bi predškolske djece u razgovoru o slikovnicama i knjigama djecu trebao poticati „na razgovor o likovima, na povezivanje priče koju su čuli s vlastitim životom“ (Šego, 2009: 127). Kreativni odgojitelji njihove odgovore „elaboriraju, dopunjuju, proširuju, ispravljaju. Katkad igraju ulogu primatelja koji ne razumije najbolje dječje poruke kako bi ih potaknuli na što preciznije izražavanje“ (Šego, 2009: 127). Na taj će ih način spontano približiti knjizi i pripremiti za školu.

Učitelje smo pitali koje najčešće probleme uočavaju kod učenika prvih razreda osnovne škole. Najviše ističu probleme u ponašanju i socijalnim vještinama, kao rezultat nedostatnoga odgoja kod kuće ili u vrtiću. Prema mišljenju učitelja, djeca su nesamostalna, nesigurna, emocionalno nezrela, oskudna vokabulara i slabe

koncentracije. Apostrofiraju da škola nije samo igra, već se u njoj zadatci moraju suvislo rješavati pa mora postojati odgovornost, a ako nešto učeniku nije jasno treba pitati i nastojati zajednički riješiti. Ako djeca to izbjegavaju, nastaju problemi. Učitelji apostrofiraju nisku razinu potrebnoga predznanja za polazak u školu. Kod djece nisu razvijene radne navike rješavanja zadataka i izvršavanja svakodnevnih obveza. Neposlušna su i razmažena. Grafomotorika im je slabo razvijena, fina motorika ruke gotovo ne postoji, nepravilno i kruto drže olovku, previše je pritišću i teško njome „upravljaju“. Pogrešno pišu velika tiskana slova i brojeve. Uočljiv je i nedostatak pozornosti. Najvećim problemom ističu slabo usmeno izražavanje. Izražene su teškoće u oblikovanju rečenice. Na pitanja odgovaraju s jednom ili najviše s dvije riječi. Mnogi loše izgovaraju pojedine foneme. Sve više djece ima problema u analizi i sintezi glasova. Ne znaju razgovarati. Uglavnom ne slušaju sugovornika, već govore u isto vrijeme te žele prvi izreći svoje mišljenje. Ljute se ako ih se upozori na pogreške. Žele biti u centru pažnje. Kad pričaju ili prepričavaju uglavnom nabrajaju što su zapamtili ili što su vidjeli. Sve više djece dolazi s logopedskim problemima (disleksijom, disgrafijom, dislalijom, mucanjem), ali i s različitim psihozama.

Iako je, kao što smo već spomenuli, od 2014. godine pohađanje predškole obvezno za svu djecu u Republici Hrvatskoj u školskoj godini prije polaska u osnovnu školu, više učitelja ističe kako im dolaze djeca iz ruralnih sredina koja nisu pohađala vrtić niti program predškolskog odgoja, što znači da se *Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju* ne provodi dosljedno u svim jedinicama lokalne i regionalne (područne) samouprave. To je za tu djecu osjetan nedostatak u prilagodbi na predstojeće školske obveze. Učitelji drže da su u svakom pogledu nepripremljeni za školu. Znatno su manje uspješna i u početnom čitanju i pisanju, nemaju razvijene ni higijenske ni radne navike i ne znaju slušati jer se ne mogu koncentrirati. Razlike su među malim učenicima na početku školovanja jako uočljive. Iako tijekom vremena ti učenici uspiju nadoknaditi svoje nedostatke, dosljednim provođenjem zakona do njih uopće ne bi dolazilo i svi bi učenici na početku školovanja bili u ravnopravnoj poziciji. Učitelji naglašavaju da roditelji nerijetko neopravdano preuveličavaju znanje svoje djece, a premalo vremena ulažu u njihov razvoj. Smeta ih što znatan dio djece slobodno vrijeme provodi igrajući računalne igrice, a roditelji rade sve umjesto njih pa nije čudo da imaju siromašan rječnik i loše izražavanje. Mišljenja su da bi umjesto toga roditelji trebali znatno više razgovarati s djecom, čitati im priče, pjevati dječje pjesmice i organizirati slične aktivnosti.

Tražili smo njihovu procjenu jesu li odgojitelji predškolske djece trebali više ili manje raditi s djecom na razvijanju jezičnih kompetencija. Odgovore su trebali pojasniti navodeći konkretno na čemu su odgojitelji trebali manje, a na čemu više poraditi s djecom. Većina je mišljenja da znatno više treba raditi na bogaćenju dječjeg rječnika,

razvoju govora i komunikacije, glasovnoj analizi i sintezi, poboljšanju fine motorike, ali da se sve to mora prilagoditi djeci i njihovoj potrebi za igrom. Također ističu potrebu razvijanja fonetskog sluha, što im je važnije od prepoznavanja slova. Znatno više pozornosti treba obratiti na držanje olovke u ruci i pravilno pisanje crta. Kao veliki problem u tom kontekstu ističu (ne)točnost u pisanju slova. Dosta ispitanika ističe kako bi odgojitelji trebali znatno manje raditi na pisanju slova pa čak ne bi ni trebali djecu učiti pisati slova i brojke. Žale se da im djeca redovito u školu dolaze s potpuno netočnim načinom pisanja slova. Uglavnom pišu sva slova odozdo prema gore. Mnogo djece prepoznaje slova i piše naopako jer ih često nauče nepravilno pa je to kasnije učiteljima teško ispraviti. Smatraju da bi zbog toga odgojitelji trebali manje raditi na sadržajima koji pripadaju programu prvoga razreda osnovne škole, poput pisanja tiskanih slova, a više na usmenom izražavanju, komunikaciji među djecom i odraslima, njihovoj socijalizaciji, teškoćama u izgovoru nekih glasova, na pozornosti i koncentraciji prilikom slušanja. Važnom zadaćom drže osposobiti djecu da mirno sjede desetak minuta i prate naputke. Selimović i Karić (2011: 148–149) smatraju da tijekom cijelog predškolskog razdoblja „pažnju karakterizira spontanost i nenamjernost. Pažnja je ovisna o osobinama predmeta, privlačnosti, novinama i sl. Kako se povećavaju dječje govorne sposobnosti i usmjerava njihova aktivnost, počinje formiranje voljne pažnje koja je značajna za pripremu djeteta za školsko učenje“. Apostrofiraju da je znanstvenim eksperimentima utvrđeno da stimuliranjem dječja pozornost postaje stalnija, a po obujmu šira i efikasnija (Selimović i Karić, 2011: 149).

Nadalje, mnogo učitelja naglašava potrebu vježbanja razvijanja grafomotorike. Najprije treba raditi na razvoju grube motorike te postupno i fine motorike. Sugeriraju vježbanje glasovne analize i sinteze kroz različite jezične igre. Smatraju da odgojitelji previše vremena troše na učenje slova, dok bi trebali mnogo više raditi na usmenom izražavanju, u čemu su učenici najslabiji. Mišljenja su da odgojitelji trebaju poraditi na čitanju priča, tj. aktivnom slušanju, prezentiranju priča iz osnova bajki, narodnih predaja, basni, uspoređivanja nečega s nečim kako bi se istaknula pozitivnost i slično. S djecom treba razgovarati o pročitanom, poticati ljubav prema čitanju, izrazito poraditi na tom da djeca daju odgovore punim rečenicama. Treba im znatno više razgovora, pričanja i samostalnog pričanja djece. Moraju ih naprosto naučiti kako razgovarati, uvažavajući i slušajući druge. Pri tom ih trebaju učiti pravilima ponašanja u skupini. Posebice naglašavaju potrebu poštivanja pravila: dok jedan govori ostali ga slušaju. Kroz igru trebaju pričati i izmišljati priče. Smatraju korisnim prakticiranje pričanja po nizu slika, igre rimom i slično. U bogaćenju dječjeg rječnika treba više poraditi na usvajanju hrvatskih književnih izraza za pojedine pojave i predmete. Ističu da većina djece dolaskom u školu još uvijek uglavnom govori svojim dijalektom. Za razliku od učitelja razredne nastave, metodičari hrvatskoga jezika u tome ne vide ništa loše. Mišljenja su da je „učenikov idiom najprirodnije polazište za učenje hrvatskoga

standardnoga jezika" (Turza-Bogdan, 2018: 275), da se u nastavi književnoga jezika treba iskoristiti njegovu imanentnu gramatiku te ga se postupno osposobljava za komunikaciju standardnim jezikom (Težak, 1996: 97). Učitelji priželjkuju obrazovnu reformu koja bi uključila ne samo osnovnoškolsko, već i predškolsko obrazovanje u smislu rasterećenja gradiva. Dio učitelja smatra da odgojitelji korektno odrađuju svoj posao, a problem vide u roditeljima koji premalo razgovaraju i premalo se bave svojom djecom.

Od učitelja smo tražili da navedu koji dio programa nastavnoga predmeta Hrvatski jezik djeci stvara najviše poteškoća u razvijanju jezičnih kompetencija. Na samome početku obrazovanja pojavljuje se problem pravilnog pisanja pisanih slova zbog nedovoljno razvijene fine motorike te pogrešno naučenog načina pisanja. Mišljenja su da složeni način pisanja novih slova predviđen u najnovijemu hrvatskom pravopisu dodatno otežava situaciju jer je to djeci preteško. Kao i kod pisanja slova, ozbiljne probleme učenicima koji imaju poteškoće s glasovnom analizom i sintezom stvara i početno čitanje. Pri tom im je posebno teško čitanje na glas, čitanje bez slovkanja, čitanje i pisanje dužih riječi, pisanje po diktatu pisanim slovima i razumijevanje pročitanog teksta. Učenici imaju problema s usmenim i pismenim izražavanjem. Pri tom imaju najviše poteškoća kad moraju na pitanje odgovoriti punom rečenicom, posebice s pisanim odgovaranjem na pitanja, ali i s prepričavanjem, kao i razgovaranjem sa sugovornikom. Probleme im stvara i usvajanje pravopisne norme, posebice pravila velikoga slova i njegove primjene, usvajanje i raspoznavanje glasova *č* i *ć* te refleksa jata. Poteškoće se javljaju i prilikom rastavljanja riječi na slogove, prepoznavanja određenog glasa u sredini i na kraju riječi, redoslijeda riječi u rečenici te interpunkcije. Učitelji ističu da djeca koja nemaju poteškoća u nastavi početnog čitanja i pisanja nemaju ozbiljnijih poteškoća u usvajanju gradiva nastavnoga predmeta.

U zadnje se vrijeme dosta govori o tome kako pojedini roditelji umjesto djece rješavaju njihove domaće zadaće (Prpić, Klokanica.hr, 2018). Zbog toga smo učitelje pitali smatraju li da roditelji trebaju više ili manje raditi s djecom na njihovim školskim zadatcima. Na slici 7 ćemo grafički predočiti njihove odgovore.

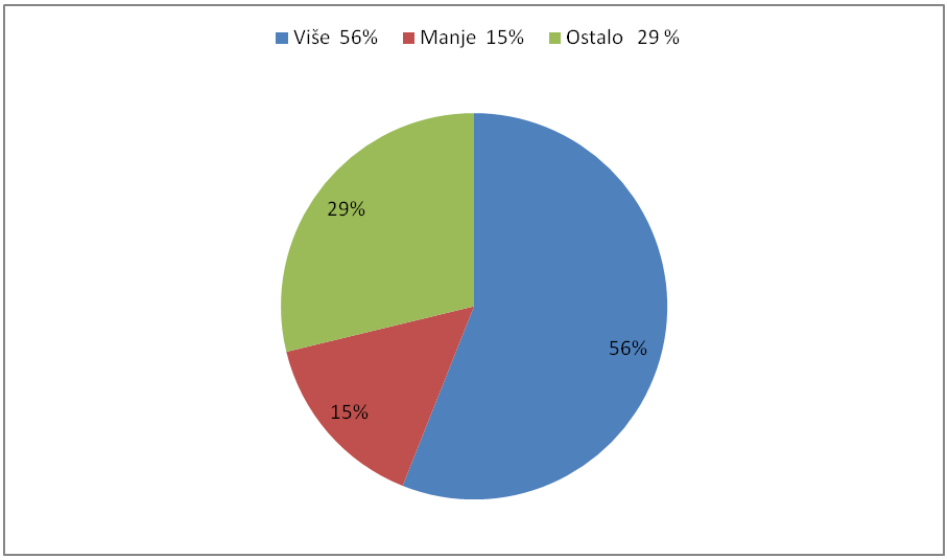

Slika 7. Potreba većeg ili manjeg rada roditelja na razvijanju školskih kompetencija djeteta prema mišljenju učitelja razredne nastave

Iz grafikona na slici 7 razvidno je da više od polovice učitelja (56 %) smatraju kako bi se roditelji trebali više angažirati oko zadaća svoje djece, dok ih svega 15 % drži da bi trebali manje sudjelovati u toj aktivnosti svoje djece. Nešto manje od trećine (29 %) ispitanika odlučilo se za opciju ostalo. U objašnjenju odgovora tumače da bi roditelji u početku trebali s djecom raditi više, ali ih s vremenom pomalo osamostaljivati za daljnji rad u školi. Djeca bi zadaće trebala raditi sama. Oni samo trebaju biti djetetu pri ruci, a ne s njim raditi ili raditi umjesto djeteta. Stoga će neki reći da roditelji trebaju raditi manje, ali pametnije. Mnogi roditelji rade umjesto djece, što drže potpuno krivim pristupom. Trebaju ih samo podržati i pokazati interes za njihov rad, kontrolirati njihov rad, odnosno pregledati napravljeno pa djecu upozoriti na eventualne greške i pomoći im kad je potrebno. Mišljenja su da roditelji trebaju znatno više surađivati s učiteljima, a ne raditi na školskim zadatcima.

RODITELJI

Među 105 anketiranih roditelja 55% je onih čija djeca pohađaju program predškolskog obrazovanja i 45% roditelja učenika prvih razreda osnovne škole. Na pitanje znaju li koja znanja i kompetencije njihovo dijete treba usvojiti prije polaska u školu 51% se izjašnjava da zna, dok ih 49% tvrdi da ne zna. Nakon toga su i njima

ponuđene na procjenu konkretne kompetencije kojima djeca trebaju vladati dolaskom u prvi razred osnovne škole (tablica 3).

Tablica 3. Stavovi roditelja o nužnim kompetencijama djece prije polaska u školu

Kompetencije kojima djeca trebaju vladati prije polaska u školu	Postotak ispitanih roditelja
Prepoznati slova	73,7 %
Čitati	7,1 %
Pisati	14,1 %
Prepoznati brojeve	70,7 %
Zbrajati	7,1 %
Sve navedeno	6,1 %
Ništa od navedenog	16,2 %
Ostalo	9,1 %

Iz tablice 3 možemo vidjeti da najveći broj roditelja navodi da im djeca prije polaska u školu trebaju moći prepoznati slova (73,7 %) i brojeve (70,7 %). Osjetno ih veći postotak u odnosu na odgojitelje i učitelje smatra da trebaju znati čitati (7,1 %), pisati (14,1 %) i zbrajati (7,1 %). Postotak onih koji misle da djeca trebaju znati sve navedeno bliži je odgovorima odgojitelja (4,2 %) nego li onom kako su se izjasnili učitelji (1,5 %). Slična je situacija i s brojem onih koji misle da djeca ne trebaju znati ništa od navedenog (16,2 %). Pod ostalim objašnjenjima roditelji dodaju da se djeca trebaju znati sama odjenuti, znati prepoznati geometrijske oblike, imati razvijenu finu motoriku, socio-emocionalne i komunikacijske vještine. Dio ih ističe da nisu sigurni ili pak da ih odgojitelji nisu uputili u tu problematiku.

Prpić (2018) ističe važnost razvijanja djetetova samopouzdanja od rođenja iskazivanjem konstantne ljubavi, pažnje i brige, strpljivim odgovaranjem na njegova beskrajna pitanja te objašnjavanjem svega što ga okružuje. Rezultati istraživanja koje su Janković i dr. (2012) proveli o povezanosti ranih roditeljskih poruka djeci u njihovu razvoju, izgradnji ličnosti, stila života i ponašanja, odnosa prema sebi i okolini pokazuju izrazitu važnost onoga što roditelji govore djeci, ali isto tako otkriva "koliko roditelji malo znaju o tome i koliko je njihova kultura govora niska" (Janković, Laklija i dr., 2012: 137). Zbog toga je važno da predškolske ustanove ulože znatan napor u educiranju roditelja svojih polaznika kako bi im pomogli da zajedničkim snagama razviju dječje sposobnosti i samopouzdanje.

Starc (2005) ističe nužne preduvjete koje treba razviti kod djece za uspješan početak školovanja, na kojima treba raditi još od jasličke dobi: „ima razvijenu pozitivnu sliku o sebi; zna se zauzeti za sebe; zna rješavati probleme i sukobe; ponosi se uspjehom i podnosi neuspjeh; pomaže i dijeli s prijateljima; zna se dogovarati i pridržavati pravila; upornošću završava što je započelo" (Starc, 2005: 6).

Fantuzzo i dr. (2004: 467) u istraživanju provedenom na 144 gradske djece, višedimenzionalnom procjenom važnosti uključenosti obitelji u obrazovanje u ranoj dječjoj dobi, zaključuju da se uključenost obitelji pokazala značajno povezanom s dječjom motiviranošću za učenje, sposobnošću održavanja pozornosti na satu, razvojem govornih sposobnosti, posebice usvajanjem vokabulara te rješavanjem manjih problema u ponašanju u učionici.

Roditelji su se trebali izjasniti je li njihovo dijete izgradilo navike listanja / čitanja slikovnica i knjiga (Slika 8).

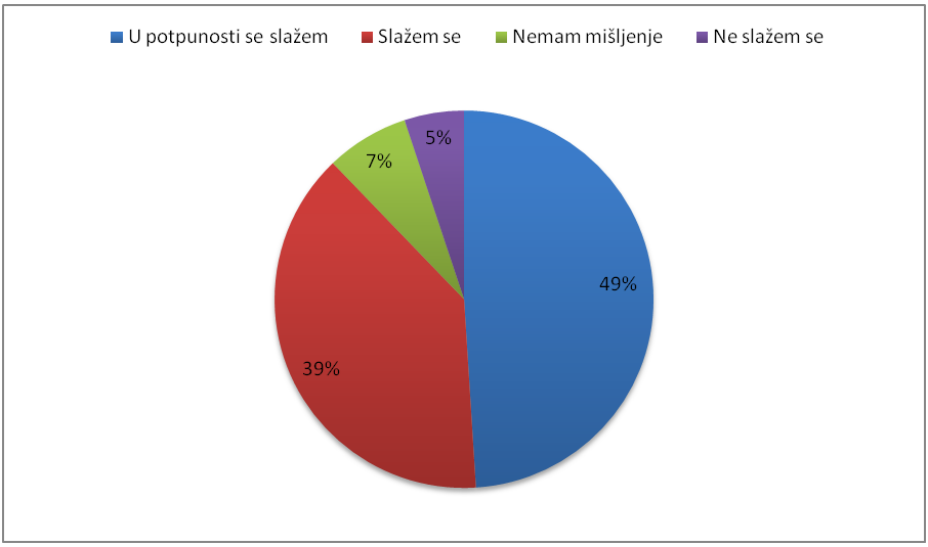

Slika 8. Stavovi roditelja o dječjim navikama listanja / čitanja slikovnica i knjiga

Iz grafikona je jasno da gotovo 90 % roditelja (49 % u potpunosti se slaže, a 39 % se slaže) smatra da njihova djeca imaju izgrađene navike listanja, odnosno čitanja slikovnica i knjiga. Ti su stavovi dosta bliži viđenju odgojitelja predškolske djece, ali potpuno suprotni stavovima učitelja koji smatraju da djeca nemaju izgrađene te navike.

> Odrasli trebaju biti djeci više partneri, a manje autoriteti pa svoje zahtjeve prema djeci trebaju izražavati kroz igru, a ne u obliku prisile […] Djeci se mora omogućiti stjecanje različitih iskustava (jer problemi nerazumijevanja teksta mogu nastati npr. zato što djeci nedostaje neke informacije iz svakodnevnog života, odnosno životno iskustvo), (Šego, 2009: 127).

Tako će im i slikovnica i knjiga puno lakše postati „prijatelj“.

Britton posebno ističe važnost igre jer djetetu, među ostalim,

> sjajno pomažu u intelektualnom razvoju jer će naučiti mnogo novih činjenica, a potiču i vještine rješavanja problema i pamćenja. Igre također pomažu društvenom razvoju, jer obično uključuju izmjenjivanje, suradnju s drugima i snalaženje u različitim situacijama. I napokon, igre pomažu razvoju tjelesnih vještina, poput spretnosti ruku i koordinacije. (Britton, 2000: 56)

Igra je posebice važna jer dijete njoj pristupa dobrovoljno i spontano, nerijetko će ju i inicirati. U njoj se osjeća ugodno i kreativno. (Britton, 2000: 19)

ZAKLJUČAK

Analiza obrazovnih dokumenata pokazala je da predškolski program ne sadrži elemente *školifikacije* u bilo kojem obliku. Inzistira se na stvaranju prikladnog okružja predškole u kojem će djeca razvijati predčitalačke i grafomotoričke vještine te bogaćanje rječnika, što znači da ne trebaju znati čitati i pisati prije polaska u osnovnu školu. Početno je čitanje i pisanje predviđeno kao osnovna aktivnost nastavnoga predmeta Hrvatski jezik u prvom razredu osnovne škole.

Rezultati provedenoga terenskog istraživanja upućuju na neadekvatnu pripremu djece predškolskog uzrasta za upis u osnovnu školu. Značajan broj odgojitelja predškolske djece ne zna ili nije sigurno jesu li dječje kompetencije u programu predškole precizno određene. U procjeni ponuđenih dječjih kompetencija odgojitelji i roditelji u znatno većem postotku od učitelja procjenjuju da bi djeca prije škole trebala prepoznati slova i brojeve. Dok više od polovice učitelja (51,5 %) procjenjuje da djeca ne bi trebala prije polaska u školu imati ni jednu od ponuđenih kompetencija, tako misli manje od petine odgojitelja predškolske djece (19,4 %) i 16,2 % roditelja. Odgojitelji smatraju da je prevelik broj djece u predškolskim skupinama razlog što se ne mogu kvalitetno posvetiti individualnim potrebama svakog djeteta. Odgojitelji bi trebali manje ulaziti u ingerenciju učitelja, a mnogo se više pozabaviti razvojem dječjih predčitalačkih vještina, glasovnom analizom i sintezom, grafomotorikom, bogaćenjem rječnika i socijalnim vještinama. Roditelji bi se trebali znatno više baviti svojom djecom, posebice pričati s njima, te im razvijati socijalne vještine kako bi bili samostalni i sposobni uklopiti se u novu školsku sredinu, biti disciplinirani i sposobni održati kontinuiranu koncentraciju onoliko koliko to rad u školi zahtijeva. Moraju ih naučiti pravilno držati olovku u ruci da im njihovo crtanje u predškolsko vrijeme bude ugoda, a ne frustracija koja će se kasnije nastaviti u školi gdje će se konstatirati problemi s grafomotorikom. Razvoju dječje grafomotorike umnogome će pomoći i igre koje uključuju izrezivanje sa škaricama. Glasovna analiza i sinteza treba biti svojevrsna obiteljska igra u različitim

životnim situacijama. Može se prakticirati u kući, u šetnji, u automobilu, kako bi dijete spontano usvajalo kompetencije za komunikaciju na materinskom jeziku, koje će kasnije u školi samo nadograđivati.

U školi dolaze do izražaja psihofizičke i socijalno-kulturološke različitosti učenika. Zbog toga je nužno u razredu stvoriti odgovarajuću socijalnu klimu za rad (Tot, 2010: 67). Nju će biti puno lakše stvoriti ako se buduće učenike u obitelji i u predškolskoj ustanovi priprema na odgovarajući način. Suvremeni obrazovni sustav nastoji „podržati učenike u razvoju konkretnih sposobnosti (Tot, 2010: 67)“, što dakako uključuje i kompetencije za komunikaciju na materinskom jeziku. Roditelji i odgojitelji predškolske djece pozvani su u tom smislu dati velik doprinos. U predškolskoj ustanovi ne smije se prakticirati memoriranje činjenica i pojmova od kojih učenici neće imati koristi u stvarnom životu, već treba raditi na kvalitetnom stjecanju znanja do kojeg će dijete doći aktivnim misaonim angažmanom, a što će mu omogućiti razumijevanje životno važnih pitanja i rješavanje svakodnevnih situacija (Jurčević-Lozančić, 2012: 160–161), što ga čeka već polaskom u školu. Njegova je volja za učenje golema pa vrlo rano izražava želju ravnopravno sudjelovati u dijalogu s ostalima i postavlja brojna pitanja kako bi spoznavao svijet (Jurčević-Lozančić, 2012). Roditelji i odgojitelji taj potencijal trebaju ohrabriti i osloboditi te pomoći djeci da ga kreativno i plodonosno iskoriste (Šego, 2009: 121), a nikako ga ne gušiti, što se nažalost zna dogoditi neznanjem roditelja i nestručnošću prosvjetnog radnika. Jurčević-Lozančić (2012: 164) ističe da je

> već od najranijeg djetinjstva potrebno poticati takvu kulturu učenja u kojoj se posebno cijeni i potiče dijalog pojedinca u zajedništvu s drugima, dakako u zajednici različitih, ali i ravnopravnih u kojem se različite mogućnosti mogu (i moraju) istraživati i propitivati. Time se također doprinosi razvoju kritičkih znanja i refleksivnih načina razmišljanja, kroz aktivnu konstrukciju, a ne reprodukciju znanja.

Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu znatno veće suradnje škole i dječjeg vrtića na području istoga mjesnog odbora, odnosno teritorijalne jedinice na kojoj se nalaze obje obrazovne ustanove. Trenutno surađuju stručne službe, na način da se iz vrtića u školu šalju dopisi o stečenim kompetencijama pojedine djece. Dobro bi došla razmjena iskustava učitelja i odgojitelja o tome na čemu treba dodatno poraditi u predškoli na temelju analize razvijanja jezičnih kompetencija prethodnih generacija djece koja su iz vrtića prešla u školu.

Zanimljivi su podatci o određenom broju djece iz ruralnih sredina koja nisu pohađala vrtić niti program predškolskog odgoja, premda je od 2014. godine pohađanje predškole obvezno za svu djecu u Republici Hrvatskoj u školskoj godini prije polaska u

osnovnu školu, što znači da se *Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju* ne provodi dosljedno u svim jedinicama lokalne i regionalne (područne) samouprave. Ta su djeca u startu stavljena u neravnopravan položaj u obrazovnom sustavu, iako im Ustav Republike Hrvatske jamči ravnopravnost. Daljnja istraživanja trebalo bi provesti o uzrocima tih pojava i mogućnostima njihova rješavanja.

LITERATURA

Apel, K., Masterson, J. (2004). *Jezik i govor od rođenja do šeste godine*. Od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti – potpuni vodič za roditelje i odgojitelje. Zagreb: Ostvarenje.

Aralica, V., Validžić, M., Jurčić, LJ., Grandis Šimundić, S., Leko, Lj. (2009). Uloga vrtića u poticanju razvoja djetetovih sposobnosti i vještina potrebnih za polazak u školu. U: *Na dodiru predškolskoga odgoja i primarnoga obrazovanja u zajedničkom odgojno-obrazovnom rastu* ur. Šetić, N., Bobinski, V., Bucković, B., Vukšić, Lj. Zagreb: Hrvatski pedagoško – književni zbor / Profil, str. 19.

Božajić, M. (2016). *Jezične kompetencije predškolaca i učenika*. Zadar: Sveučilište u Zadru, Odsjek za hrvatski jezik i književnost.

Britton, L. (2000). *Montessori učenje kroz igru za djecu od 2 do 6 godina*, Zagreb: Hena com.

Comrie, B., Matthews, S., Polinsky, M. (2003). *Atlas jezika*. Varaždin: Stanek d. o. o.

Čudina-Obradović, M. (2008). *IGROM DO ČITANJA Igre i aktivnosti za razvijanje vještina čitanja*. Zagreb: Školska knjiga.

Došen-Dobud, A. (2001). *Predškola – vodič za voditelje i roditelje*. Zagreb: Alinea.

Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe. (2010). Narodne novine 63/08, 90/2010.

Einon, D. (2007). *Igre učilice*. Zagreb: Profil international.

Fantuzzo, J., McWayne, C. M., Perry, Marlo A., Childs, S. (2004). Multiple Dimensions of Family Involvement and Their Relations to Behavioral and Learning Competencies for Urban, Low-Income Children, *School Psychology Review*, Vol. 33, No. 4, pp. 467-480.

Griffin, Terri M, Hemphill, L., Camp, L., Palmer Wolf, D. (2004). Oral discourse in the preschool years and later literacy skills, *First language*, Vol 24, 2, pp. 123-147.

Huizinga, J. (1992). *Homo ludens: o podrijetlu kulture u igri*. Zagreb: Naprijed.

Isbell, R., Sobol, J., Lindauer, L., Lowrance, A. (2004). The Effects of Storytelling and reading on the Oral Language Complexity and Story Comprehension of Young Children, *Early Childhood Education Journal*, Vol. 32, No. 3, December 2004, pp. 157-163.

Janković, J., Laklija, M., Vučić, V., Baretić, V. (2012). (Ne)kultura govora u odgoju i ponašanje djece i mladih. U: *Pedagogija i kultura. Zbornik radova Interkulturalna pedagogija: prema novim razvojima znanosti o odgoju*. Ur. Posavec, K., Sablić, M. Zagreb: Hrvatsko pedagogijsko društvo, str. 128-138.

Jurčević-Lozančić (2012). Pedagogija zajedništva: oživotvorenje dijaloga u ustanovama ranog odgoja. U: *Pedagogija i kultura. Zbornik radova Interkulturalna pedagogija: prema novim razvojima znanosti o odgoju*. Ur. Posavec, K., Sablić, M. Zagreb: Hrvatsko pedagogijsko društvo, str. 159-165.

Jesu li zaista odgojiteljice i učitelji neprijatelji roditeljima?. *Školski portal – Školstvo u medijima*. Dostupno preko: www.skolskiportal.hr. 11. svibnja. 2016. (pristupljeno 7. 8. 2018.)

Jovančević, M. i suradnici. (2004). *Godine prve: zašto su važne. Vodič za roditelje i stručnjake koji rade s djecom predškolskog uzrasta.* Zagreb: SysPrint.

Locke, A., Ginsborg, J., Peers, I. (2000). Development and disadvantage: implications for the early years and beyond, *International Journal of Language & Communication Disorders*, Vol. 37, No. 1, pp. 3-15.

Mason, Jana M. (1980). When Do Children Begin to Read: An Exploration of Four Year Old Children's Letter and Word Reading Competencis, *Reading Research Quarterly*, Vol. 15, No. 2, pp. 203-227.

Mikolčević, S. (2010). Za par dana počinje škola: Dvadeset pitanja i odgovora za zabrinute roditelje. Dostupno preko: www.jutarnji.hr. 31.08. 2010. (pristupljeno 7. 8. 2018.)

Mitrović, D. (1981). *Predškolska pedagogija*. Sarajevo: Svjetlost.

Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. (2014). Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. Dostupno preko: (http://www.azoo.hr/images/strucni2015/Nacionalni-kurikulum-za-rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje.pdf (21. 4. 2018.)

Nastavni plan i program za osnovnu školu (2006). Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Odluka o donošenju nacionalnog kurikuluma za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. (2015). Narodne novine br. 05/2015. Dostupno preko: (http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_01_5_95.html (20. 4. 2018.)

Pavličević-Franić, D. (2005). *Komunikacijom do gramatike. Razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika*. Zagreb: Alfa.

Pehar, L. (2007). *Psihološke posljedice reforme osnovne škole*. Sarajevo: Službeni list Bosne i Hercegovine.

Peti-Stantić, A, Velički, V. (2008). *Jezične igre za velike i male*. Zagreb: Alfa.

Prpić, L. (2018). Trebaju li djeca naučiti čitati i pisati prije škole?. Dostupno preko: Klokanica.hr.www. klokanica.24sata.hr. 12. 4. 2018. (pristupljeno 7. 8. 2018.)

Pravilnik o sadržaju i trajanju programa predškole. (2014). Narodne novine 107/2014.

Pullen, Paige C., Justice, Laura M., Enhancing Phoonological Awareness, Print Awareness, and Oral Language Skills in Preschool Children, *Intervention in School and Clinic*, Vol. 39, No. 2, November 2003., pp. 87-98.

Rosandić, D. (2002). *Od slova do teksta i metateksta*. Zagreb: Profil.

Selimović, H., Karić, E. (2011). Učenje djece predškolske dobi. *Metodički obzori*. 11, vol. 6, 1, str. 145-160.

Silberg, J. (2006). *Igre mozgalice*. Zagreb: Profil international.

Stančić, V., Ljubešić, M. (1994). *Jezik, govor, spoznaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Stanovich, Keith E., Matthev Effects in Reading: Consequences of Individual Differences in the Acquisition of Literacy, *Reading Research Quarterly*, Vol. 21, No. 4, 1986., str. 360-407.

Stevanović, M., Stevanović, D. (2004). *Predškolsko dijete za budućnost*. Varaždinske Toplice: Tonimir.

Strugar, V. (2012). *Znanje, obrazovni standardi, kurikulum*. Zagreb: Školske novine.

Starc, B. (2005). Spremnost za školu. *Dijete, vrtić, obitelj*. br. 39, str. 5-7.

Šego, J. (2009). Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece; jezične igre kao poticaj dječjemu govornom razvoju. *Govor*. XXVI, 2, str. 119-149.

Težak, S. (1996). *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*. Zagreb: Školska knjiga.

Težak, S. (1996). *Govorne vježbe u nastavi hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Tot, D. (2010). Učeničke kompetencije i suvremena nastava. *Odgojne znanosti*. Vol. 12, br. 1, str. 65-78.

Turza-Bogdan, T. (2018). Idiom i hrvatski standardni jezik u metodičkoj perspektivi (na primjerima iz kajkavskoga narječja). U: *U riječi hrvatskoj Zbornik posvećen Vladi Pandžiću*. ur. Ćavar, A. i Jadranka Nemeth-Jajić, J. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo / Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 275-288.

Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju (2013). Narodne novine 10/97, 107/07, 94/13.

MARTINA T. BOŽAJIĆ

JOSIP I. MILETIĆ

COMPETENCE OF PRESCHOOL TEACHERS AND CLASSROOM TEACHERS IN THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE COMPETENCES

Summary: The paper presents the results of a field research conducted with the aim of determining the competence of preschool teachers and elementary school teachers in developing children's language competences for communication in their mother tongue. The sample of 255 respondents consisted of preschool teachers (N = 80), classroom teachers (N = 70) and parents of preschool children (N = 105). The results of the conducted research indicate inadequate preparatory development of these competences in preschool children for enrolment in elementary school and the interference of preschool teachers in the field of classroom teacher work. In order to eliminate the detected shortcomings, cooperation of experts from educational institutions of the same territorial unit is proposed so as to better prepare future generations for school.

Keywords: children, language and speech development, mother tongue, preschool age.

Датум пријема: 12.8.2018.

Датум исправки: 3.12.2018.

Датум одобрења: 6.12.2018.

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

УДК: 821.111(73).09 Легвин У

Мирјана М. Вучковић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

СУСРЕТ СА ДРУГИМ У НОВЕЛИ *СВЕТ СЕ КАЖЕ ШУМА* УРСУЛЕ ЛЕ ГВИН

Апстракт: У овом раду покушаћемо да повежемо научну фантастику са постколонијалним студијама на примеру дела Урсуле Ле Гвин *Свет се каже шума*. Радња се одвија на планети коју је Земља колонизовала и веома сурово се опходи према домородачком становништву које користи као робље и њеним природним ресурсима које експлоатише до крајњих граница. На основу ауторкиних описа ликова, начина живота и природе на овој планети и комуникације међу главним јунацима покушаћемо да анализирамо како они доживљавају сусрет са физичком и културном различитошћу, са Другим, као и да утврдимо какву врсту делања ауторка предлаже како би се ове велике разлике премостиле. Сусрет са другачијом културом/светом требало би да нам помогне да боље и сагледамо друштво у коме живимо и да објективније размишљамо о његовим врлинама и манама.

Кључне речи: научна фантастика, колонијализам, Други, Другост, насиље, животна средина

*mirjana.m.vuckovic@gmail.com

Научна фантастика, колонијализам и појам Другог

Научна фантастика се у нашој средини дуго сматрала за литературу другог реда, те је стога била предмет малог броја истраживања, а самим тим, и радова који се баве књижевношћу и културом. У последње време ситуација се полако мења, и истраживачи почињу да укључују и овај жанр у своја истраживања, те бирају писце научне фантатике за тему својих радова и докторских теза. Теоретичари који се баве научном фантастиком, како на нашим просторима тако и у иностранству, дела Урсуле Ле Гвин увек наводе као пример квалитентне научне фантастике, а самим тим и књижевности која заслужује да буде предмет истраживања.

Научнофантастична дела Урсуле Ле Гвин говоре о покушају удаљених планета да се уједине у Екумен[1] или Лигу светова, и називају се делима Хаинског циклуса. Хаинци су најстарија раса у космосу, која је давно населила многе светове који су били погодни за живот, тако да сви становници овог свемира потичу од истих предака, са истог еволуционог стабла (Живковић, 1987: 16). Они су се развијали у различитим правцима хиљадама година на различитим, удаљеним планетама, а ауторка се у наведеном циклусу бави њиховим сусретима и међусобним односима. Приче и романи се заснивају на мотивима путовања и првог контакта (Живковић, 1987: 15) између ових културно и биолошки различитих раса, а баве се управо једном од најважнијих тема научне фантастике – превазилажењем граница између различитих култура и светова, како оних условљених културом, психичким или физичким одликама људских бића, тако и оних, посебно карактеристичних за овај жанр, разлика између људског и нељудског (Гавриловић, 2008: 102), између човека и ванземаљца. У овом раду покушаћемо да повежемо појам Другости који је карактеристичан за постколонијалне студије са научном фантастиком на примеру новеле *Свет се каже шума* Урсуле Ле Гвин.

Постколонијалне студије су област која се развија од осамдесетих година двадесетог века, како на универзитетима на Западу тако и у бившим колонијама. Код Ешкрофта стоји да ова област представља „[...] низ ставова који се могу изнети о колонијама и њиховим народима, о колонијалним силама, као и о

[1] Од старогрчког израза *οἰκουμένη* – читав познати насељени свет, свет у коме се може живети

њиховим међусобним односима" (Ashcroft et al., 1998: 42). Ради се о интердисциплинарним студијама „које су фокусиране на бављење прошлошћу империја, различитим варијететима колонијализма унутар империјалних оквира, као и везама између империјалне прошлости и садашњости" (Ћирјаковић, 2011: 7). Ћирјаковић наводи да се постколонијалне студије ослањају на различите научне дисциплине и користе њихове теоријске перспективе. У питању су, на пример, „[...] феминизам, постструктурализам, психоанализа, студије културе, историја [...]" (Ћирјаковић, 2011: 7). Код Јелене Ђорђевић стоји да су постколонијалне студије „[...] најснажнији импулс имале у области теорије и критике књижевности, али као метод дискурзивне анализе, постале су саставни део антропологије, историје и, посебно, студија културе" (Ђорђевић, 2008: 31). Према Јангу, анализа књижевних текстова који се баве овом тематиком може послужити бољем разумевању идеологије колонијализма (Young, 1995: 151).

Везу између колонијализма и научне фантастике, пошто се у овом жанру често ради о освајању нових територија, уочило је више аутора из области антропологије, књижевности, психологије. Предраг Крстић каже да се колонијални дискурс може препознати још у делу Лукијана из Самосате *Истинита историја*, а да у савременој научнофантастичној књижевности постоје два основна начина на који се третира контакт са бићима са других планета: „[...] бива се колонизован или се колонизује" (Ковачевић и Гавриловић, 2013: 171), а ванземаљце треба покорити и натерати их да извршавају наређења Земљана (Grewell, 2001: 34). Према Џону Ридеру управо је ишчезавање непознатих територија са мапе наше планете допринело је томе да се у књижевности јаве идеје о путовању у свемир или испод земљине површине (Rieder, 2008: 4). Путник се сусреће са различитошћу, са људима који су толико другачији од њега као да потичу са друге планете, са Другима, а сусрет са другачијом културом/светом требало би да нам помогне да боље сагледамо друштво у коме живимо (Rieder, 2008: 35). У есеју Грега Грула стоји да циљ свемирских путовања у научној фантастици није само у томе да се открију нови светови, већ и да се они уцртају на мапу, као и да се попишу и опишу ресурси и створења са других светова, како бисмо са њима могли да тргујемо, или да заузмемо њихову територију, а да туђинске врсте не само упознамо, већ и да их научимо послушности (Grewell, 2001: 34). Када се светови попишу, уцртају на наше мапе и именују, то значи да их познајемо и да, самим тим, њима управљамо (Ashcroft et al., 1998: 241).

Појам Другог датира из давних времена и може се наћи још у Платоновом дијалогу Софиста, у коме се разговара о појмовима бића и небића - Себе и Другог. Платон у овом дијалогу каже да човека именујемо „[...] називајући га са много имена, [наводећи његове] боје, стас, величине, мане" (Платон: 258), и да онај ко је

другачији од нас због својих различитости није човек као ми: „Будући да је друго него биће, посве је јасно и нужно да је небиће" закључује Парменид који води овај дијалог (Платон: 269). Из овог примера можемо видети да су још стари филозофи размишљали о теми различитости, и о томе шта је то што некога одређује као припадника људског рода.

Расе су током колонијалног доба посматране и доживљаване као производ биолошке хијерархије, пошто се боја коже није мењала када би припадници одређене расе доспели на територију оних других (Loomba, 1998: 6), а основна разлика правила се у подели на цивилизована и нецивилизована друштва. Лумба сматра да се дефиниција цивилизованости и дивљаштва заснива на инсистирању на непомирљивим разликама између „црног" и „белог" и тиме између Себе и Другог (Loomba, 1998: 57). Цветан Тодоров каже: „Нико није други сам по себи; он је то само зато што није ја", (Тодоров, 1994: 257) и он верује да је код свих припадника људског рода присутно „неоправдано настојање да се вредности својствене друштву којем припадамо издигну на ниво универзалних вредности" (Тодоров, 1994: 19), те је у контексту постколонијалних студија било је неопходно установити бинарну опозиције између „цивилизованог" и „дивљег" (Ashcroft et al., 1998: 36). Други представља отелотворење прошлости, он је припадник племена, дивљак, варварин (Rieder, 2008: 30). Колонизовани „дивљак" је тако постао Други у односу на колонизатора. Ешкрофт објашњава да „други" писан малим словом означава колонизованог који је попут детета које себе гледа у огледалу. Други писан великим словом означава колонизатора у чијем погледу колонизовани постоји, јер је „прва жеља субјекта да постоји у погледу Другог", то јест колонизовани постоји само у погледу колонизатора (Ashcroft et al., 1998: 170-171). Из тог разлога смо одлучили да у нашем раду Други пишемо великим словом како бисмо нагласили различитост између две категорије/ врсте/ расе, осим у случају цитирања када је аутор овај појам писао малим словом.

У својој тези посвећеној анализи Другости у енглеској књижевности, Ивана Тодоровић каже: „Прегледом опсежне литературе запазили смо да је појам другости врло заступљен у психоаналитичкој, постколонијалној и савременој политичкој теорији, али да је сразмерно мало пажње посвећено испитивању начина на које је он инкорпориран у књижевност." (Тодоровић, 2013: 15). Ово такође важи и за област научнофантастичне књижевности, пошто ванземаљац, туђин који се појављује у делима овог жанра, може да представља Другог у сваком смислу: као припадника друге врсте, расе, националности, другог пола или

другачијег сексуалног идентитета, јер се, како наводи Предраг Крстић, „[...] земне рецепције другог само [...] пресељавају на васељенски ниво" (у Ковачевић и Гавриловић, 2013: 167[2]). И тог Другог кога срећемо на другој планети доживљавамо као „[..] гротескну пародију људске врсте" (Rieder, 2008: 30), а „[...] једине, практично неизбрисиве разлике [...] су оне физичке: разлике међу расама и разлике међу половима" (Тодоров, 1994: 103). Тодоров такође каже да се „[...] расе заправо поистовећују са животињским врстама, односно проблем се поставља тако, као да између двеју раса постоји исто толико велико растојање колико постоји између коња и магарца" (Тодоров, 1994: 100). Физичке разлике морају постојати како би нагласиле различитост њихових тела од тела освајача, како бисмо могли да „[...] разликујемо ‚Нас' од ‚Њих'". Управо зато сусрети људских бића са ванземаљцима у суштини представљају „реконструкцију сусрета колонизатора и колонизованог" (Gay Pearson, 2007: 183).

Цисери каже да су ванземаљци неопходни у научној фантастици, пошто је људска раса сама, једина која постоји. Ванземаљци у научној фантастици су настали као резултат трансформисања чудовишта и натприродних бића, која су у књижевности представљала Другог у културолошком смислу (Csicsery, 2007: 5–6). Ванземаљац ће најчешће наликовати на неку животињу, али он не може бити „[...] потпуно другачији од човека, због тога што је значајно другачији. [...] Он мора имати ум, јер уколико га нема, немамо га ни ми" (Csicsery, 2007: 9). Сувин сматра да „[в]анземаљци – били они становници утопије, чудовишта или једноставно странци који изгледају другачије – представљају огледало човека," баш као што је другачија описана земља/ планета огледало света у коме писац научне фантастике живи. Оно што он наглашава као веома важно је то да овде није у питању огледало које једноставно приказује одраз, оно такође трансформише онога ко у њега гледа (Сувин, 1972: 374). Урсула Ле Гвин и сама се позабавила питањем Другог у америчкој научној фантастици у чланку из 1975. године. Она уочава да се највећи део америчке научне фантастике заснива на освајању територија, да се задржала хијерархија надређених и потчињених, „[...] са богатим, амбициозним, агресивним мушкарцима на врху, потом следи велика празнина, а затим су на дну сиромашни, необразовани, безлична маса, као и све жене" (Le Guin, 1975: 3–4) и предлаже да се писци позабаве и другачијим концептима будућности, попут слободе, једнакости и братства, и управо овакав приступ можемо наћи у њеним научнофантастичним делима.

[2] Крстић, Предраг „Ентерпрајз са неограниченом одговорношћу", *Етноантрополошки проблеми, год*. 7, св. 4, 2012, стр. 957-978

Анализа дела *Свет се каже шума*

Новела *Свет се каже шума*, која важи за најнасилније дело Урсуле Ле Гвин, објављена је 1972. године и ауторка је за њу исте године добила награду Хјуго. Урсула Ле Гвин је живела у Енглеској у време док ју је писала, и сматра се да је ова новела настала као реакција на рат у Вијетнаму. За Џејмисона ово дело представља једну од најзначајнијих осуда рата у Вијетнаму у научнофантастичној књижевности, али кривицу због насиља оно не ограничава на нападача, већ је проширује и на ослободилачке покрете (Jameson, 1975: 9).

Прича је смештена у Хаински свимир, и ово је, према Елизабет Каминз, једно од мрачнијих поглавља историје Хаинског свемира, у коме контакт са новом планетом доводи до рата (Cummins, 1993: 87). У овом делу неагресивно становништво планете, које живи у складу са природом и окружењем експлоатише колонијална сила, што, према Портеру, подсећа на период кад су Европљани насељавали Америку, Африку и Азију (Porter, 1975: 4). Прича се одвија на планети Атхсхе, а сама ауторка нам саопштава основну разлику између њених становника и дошљака: „[...] Атхсхе, што је значило у исти мах и Шума и Свет. Тако је и земља, Тера […] означавала истовремено и тле и планету.[…] Земаљски човек био је иловача, црвена прашина. Атхсхеански човек био је грана и корен. Они нису клесали своје фигуре у камену, већ су их резбарили у дрвету" (Легвин, 1980: 59).

У овој причи постоје три главна лика: војник капетан Дејвидсон, антрополог и научник Љубов и Селвер, припадник домородаца који предводи побуну. Причу сазнајемо из углова све тројице, а у сваком поглављу наратор се мења. Елизабет Каминз сматра да овакво приповедање наглашава усамљеност, изолацију сва три главна лика (Cumminz, 1993: 90).

Капетан Дејвидсон је је испуњен мржњом према свему што је другачије и сматра да су људи, што за њега значи искључиво људи са његове планете, најзначајнија бића у свемиру, и тиме оправдава експлоатисање било које другачије културе и животне средине (Cumminz, 1993: 92). По његовом мишљењу, сви који су другачији од њега и његове расе су инфериорни, они представљају одступање од идеалне норме и као такви су предодређени да буду потчињени и да се покоре припадницима његовог народа (Ashcroft, 1998: 209). Земља је по Дејвидсону укроћена планета а ова, коју Земљани називају Нови Тахити, то још није. На ову планету је стигао како би је покорио и укротио: „Јер овај свет, Нови Тахити, био је баш дословно, саздан за човека. [...][У]право је то Дон Дејвидсон био, дубоко у свом бићу: укротитељ светова. Није спадао у разметљивце, али је

познавао своју меру. Напросто је тако био саздан. Знао је шта хоће и како да се домогне тога" (Легвин, 1980: 7–9).

Елизабет Каминз каже да он „свет посматра из перспективе „ми против њих", и да је његов ум научен да мрзи све оно што је другачије (Cummins, 1993: 91), па он мрзи све почевши од жена, затим становнике ове планете које назива кричијима[3] , а налази мане и војницима који су дошли са њим али су другачијег порекла: „[...] педесет пет оданих људи, преосталих након реорганизације, представљали су углавном Евроафриканце, баш као што је и он био; постојало је још нешто Афро типова и Афроазијата, али ниједан чисти Азијата. Крв није вода, уосталом. Не може се бити прави човек, ако вам у венама не тече мало крви из Колевке Човека" (Легвин, 1980: 88–89), а такође каже и да неки људи, „[...] а нарочито азијатски и хинду типови, представљају, заправо, рођене издајнике. […] Други људи су, напротив, рођени избавитељи" (Легвин, 1980: 52). Дејвидсон нема високо мишљење ни о интелектуалцима, већ сматра да су они бескорисни док мушкарци попут њега доприносе напретку. За научника Љубова каже: „Сва је прилика да је тип феминизиран, као и сви интелектуалци, па осећа одбојност према Дејвидсоновој мужевности" (Легвин, 1980: 15).

Што се тиче домородаца, капетан Дејвидсон верује да „[...] примитивне расе увек морају да уступе пред цивилизованим. Или да буду асимиловане. Али, до врага, ми не можемо асимиловати гомилу зелених мајмуна" (Легвин, 1980:13–14), те овде видимо пример расизма који се потпуно поклапа са виђењем Цветана Тодорова: „[...] понашање, најчешће изражено кроз мржњу и презир према особама са јасно дефинисаним физичким карактеристикама које се разликују од наших" (Тодоров, 1994: 99) комбиновано са уверењем да је асимилација, као једна врста колонизације, неизбежна како би се освојени народ преобразио тако да буде што сличнији освајачу (Тодоров, 1994: 251).

Прича започиње његовим размишљањем о новом „товару жена" које повремено шаљу у ову искључиво мушку заједницу како би послужиле као „особље за рекреацију" мушкарцима који обављају тежак и одговоран посао: „[...] друга тура расплодних женки за колонију Нови Тахити, све редом здраве и једре, 212 грла прворазредне људске пасмине. Или бар готово прворазредне", оне су„[...] поворка од 212 облих, поваљивих, прсатих малих прилика..." које се, у његовим

[3] Од енглеске речи *creature*, створење

мислима, њишу док ходају и изазовно му се осмехују (Легвин, 1980: 7, 8), и можемо да видимо да је његово мишљење о припадницама супротног пола веома слично његовом мишљењу о домаћем становништву – не посматра их као људска бића већ више као неку врсту животиња, мада није јасно ко се налази ниже на његовој лествици: „Не тражи смисао у поступцима жена и кричија... !" (Легвин, 1980: 13). Његова мржња према свему што је другачије од њега је непрестано присутна, и он на њој инсистира, истиче је у сваком свом размишљању, баш као што каже Фанон: „Мржња није урођена, она се непрестно гаји, култивише како би се одржала" (Фанон, 1967: 37), те је капетан Дејвидсон на ту своју мржњу поносан.

Иако локално становништво израбљују радом, Дејвидсон сматра да то није ропство, због тога што они нису људи: „[...] ово није ропство, драги мој Ок. Робови су људи. Када узгајаш краве, да ли и то називаш ропством? Не. А ствар функционише" (Легвин, 1980: 12). Он сматра да су домороци настали од рода мајмуна, пошто су високи око метар и тело им је прекривено зеленим крзном, те да се са таквим изгледом могу сматрати за ванземаљце, а никако за припаднике људске врсте (Легвин, 1980: 4). Он такође констатује да су они „[...] жилави [...] и ужасно издржљиви; осим тога, не осећају бол. [...] Можда су им нерви примитивнији од људских", дакле у сваком погледу их доживљава као нижа бића која су издржљива, али лења, глупа и превртљива (Легвин, 1980: 12–13). Ивана Тодоровић наводи да се „језик зоологије" користи како би се истакла инфериорност неког народа (Тодоровић, 2013: 51). Дејвидсон управо користи изразе којима се описују животиње, посебно штеточине, како би их описао: „[...] одвратни, длакави, мали мајмуни", затим гамад и на крају војска пацова (Легвин, 1980: 87, 92, 94). Интересантно је упоредити ово виђење са наводима Ање Лумбе у којима она каже да су лењост, бестијалност, примитивност и ирационалност неке од особина које су освајачи приписивали Турцима, Африканцима, Америчким Индијанцима, Индијцима, и другим освајаним народима, а сада су оне наведене као особине малих становника планете Атхсхе (Loomba, 1998: 107).

Када кричији узврате на суровост освајача нападима на њихове кампове, Дејвидсон закључује да су они и опасни, поред тога што су одвратни (Легвин, 1980: 55), а да је „[...] једини начин са њима, као што је он знао од почетка, [...] чврста рука; ни за тренутак им не треба допустити да дигну главу. Ако тако поступате, онда знају ко је главни и мањи су од маковог зрна"(Легвин, 1980: 92). Као и сви припадници надмоћније расе/ врсте, верује да су „сви [...] кричији међусобно [...] слични" (Легвин, 1980: 17), и не разуме због чега им се супротстављају после свега што су им дошљаци учинили, поредећи их поново са штеточинама: „Али нико није сачувао верност. Један пас, један мајмун. Оклевао

би, застао би. [...] Налазе се на нивоу змија или пацова" (Легвин, 1980: 52). Ања Лумба наводи размишљање Алберта Мемија, које је у складу са овим ставовима освајача: „Припадник колонизованог народа се не посматра индивидуално, њему је дозвољено само да се утопи у анонимној колективности. [...] Они су сви исти" (Memmi у Loomba, 1998: 137), и Дон Дејвидсон управо овако види домаће становништво.

Атхсхеанци су дошљаке са Тере од почетка препознали као припаднике исте врсте, упркос великим разликама у изгледу, називају их јуди[4], и питају се због чега су припадници њихове врсте толико окрутни према њима: „[…] [З]ашто, наиме, ‚јуди' поступају према људима као према животињама" (Легвин, 1980: 60). Иако су Земљане од првог сусрета препознали као људска бића, занимљиво је како поглед на онога ко је другачији изгледа из њиховог угла: „Јадни ружни створови – баш су велики, голи пауци! Фуј!" (Легвин, 1980: 86). Пошто су они прекривени крзном, њима је необично то што га Земљани немају: „Баш су ружни. Мислиш ли да су им и деца без крзна? ... Фуј! Помисли само да храниш неко ћосаво дете. Као да дојиш рибу!" (Легвин, 1980: 86), тако да видимо да се различит изглед у оба случаја и у оба смера доживљава као, непожељен, ружан, одбојан.

Научник Љубов је наратор неколико поглавља у књизи. Он је антрополог и послат је на ову планету да проучи обичаје и начин живота домородаца, на којој је до тренутка кад прича почиње провео пет година. Закључио је да су Атхсхеанци такође припадници људског рода, и да потичу са хаинског стабла, као и Земљани, и то покушава да објасни околини, као и да су они „[..] примитивна, безопасна и мирољубива врста" (Легвин, 1980: 42). Он има веома позитивно мишљење о овим малим зеленим људима, за разлику од осталих Земљана: „[...] чудачки, патуљасти, прекомерно прилагођени, стагнирајући кричији, који су беспоговорно, поштено и спокојно оно што јесу" (Легвин, 1980: 45). На почетку свог поглавља он објашњава какву су реакцију Атхсхеанци изазвали код људи са Земље при првом сусрету: пре свега, пошто су ниског раста и упадљиво ситнији, били су ту „надменост, заштитнички став, покровитељско држање" али су због свог крзна деловали попут играчака, па је он то назвао и синдромом плишаног медведића. Ипак није се могла избећи ни реакција која се јавља када угледамо нешто за шта

[4] ‚јуди' – људи, веома добар превод енглеског ‚yumens' – *humans*

знамо да је припадник људског рода али је другачије од нас: „Постојао је, коначно, и неизбежан „синдром наказе", устезање од нечега што је људско, али не изгледа баш тако" (Легвин, 1980: 64).

Љубов је био убеђен да су кричији потпуно ненасилан народ, и не може да поверује да су извршили напад на војни камп. Он почиње да се пита шта му је промакло док је проучавао ове мале људе, јер је био убеђен да они нису у стању да убијају друга људска бића, били они Атхсхеанци или припадници друге људске врсте. Видео је да је Селвер напао Дејвидсона пошто му је жена умрла од последица силовања, и тада се лично уверио се да појединац може бити испровоциран да покуша некога да убије као одговор на изузетну окрутност, а онда је „[...] схватио [...] да се и цела потлачена заједница може на сличан начин испровоцирати несносном свирепошћу" (Легвин, 1980: 61), тако да узвраћа ударац још окрутније него нападач.

Елизабет Каминз каже да је Љубов једини човек у делу чије знање може да послужи као мост између сукобљених страна (Cumminz, 1993: 95), али то не одбацују само освајачи, већ и домороци. Љубов је био пријатељ са Селвером, и, мада не жели да га овај одбаци као пријатеља после сукоба са војском, свестан је да једно и друго иду заједно. Селвер га не може одбацити само као Земљанина, већ и као особу (Легвин, 1980: 64). Он је једини који осећа да су сви они на неки начин исти и који покушава да помири оба народа, за шта на крају плаћа животом: „Ја сам човек. Као и они. Као и ви. [...] Исти сам као они. Баш као и ти. Слушај ме, Селвере. Не иди даље. Мораш се вратити... до твојих... до твојих коренова" (Легвин, 1980: 75). Он схвата да је било неизбежно да се Селвер промени, пошто је упознао међурасну мржњу и да ће га сада другачије посматрати: „[...] његов страх је представљао личну бојазан да би Селвер, сада када је докучио расну мржњу, могао да га одбаци, упркос његовој оданости, да се опходи према њему не више као према некоме кога ословљава са „ти" него са „један од њих" (Легвин, 1980: 62). Улога Љубова је веома значајна у овом делу због тога што он кроз своје дилеме и преиспитивања покреће сва ова важна питања, иако не успева ни једну страну да доведе до одговора (Cumminz, 1993: 97). Ово је и један од основних задатака научне фантастике, да постави права питања, да покрене читаоца на размишљање.

Селвер је у контакту са људима са Тере доживео тежак ударац, а зло и насиље са којим се суочио мењају га заувек. Прво су његови снови, уместо уобичајеног, смиреног, попримили насилан тон, те он каже да су пуни ватре и крви (Легвин, 1980: 77). Како је за Атхсхеанце предуслов за ментално здравље повезаност са сопственим коренима који се налазе у природи која их окружује, он је свестан да га је жртвовао када је почео да се понаша као агресивни дошљаци.

Ипак, он наставља са таквим понашањем јер се, упркос томе што дела у нескладу са својом културом, труди да обезбеди опстанак сопствене културе и народа (Cumminz, 1993: 99–100). Према Хантингтону, овакво поступање се јавља због тога што Селвер делање у корист свог народа ставља испред својих уверења о томе шта је исправно (Huntington, 1975: 5). Ауторка нам каже: „Узели су у властите руке ватру које су се бојали: овладали су злим сном: пустили су смрт, које су се бојали, на своје непријатеље", а Селвер је свестан да ситуација није под његовом контролом и да више не може да управља својим злим сном, већ да овај управља њиме (Легвин, 1980: 75).

Разлог за такво понашање наводи сам Селвер: „Људи су уништили мој град, секући шуму у том подручју. [...] [Ј]уди [су] дошли и почели да секу свет. [...] Ухватили су стотину мушкараца и жена, направили од њих слуге и сместили их у тор" (Легвин, 1980: 23). Он критикује људе са Земље тако што их пореди са опасним животињама, змијама, инсектима и у томе налази оправдање за своје поступке (Cumminz, 1993: 100): „Убија ли ма која животиња припаднике своје врсте? То чине једино инсекти. Али људи нас убијају подједнако лако као што ми убијамо змије. [...] [У] њима постоји жеља за убијањем и то ме је нагнало да их осудим на смрт" (Легвин, 1980: 25). Иако су Атхсхеанци при првом сусрету препознали људе са Земље као припаднике исте врсте, за разлику од Земљана, Селвер после свега што се догодило ово доводи у питање и закључује: „Ако су људи људи, онда су невични или неупућени да сањају и да се понашају као људи. [...] Ако су људи, онда су зли људи" (Легвин, 1980: 32).

Временом њихова окрутност постаје незамислива чак и за освајаче, па тако један од Земљана Селверу приликом преговора приговара како се понашају као деца, како немају појам реалности јер су убили свог пријатеља Љубова, и побили жене, како су их све спалили попут животиња, Селвер на то хладнокрвно одговара: „Убили смо их да бисмо вас стерилисали. [...] Ви нисте деца, ви сте одрасли људи, али ум вам је помрачен. Управо смо зато и морали да вас убијамо – да и од нас не бисте направили лудаке"(Легвин, 1980: 79–80), дакле види се да Атхсхеанци имају своје разлоге за толику суровост. Ово је добар пример онога што Ешкрофт у литератури назива мимикријом: домородац усваја вредности, али и негативне карактеристике културе освајача, али копија није идентична већ је то „[...] замрљана, нејасна копија која је обично застрашујућа" (Ashcroft, 1998: 139), дакле Атхсхеанци се прилагођавају новонасталој ситуацији, али се показују као још суровији од нападача. Баба каже да овакво прилагођавање у ствари утиче на то да разлике постану још израженије (Bhabha, 1994: 90–91). Поређење домородаца са децом је као пресликано из Фаноновог дела *Црна кожа, беле маске*, у коме он каже да се црнци често третирају као деца, као да не могу ништа

да разумеју и не умеју да се понашају одговорно (Fanon, 1967: 16), а баш тако освајачи у овој причи доживљавају домаће становништво.

Селвер је у стању да уочи и неке добре ствари код Земљана, које је упознао уз свог пријатеља Љубова, па каже да, иако Земљани не виде све тако јасно као они, има ствари о којима више знају од њих, и које боље разумеју (Легвин, 1980: 32). Он се на крају каје због свега што је учинио, мада верује да је то било неопходно, и инсистира на томе да се са убијањем мора престати, као и са сечењем дрвећа – за њега су ове две радње исте. Капетана Дејвидсона после свега не жели да погуби, већ га протерује на изоловано острво, свестан ствари које је и сам учинио: „[...] [Н]ас двојица смо богови, ти и ја. Ти си помраченог ума, а ја нисам сигуран да ли је и мој помрачен или није. Али богови смо. [...] Ти си ми дао свој дар: убијање припадника властите врсте, убиство. Сада ћу ти [...] дати поклон мога народа, али то није убијање. Мислим да нам обојици пада тешко да носимо терет добијених поклона" (Легвин, 1980: 99). Промена коју је Селвер претрпео је превелика, он ће доживотно осећати последице и никада више не може бити исти као раније.

Приликом преговора са изасланицима са Тере око решавања ситуације, видимо двадесет различитих прилика које учествују у том послу: „Седам великих мушкараца, жуте или мрке коже без крзна, опточених одећом, тамних очију, строгих израза лица; дванаест малих људи, зелених или смеђе-зелених, прекривених крзном, крупних очију полуноћних створења, снених лица; а између две групе, Селвер, преводилац, крхак, унакажен, држећи све њихове судбине у својим празним рукама" (Легвин, 1980: 85). Селвер је претрпео велику промену, али је из ње успео да изађе и да се упусти у преговоре који ће довести до решења, иако је за то платио високу цену.

Закључак

Ауторка се у овом делу бави сусретом са различитошћу, сусретом са новим светом који се осваја и експлоатише. Становништво које га насељава изгледа значајно другачије од освајача. Оно је потпуно ненасилно, али се, после подношења незамисливе тортуре од стране дошљака, ова потчињена врста/ раса/ народ прилагођава новонасталој ситуацији и веома насилно одговора на брутално понашање освајача које им је до њиховог доласка на планету било потпуно страно. Ауторка се бави променама које у људима насиље изазива, као и последицама које овакво понашање оставља на онога ко је потекао из културе која гаји потпуно другачије вредности. Урсула Ле Гвин закључује да насиље бесповратно мења онога ко му се ода, макар то било и из оправданих разлога, као

и да оно на крају не доноси решење проблема. Решење се налази у договору, у комуникацији између сукобљених страна, комуникацији између људи који морају да се потруде да превазиђу разлике које међу њима постоје. Можемо да закључимо да је Урсула Ле Гвин веома озбиљно приступила појму различитости између врста/ раса у овом делу а самим тим и појму Другости, и да би анализирање осталих дела ове ауторке свакако допринело томе да се појам Другости боље опише и разуме.

Литература

Ashcroft, B. et al. (1998). *Key Concepts in Post-Colonial Studies*, London and New York: Routledge.

Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*, London and New York: Routledge.

Csicsery-Ronay, I. (2007). Some Things We Know about Aliens. *The Yearbook of English Studies*, 37 (2), 1-23.

Cummins, E. (1993). *Understanding Ursula K. Le Guin*, University of South Carolina. Доступно преко: KOBSON-SERBIA, EBSCO Publishing: eBook Academic Collection (EBSCOhost) [13.11.2015]

Ćirjaković, Z. (2011). Postkolonijalna kritika i razumevanje sukoba: orijentalizam i mir, Доступно преко: http://www.csm-fpn.org/wp-content/uploads/2011/12/Postkolonijalna-kritika-i-teorije-sukoba.pdf [20.07.2017]

Đorđević, J. (2008). Postkolonijalna teorija diskursa. *Godišnjak 2008,* Beograd: Fakultet političkih nauka, 29-45.

Fanon, F. (1967). *Black Skin, White Mask.*, New York: Grove Press.

Gavrilović, Lj. (2008). Vodič iz Omelasa: akciona antropologija u glazuri od čuda. *Etnoantropološki problemi* 3 (2), 89-105.

Gavrilović, Lj. i Kovačević, I. (2015). Antropološko čitanje naučne fantastike. *Etnoantropološki problemi*, 10 (4), Beograd: Univerzitet u Beogradu.

Gay Pearson, W. (2007). Postcolonialism/s, Gender/s, Sexuality/ies and the Legacy of *The Left Hand of Darkness*: Gwyneth Jones's Aleutians Talk Back. *The Yearbook of English Studies*, 37 (2), 182-196.

Grewell, G. (2001). Colonizing the Universe: Science Fiction Then, Now and in the (Imagined) Future. *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, 55 (2), 25-47.

Huntington, J. (1975). Public and Private imperatives in Le Guin's Novels. *Science Fiction Studies* . 2/3 (7)

Jameson, Frederic (1975). World Reduction in Le Guin: The Emergence of Utopian Narrative. *Science Fiction Studies*. 2/3(7)

Kovačević, I. i Gavrilović, Lj. (ur.) (2013). *Antropologija naučne fantastike,* Beograd: Srpski genealoški centar.

Le Guin, U. (1975). American SF and the Other. *Science Fiction Studies* 2/ 3 (7)

Legvin, U. (1980). *Svet se kaže šuma* (Prevod: Zoran Živković). Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija.

Loomba, A. (1998). *Colonialism/ Postcoloniali.*, London: Routledge.

Memmi, A. (1967). *The Colonizer and the Colonized*, MA: Beacon Press, Boston.

Platon, *Sofist.* Доступно преко: www.hrstud.unizg.hr/_download/repository/Platon,_Sofist_(Sironic).pdf [17.8.2015].

Porter, D. (1975). The Politics of Le Guin's Opus, *Science Fiction Studies*, 2/3 (7)

Rieder, J. (2008). *Colonialism and the Emergence of Science Fiction*. Middletown: Wesleyan University Press.

Suvin, D. (1972). On the Poetics of the Science Fiction Genre. *College English* 34 (3), 372-382.

Todorov, C. (1994). *Mi i drugi* (Prevod: Branko Jelić, Mira Perić i Mirjana Zdravković). Beograd: Biblioteka XX vek.

Todorović, I. (2013). *Dijahronijska analiza nekih aspekata drugosti u anglofonoj književnosti* (Neobjavljena doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu: Filološki fakultet.

Young, R. (1995). *Colonial Desire, Hibridity in Theory, Culture and Race*, London and New York: Routledge.

Živković, Z. (1987). Desna ruka svetlosti Ursule Legvin (u U. Legvin: *Rokanonov svet*). Beograd: Narodna knjiga/Partizanska knjiga, 7-38.

Mirjana M. Vučković

Encounter with the Other in Ursula Le Guin's *The Word for World is Forest*

Summary: In this paper we have shown how Ursula Le Guin describes encounter with the Other in her novella *The Word for World is Forest*. In this story she deals with the exploitation of natives on a faraway planet and the destruction of their natural resources, as well as with the situation in which an otherwise pacifist society brutally responds to extremely violent behaviour of the conquerors. Timid natives are compared with animals and are not seen as human beings by the conquerors due to their different appearance and social and cultural values. A parallel can be drawn with the period when colonies were conquered on our planet, and local people were exposed to torture and slavery while the natural resources of their countries were exploited mercilessly. The author is telling us that hatred and violence provoke irrevocable changes in a person and that humans should strive towards other ways of dealing with a difficult situation. Ursula Le Guin sees communication as the only way which can lead to understanding between species/races/people.

Keywords: science fiction, colonialism, Other, Otherness, violence, natural environment.

Датум пријема: 23.8.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 10.12.2018.

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

УДК: 791.633-051 Фрирс С.

791.231

Tijana M. Rabrenović*

Nastavnik engleskog jezika u OŠ "Petar Petrović Njegoš" u Beogradu

HYBRIDITY AND DIVERSITY IN *MY BEAUTIFUL LAUNDRETTE*[1]

Abstract: As one of the fiercest critiques of Thatcherite regime, *My Beautiful Laundrette* (1986) vividly portrays the economic and social issues of the 1980s Britain: poverty, unemployment, free-market philosophy, enterprise culture and racial conflicts. Within this context, scriptwriter Hanif Kureishi and director Stephan Frears introduce hybridity as an inevitable consequence of the collision of the white British and the Asian-British who belong to the second generation of immigrants. Kurieshi and Frears constantly refer to the omnipresent state of hybridity and diversity as a new sense of belonging in post-colonial Britain, while ridiculing monoculturalist and essentialist points of view. Moreover, their characters are devoid of any sharp divisions and represent various hybrid forms within the same parameters: British and Asian. These in-betweens introduce a new way of being British without any possibility of returning to clear-cut ethnic identities. Seeing that it is impossible to resist the influence that both the white British and the second generation of immigrants exert on each other, the characters must learn how to embrace hybridity and diversity in order to live and survive in modern British society.

---

*tijana.rabrenovic@hotmail.com

[1] This paper is based in part on the author's master thesis *South Asian Diaspora in Contemporary British Film* (University of Belgrade, Faculty of Philology, 2011).

Keywords: *My Beautiful Laundrette*, Hanif Kureishi, Stephen Frears, post-national film, hybridity, diversity, in-betweens, Thatcherite Britain

INTRODUCTION

One of the most disputed Asian-British writers, who initiated ethnic diversity in both written and visual arts, is undoubtedly Hanif Kureishi. As a son of a Pakistani man and a British woman, Kureishi belongs to the first generation of New Commonwealth families, or the second generation of immigrants that experienced harsh discrimination in post-war Britain (Hammond, 2007). Since he was exposed to overt racism at an early age at school and while growing up, it is no wonder he has immersed himself in depicting the Pakistani diaspora (Hammond, 2007). However, his sole aim has not been to describe the oppressed minorities, but to stress hybridity and diversity in the contact zone between the white British and Asian cultures.

Since Kureishi has centered his works on hybrid forms, in-betweens, immigrant stories and his own personal experience regarding race and culture, his writing is driven by the constant and repetitive demonstration and extension of conventional notions of *Englishness* (Moore-Gilbert, 2001: 31). Moreover, the author has surprised the majority of critics with his outstanding *British* characters. Instead of writing about stereotypical, dissatisfied, unemployed and discriminated Asian immigrants, the writer has selected an array of characters who are completely dissimilar from each other. Some of them put in their effort so as to fit into British society, e.g. Omar from *My Beautiful Laundrette* (1986), whereas others strive to preserve their heritage, even though their parents have accepted and integrated into British society, e.g. Farid in *My Son the Fanatic* (1997). What Omar and Farid have in common is the state of being under the influence of diverse cultures in modern British society. The author's purpose is not to present *the* hybrid form, but the possibility of the emergence of various hybrid identities within the same parameters: British and Asian.

In his storytelling, Kureishi also questions the concept of a unique nation, since today it is impossible to speak of a clearly defined British nation. What we seem to be witnessing are separate, yet interdependent groups, intermingled together so as to create a new British nation. For that reason, his works are devoid of any exclusive communities or sharp cultural divisions. In his autobiographical essays “The Rainbow Sign” (1986), he declares that he is not caught between two cultures as critics have written, and he adds, “I’m British. I can make it in England” (Needham, 2000: 118).

In that sense, the author introduces “a new way of being British”, an intermixture of the white British and diasporic cultures, which reinforces the notion of hybridity. Hybridity, which defies any possibility of either/or choices, joins both

"difference and sameness in apparently impossible simultaneity" (Young, 1995: 25). It is thus contrary to the notion of essentialism and suggests connecting different parts, but also dismantling seemingly one-dimensional entities (Young, 1995: 25).

Thatcherite Britain appears ideal for portraying the hybrid and diverse British society in film, inasmuch as Mrs. Margaret Thatcher was "trying to destroy television because television embraces the concept of social criticism" (Frears cited in Friedman & Stewart, 2004: 199). Set in Thatcherite Britain, Kureishi's script *My Beautiful Laundrette* had an "overwhelming" impact on director Stephen Frears, because "nobody had ever written from that perspective before. It was astonishing because he [Kureishi] got it so right" (Frears cited in Friedman & Stewart, 2004: 207). Having an identical point of view on 1980s Britain, the writer and the director collaborated closely in order to give the fiercest critique of the social and political issues in their film.

THE SOCIO-POLITICAL BACKGROUND OF *MY BEAUTIFUL LAUNDRETTE*

My Beautiful Laundrette marked a new era in British film; it introduced a post-national cinema which prompted a considerable change in the representation of the nation-state. Andrew Higson (2000: 37) claims that "the shift from homogeneity to heterogeneity seems inevitable, given the dramatic changes in the economic, political, social, and cultural landscape of postwar Britain". As opposed to a national cinema which used to envisage a nation as "a singular, consensual and organic community", the British post-national cinema introduced the notions of "travel and mobility, liminality and the diasporic, marginality and the hybrid" (Higson, 2000: 38). To make this issue even more complex, Higson (2000: 40) expresses John Hill's viewpoint regarding nation states, who believes that it is impossible to completely eliminate the national because "it is so deeply entrenched at the level of policy and legality". In other words, a national television channel may play a key role in triggering the post-national film; Channel 4 funded *My Beautiful Laundrette* and thus made it accessible to a wider audience (Higson, 2000: 40). In this way a national body supported the representation of a diverse and complex *British* national identity.

British homogeneity in film prevailed until the 1980s, when different diasporas began to intersperse with the notions of the white British identity and nation in film. The economic, political, social and cultural landscape of Britain altered due to three facts: the appearance of the second generation of immigrants (or the diaspora), Thatcherism, and Channel 4.

The second generation of immigrants or Asian-British (Indian, Pakistani, Bangladeshi and other Asian who are historically connected to Britain's colonial past) received their education mostly at British schools, and therefore they experienced *the*

culture clash (Brah, 1996: 40). For this generation the culture clash was inevitable since "a young Asian in Britain is exposed to two cultures, one at home and the other at school, and, as a result, the young person experiences the stress and identity conflicts" (Brah, 1996: 40). The direct consequence of the culture clash was the emergence of non-essentialised identities and the complete disappearance of clear-cut ethnic identities and racial categories.

Additionally, during the eleven turbulent years, from 1979 to 1990, Margaret Thatcher's politics deepened inequalities, not only in the distribution of wealth, but also among different groups. After becoming the leader of the opposition in 1975, Thatcher initiated a neo-conservative policy named Thatcherism. Her policy was based on Victorian values of her upbringing in the country: "self-reliance, family discipline, self-control, patriotism and individual duty" (Friedman, 2006: xiii). The opposition leader reopened the immigration debate so as to solve the problem of "dole cheaters" and "undesirable elements", i.e. new immigrants who were accountable for "misuse of the welfare system, mugging, inner-city crimes, and the spread of alien culture" (Jones & Welhengama, 2000: 17). Moreover, her supporters claimed that "black immigration had broken down the social order established during the Victorian period and was therefore a threat to the way of the majority population" (Jones & Welhengama, 2000: 18). Furthermore, one of Thatcher's most adherent followers Norman Tebbit sought to create a "xenophobic 'assimilationist project'" in order to prevent the possible disintegration of British culture (Hammond, 2007: 224). Thus, institutional racism, individualism and nationalism fostered the notion of cultural essentialism to which many scriptwriters and filmmakers opposed in the 1980s.

Had it not been for Thatcherism and its strict policy, there would have been no "revival of the British cinema" in the 1980s (Street, 2009: 115). Thatcherism prompted the films which are not at all similar to "the tastefully tedious adaptations that so many of us associate with the British cinema" (Friedman, 2006: xvii). In other words, the British post-national film replaced Thatcherite beliefs based on Victorian values, as well as the rural setting and upper-class frivolities, with urban surroundings and lower-class difficulties. More importantly, the films at the time were made by those filmmakers who were able to "at least offer a viable alternative to officially-sanctioned versions of the truth" (Friedman, 2006: xvii).

In order to freely display their perspective on the time, filmmakers had to look for an alternative film industry and television, because the existing programmes (BBC, BBC2 and ITV) did not seem to satisfy viewers' needs entirely. Arnold Smith, the director of the British Film Institute, who afterwards became one of the directors on the board of Channel 4, suggested "buying in programmes from independent programme makers and being accessible to minority groups with something to communicate"

(Nicholas & Price, 1998: 24). In 1982 Channel 4 began broadcasting its controversial programmes, i.e. minority shows whose target groups were ethnic and sexual minorities. Nevertheless, Channel 4 managed to resist the pressures of the regime and continued funding and supporting minority filmmakers, one of whom was Stephen Frears.

MY BEAUTIFUL LAUNDRETTE AS A HALLMARK OF THE BRITISH POST-NATIONAL FILM

Since *My Beautiful Laundrette* was made on a low budget and in only six weeks in February (Stephen Frears often made films in February, because then "England looked especially unpleasant" /Frears cited in Hunter, 2010: 5/), it came as a complete surprise when it became a "runaway success" at the Edinburgh Film Festival and "one of Britain's most commercially and critically successful films of 1986" (Thomas, 2005: 26). Hanif Kureishi, who wrote the script and modified it during its filming *ad hoc* was nominated for an Oscar for the best screenplay in 1987 (Moore-Gilbert, 2001). At the time the film was often criticised for its lack of positive images of the Asian-British and for presenting them "as drug dealers, sodomites and mad landlords" (Thomas, 2005: 26). Moreover, it was criticised for being too centred on the Thatcherite regime. Norman Stone, a right-wing historian and *The Sunday Times* columnist, attacked *My Beautiful Laundrette* saying that "the done thing is to run down Mrs Thatcher" and claiming that the only films of quality in those days were *A Room with a View* (James Ivory, 1985) and *A Passage to India* (David Lean, 1984) (Stone cited in Thomas, 2005: 35). Being one of the most renowned heritage films, *A Room with a View* emphasises homogenous and monocultural England, whereas *A Passage to India,* which belongs to the Raj cinema, glorifies Britain's imperial past and neglects contemporary issues (Thomas, 2005). Moore-Gilbert (2001) also states that *A Passage to India* offers moral criticism of Britain's presence in India, rather than social and political criticism (as the one expressed in *My Beautiful Laundrette*). In his response to Stone's criticism, Kureishi openly attacked the heritage and Raj films saying that those films were "the sort of meaningless soft-core saccharine confection that Tory ladies and gentlemen think is Art" (Kureishi cited in Thomas, 2005: 36).

My Beautiful Laundrette was a counter-reaction to heritage and Raj films, as it critiqued its striking similarity to Thatcher's regime: "an essentialist, white vision that draws on a sense of imperial greatness and a narrow concept of a cosy English heritage culture" (Pirker, 2007: 54). Kurieshi and Frears negate any kind of monoculturalism, purism or essentialism, and as Pirker (2007: 54) points out they display the state of ambiguity and in-betweens in the film, while providing a new concept of contemporary British identity within the parameters that are thought to be stable and permanent, such as "nationality, sex and culture". Pirker (2007: 53) also concludes:

> Despite the conflicts that the characters accumulate due to their often ambiguous emotional states or actions, they are generally constructed as one-dimensional characters; as such they serve the function of representing and satirising the demeanour and attitudes of certain social groups that are, despite their diversity, all recognizably British.

My Beautiful Laundrette was often disapproved of in the public eye and among Asian community because of Omar and Johnny's homosexual relationship. At the time it was unspeakable to display homosexual relationships in film, let alone one between a British-born Pakistani and a white Briton. Yet, Kurieshi did not want to focus on homosexual issues, but on social and political ones. He explained that his aim was not to explore issues about homosexuality, but rather present the two sides of himself – Pakistani and English – "I got the two parts of myself together… kissing… It seemed perfectly natural, not strange or even particularly interesting" (Kureishi cited in Thomas, 2005: 30).

REVEALING HYBRIDITY AND DIVERSITY IN THATCHERITE BRITAIN

Set in London in the late 1980s, *My Beautiful Laundrette (MBL)* depicts Thatcherite Britain in detail: the economic and political situation, the position of Asian-British people and race conflicts. The opening scene portraying white British lower class members, Johnny and Genghis, being driven out of their temporary house, alludes to widespread poverty in urban surroundings. Apart from poverty, the issue of unemployment is raised, as we learn that Omar is "on dole like everybody else in England" (*MBL*). The film is not only the critique of poverty and unemployment in Thatcher's Britain, but also of the way one was able to earn for a living at the time. In order to escape poverty and unemployment, many people resorted to drug dealing, and for that reason in *My Beautiful Laundrette* drug dealing is the means of acquiring wealth and starting one's own business; ironically the name of the laundrette is *Powders* which directly refers to drug dealing (Thomas, 2005).

When Salim says that "we (the Pakistani) are nothing in England without money" (*MBL*), he confirms that the only way to become accepted and appreciated in society is by becoming well-off and running a successful business. Thanks to the new enterprise culture, Kureishi's characters are truly British, and not misfits. As Nasser says "I'm a professional businessman, not professional Pakistani, and there's no question of race in the new enterprise culture" (*MBL*). Kureishi focuses on the enterprise culture alluding to Mrs Thatcher's attempts to quell inner-city riots by introducing "business in community" (Moore-Gilbert, 2001: 102). For that reason, the

laundrette, as Moore-Gilbert (2001) points out, an embodiment of Thatcher's service industry, is the perfect setting for this kind of film.

Thatcherite as it may be, the laundrette symbolises hybrid Britain, especially during the scene of the laundrette's opening (Hammond, 2007). Here Stephen Frears perfectly manoeuvres the camera – as the scene is shot from the rear of the office, we are able to see Omar and Johnny making love and through a two way mirror Nasser and Rachel dancing. Hammond (2007) notices that the two couples, the former being young mixed-race homosexual and the latter older mixed-race heterosexual, epitomize an impeccable hybridity of class, race, sexuality and generation in an instant. The author also adds that this scene is often considered utopian, without any racial and capitalistic pressures of the time, inasmuch as the laundrette is "a place of cleansing, where the two couples seem to be purified from racial and sexual prejudice" (Hammand, 2007: 234).

Throughout the film Stephen Frears mesmerizes the spectators with his incredible window shots that capture the "crossing over and integration through separation" (Frears cited in Friedman & Stewart, 2004: 201). Frears has said that the shot showing Johnny getting out of the car and walking over to Omar clearly demonstrates a person "crossing over from alienation to being white, in a scene written by someone with a white English mother and a Pakistani father", which of course, refers to Kureishi (Frears cited in Friedman & Stewart, 2004: 201).

Kureishi openly opposes the Thatcherite regime through the character of Hussein, Omar's Papa – as Nasser says, Papa is "a lefty's communist socialist Pakistani" (*MBL*), who does not seem to have any chances of succeeding in Thatcher's England. Papa is openly against the New Right regime as "he never visits laundrettes" (*MBL*), a Thatcherite symbol. But when he finally comes to the laundrette, he expresses his disappointment in the working class to Johnny:

> Papa: You'd better get on and do something. [pause] Help me. I don't want my son in this underpants-cleaning condition. I want him reading in college. You tell him "you go to college". He must have knowledge. We all must now. ... If we are to see clearly what is being done to whom in this country.

Unlike Nasser and Salim who are immersed with the new enterprise culture and are only concerned with making more money and "squeezing the tits of the system" (*MBL*), Papa is the only one who is genuinely interested in racial issues and education. Even though it is not overtly expressed, we may assume that he often suffered racial harassment, as his wife, whose picture we see at the beginning of the film, was a white British woman (Moore-Gilbert 2001). He also remembers the time when Johnny used to dress as a fascist and participated in ultra-right political activities (Kureishi wanted to

begin the film in this way, turning to the past, Omar and Johnny's childhood and the massive violent riots raging in the streets of London /Thomas, 2005/). These memories haunt Omar during the grand opening of the laundrette and for that reason Johnny says, "There ain't nothing I can say to make it up to you. There's only things I can do to show you… that I'm with you" (*MBL*). This is followed by Omar and Johnny's lovemaking, which implies that once hybridity is formed, any possibility of (re)establishing racism is precluded.

Even though Omar is presented as a hardworking young man and a disinterested observer seemingly not involved in social and political conflicts, he does not manage to stand aside and avoid the impact of Thatcher's racist and entrepreneurial Britain. In trying to sound severe and firm, Omar fails to sound sincere, as the spectators cannot associate this new covetous yuppie with the honest thoughtful young man from the beginning of the film:

> Johnny: You are getting greedy.
>
> Omar: I want big money. I'm not gonna be beat down by this country. When we were at school, you and your lot kicked me all round the place. And what are you doing now? Washing my floor. That's how I like it. Now get to work. Get to work I said. Or you're fired!

The up-and-coming members of Pakistani minority, Nasser, Salim and Omar, who run profitable businesses, are constantly contrasted with the poor white British lower class, Johnny and his friends, who are either unemployed or work for the Pakistani nouveau riche. Johnny's friend Genghis disapproves of Johnny working for "Pakis", because "they came over to work for us (the white British)" (*MBL*). In the same manner that Salim advises Omar to stay close to his community, Genghis stresses the importance of belonging to a certain group, "Don't cut yourself off from your own people, there's no one else who really wants you. Everyone has to belong" (*MBL*). The relationship between Omar and Johnny prevents either of them from belonging to a certain group and therefore a new hybrid British nation emerges, which is neither monoculturalist nor purist.

The sense of belonging is precisely what determines one group and culture and it is contrary to the notion of in-betweens. Kureishi and Frears constantly refer to the omnipresent state of hybridity and diversity as a new sense of belonging, while ridiculing monoculturalist and essentialist points of view. The most exemplary character who defies hybridity and diversity is Salim's wife Cherry, who is "sick of hearing about these in-betweens" and who strongly believes that "people should make up their mind what they are" (*MBL*). Moreover, she talks about Karachi, her native home and does not understand "how anyone in their right mind can call this silly little island of Europe

their home" (*MBL*). As Pirker (2007: 52) says, she is "a type, an overdrawn, even comic figure who represents a certain group of people and their attitudes". Those characters that cling to their groups, such as Cherry, Salim and Genghis, are not able to show either understanding or tolerance for one another, and they are continuously trapped in violence and racism.

Omar and Johnny are negotiators in all racial conflicts; when Genghis and his friends harass Salim and his wife in the car, Omar approaches Johnny and resolves the potential conflict. In the same way Johnny will defend Salim from Genghis and his friends in front of the laundrette. Kureishi and Frears subtly make their point: the only way to live and survive in contemporary British society is by accepting and embracing hybridity and diversity, which are covert and yet deeply rooted among people. Apart from Omar and Johnny, Nasser is the only one who has tried, but finally failed to negotiate between the two worlds (the one being his traditional life with his family and the other his entrepreneurial life with his white British mistress Rachel). His denial of his Pakistani self while he was with the white British and his denial of a new British entrepreneurial self with his family, led him to lose both his daughter Tania and his mistress Rachel. Nasser is the character who proves what Kureishi believes, as he wrote in "The Rainbow Sign" (1986) – it is necessary to join all the elements of ourselves and never to deny any of them.

INSTEAD OF CONCLUSION: IS THERE A PLACE FOR HYBRIDITY AND DIVERSITY IN POST-POST NATIONAL BRITAIN?

My Beautiful Laundrette introduced a post-national British identity which is hybrid and heterogeneous, including both the white and Asian-British, as opposed to the (white) national British identity shown in idealistic stories of heritage and Raj films with reference to Britain's colonial past. Over 30 years have passed since the first film reviews and critiques, but *My Beautuful Laundrette* has not ceased to amaze the audience, renowned scholars and writers with its presentation of in-betweens, misfits, hybrids and a new British identity. The new British identity is fluid, elusive, complex, diverse, with no fixed boundaries, and most of all hybrid and blended, because neither the white British people nor the diasporic people (or the second generation of immigrants) can resist the influence that they exert on each other. Thus, they become in-betweens for whom it is impossible to "make up their mind what they are" (*MBL*), because they can only be British and there is no other alternative to choose. However, for those who cannot accept the in-betweens and the fact that "disporas and nations produce each other" (Denison, 2004: 20), they will continue trying to create an artificial boundary, as it is the case with Cherry, Salim or Genghis.

Today it appears that there is a dire need to revise the notions of hybridity, diversity and in-betweens seeing that current socio-political circumstances in modern Britain oddly resemble the ones of Thatcherite Britain due to constant (social) media disputes over immigration and economic stability. The second generation immigrants and their descendants are no longer in focus, but the immigrants and refugees who are not connected to Britain's colonial past and who have come from Eastern Europe and Syria. Immigration has attracted extensive media coverage and as a result "a new attribute of being a source of immigration" has been attached to Europe (Todd 2014: 84). This has led to creating a further division among the British between those who are in favour of the UK's membership of the EU and those who are against it. The final outcome is yet to be seen and the (new) British identity is to be revised.

Nevertheless, the open-endedness of *My Beautiful Laundrette* suggests hope that both the white British and the diasporic are truly British and can make it in England. The same hope remains today amidst new social and political circumstances – hybridity and diversity will continue existing, though modifying and adjusting themselves to new circumstances. As Robert Young (1994: 25) notices, "There is no single, or correct, concept of hybridity: it changes as it repeats, but it also repeats as it changes."

SOURCES

Kureishi, H. (1986). *My Beautiful Laundrette and the Rainbow Sign*. London: Faber & Faber Ltd.

My Beautiful Laundrette (film directed by Stephen Frears, 1986)

REFERENCES

Brah, A. (1996). *Cartographies of Diasporas: Contesting Identities*. London: Routledge.

Denison, R. (2011). Gurinder Chadha. In Y. Tasker (Ed.), *Fifty Contemporary Film Directors* (98-106). Abingdon and New York: Routledge.

Friedman, L.D. & Stewart, S. (2004). Stephen Frears. In G. Duchovnay (Ed.), *Film Voices: Interviews from Post Script* (195-214). Albany: State University of New York Press.

Friedman, L.D. (2006). Preface to the first edition. In L.D. Friedman (Ed.), *Fires Were Started: British Cinema and Thatcherism*, 2nd ed., (xi-xviii). London: Wallflower Press.

Hammond, A. (2007). The Hybrid State: Hanif Kureishi and Thatcher's Britain. In J. Kuortti & J. Nyman (Eds.) *Reconstructing Hybridity: Post-colonial Studies in Transition* (221-240). Amsterdam: Rodopi.

Higson, A. (2000). The Instability of the National. In A. Higson & J. Aschby (Eds.), *British Cinema, Past and Present* (35-47), Abingdon: Routledge.

Hunter, J. (2010). *English Filming, English Writing.* Bloomington: Indiana University Press.

Jones, R. & Welhengama, G. (2000). *Ethnic Minorities in English Law*. Staffordshire: Trentham Books Ltd.

Moore-Gilbert, B.J. (2001). *Hanif Kureishi*. Manchester: Manchester University Press.

Needham, A.D. (2000). *Using the Master's Tool: Resistance and the Literature of the African and South Asian Diasporas*. New York: St. Martin's Press.

Nicholas, J. & Price, J. (1998). *Advanced Studies in Media*. Cheltenham: Thomas Nelson & Sons Ltd.

Pirker, E. U. (2007). Britain. In L. Eckstein (Ed.), *English Literatures Across the Globe: a Companion* (33-60), Paderborn: Wilhelm Fink Verlag GmbH & Co KG.

Street, S. (2009). *British National Cinema*. Abingdon: Routledge.

Thomas, S. (2005). *Hanif Kureishi: A Reader's Guide to Essential Criticism*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Todd, J. (2014). *The British Self and Continental Other: A Discourse Analysis of the United Kingdom's relationship with Europe* (Unpublished master Tthesis). Norwegian University of Life Sciences, Department of International Environment and Development Studies, Oslo.

Young. R. (1995). *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race*. London and New York: Routlegde.

ТИЈАНА М. РАБРЕНОВИЋ

ХИБРИДНОСТ И РАЗНОВРСНОСТ У ФИЛМУ „МОЈА ЛЕПА ПЕРИОНИЦА“

Резиме: Филм „Моја лепа перионица“, као један од контроверзнијих филмова британског редитеља Стивена Фрирса, а који је снимљен по сценарију писца пакистанског порекла Ханифа Курејшија, оштро критикује политички режим

Маргарет Тачер током осамдесетих година прошлог века. Овај период који карактерише култура предузетништва и слобода тржишта, али уједно и немири због расних конфликта, немаштине и незапослености, омогућио је повољне услове за настанак пост-националног филма у Британији. За разлику од националног филма који је приказивао хомогено британско друштво, пост-национални филм уводи хетерогеност и хибридност као неизбежну последицу контакта Британаца и припадника друге генерације имиграната који потичу из некадашњих британских колонија. Док Ханиф Курејши бира ликове који попут њега самог не могу да се сврстају у одређену категорију ни групу, већ представљају пресек британске и азијске културе, Стивен Фрирс вешто дочарава прелазе из хомогеног у хибридног у најупечатљивијим кадровима филма „Моја лепа перионица“. На тај начин писац и режисер указују на немогућност постојања засебних етничких група и дочаравају нови британски идентитет који је настао као последица мешања етничких група. Такође, публици стављају до знања да је без обзира на порекло и расу могуће пронаћи спокој и остварити успех у Британији уколико се прихвати хибридност и разноликост и уколико се одустане од стварања вештачких подела.

Кључне речи: филм „Моја лепа перионица“, Ханиф Курејши, Стивен Фрирс, пост-национални филм , хибридност, разноликост, несврстани, режим Маргарет Тачер

Датум пријема: 30.8.2018.

Датум исправки: 2.12.2018.

Датум одобрења: 5.12.2018.

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
УДК: 821.111.09-31 Фаулс Џ.

Катарина П. Држајић Лакетић*
Паневропски универзитет *Апеирон*, Бања Лука
Факултет филолошких наука

ЉУБАВ КАО ПРОЈЕКЦИЈА АРХЕТИПА У ФАУЛСОВОМ *КОЛЕКЦИОНАРУ*

Сажетак: Један од најзначајнијих аутора модерне/постмодерне књижевности, британски писац Џон Фаулс, у готово свим својим делима бави се путем самоспознаје јунака, што је мотив који се доводи у директну везу са Јунговом психологијом. Према теорији К. Г. Јунга, оснивача аналитичне психологије, индивидуација или сопство требало би да буде духовни циљ сваког појединца, но, он је тешко остварив и захтева неизмерну храброст. Сопству претходи интеграција архетипа у сопственој личности, односно мушко прихватање сопствене аниме, те женско прихватање анимуса, а кардинална је грешка појединца одбацивање архетипа супротног пола и искључиво пројектовање истог на другога, најчешће емотивног партнера. Како ће се испоставити у случају свих протагониста Фаулсових дела, укључујући и први објављен роман, психолошки трилер *Колекционар*, камен спотицања мушког јунака управо ће бити тражење жене која је чиста анима, уместо суочавање са сопственим архетипом. С друге стране, женски јунаци са интегрисаним анимусом испостављају се као појединци склонији самоспознаји, те је њихова улога да просветле мушког јунака и наведу га на прави пут. У овом раду откривамо љубав као пројекцију архетипа на примеру главног јунака и јунакиње романа *Колекционар*, те долазимо до закључка ко ће од њих заиста достићи сопство, а ко остаје осуђен на *живот у мраку*.

Кључне речи: љубав, архетип, Фаулс, Јунг, психоанализа, несвесно

---

*katja.drzajic@gmail.com

Увод

Британски писац Џон Фаулс (1926–2005) један је од најзначајнијих аутора двадесетог века, чија дела критика сврстава у пресек модернистичке и постмодернистичке књижевности. Његово стваралаштво подразумева седам романа, збирке приповетки, као и филозофска дела инспирисана питањима егзистенцијализма, духовне слободе и друштвених норми која се, чини се, нису много променила у односу на средину и крај прошлог века када је Фаулс стварао.

Како је током читавог свог стваралаштва био инспирисан психологијом К. Г. Јунга, концепт самоспознаје издваја као примарни јунговски симбол који се протеже кроз сва дела Џона Фаулса, те аутор води јунака Јунговим путем индивидуације, односно саморазвоја, достизања пуноће постојања, такозване *мандале*. Самоспознаја је, према Јунгу, готово недостижан циљ који се мора „скупо платити“, али довољан је напредак за корак му се приближити. Како је тај процес мукотрпан и захтева огромну жртву од појединца уљуљканог у неосвешћену свакодневицу, тако је пут индивидуације за Фаулсовог јунака трновит, препун искушења, те подсећа на древну митску потрагу. Утврђује се да један од услова да се појединцу отвори пут самоспознаје јесте бити у стању препознати и интегрисати архетип у себи. Наиме, према Јунговој теорији, архетипови *анимуса* (мушког принципа у женској личности) и *аниме* (женског принципа у мушкој личности) дубоко су укорењени у колективном несвесном, а самоспознаја није могућа без освешћивања истих, те да је човек неспреман да се суочи са њима осуђен на *живот у мраку*.

Фаулсов први роман *Колекционар*, објављен 1963. године, према многим критичарима први је модерни психолошки трилер, чију ће симболику аутор објаснити у збрици филозофских мисли под називом *Аристос*. Често се говорило о затворености Британаца према постмодернизму, па тако ни овај роман у почетку није наишао на позитивне критике јер су шездесете на британској књижевној сцени још биле обележене застарелим схватањима по којима стручна јавност даје предност књижевности која је темељно реалистична, још увек конзервативна, неспремна на постмодернистичке експерименте.

Поред узбудљивости коју овај роман нуди као трилер, он заправо представља озбиљну психоаналитичку драму која се одвија из перспективе двоје главних јунака – отмичара и жртве, те читаоцу пружа увид у освешћеност протагонисте и антагонисте, односно колико је свако од њих способан да интегрише архетип супротног пола у себи.

Колекционар заврђује статус једног од најуспешнијих романа постмодерне књижевности услед изузетне уверљивости ликова и њихових

унутрашњих стања, чије се мисли у уму читаоца одвијају попут криминалистичког филма. Фаулс, међутим, није био задовољан тиме што је роман био посматран искључиво као детективска мистерија, будући да је мистерија људског постојања била његово примарно интересовање. Постмодернизам као правац, наиме, сам по себи представља „експанзију рационалности“, он „прелази границе когнитивног и научног домена и такође подразумева етичке и естетичке домене живота“ (Hutcheon, 1984: 36). Немогуће је дакле, постмодернистичку књижевност посматрати само из једног угла будући да она сама представља нову идеологију, свест о постојању ван до сада уврежених рационалних норми.

Однос Фредерика Клега и Миранде Греј, главних јунака *Колекционара,* Фаулс је детаљно објаснио у предговору делу које ће следити, *Аристосу*. Клег, наиме, представља „неподношљиву Већину“ у друштву, која неизбежно тлачи „у свему одличну Мањину“, што су појмови који потичу још од старогрчког филозофа Хераклита. Фаулс упозорава да „ако не прихватимо да нисмо и да се никада нећемо рађати једнаки (иако смо сви рођени са једнаким људским правима), и ако се Већина не васпитава тако да превазиђе комплекс инфериорности, а Мањина тако да превазиђе своју исто тако лажну претпоставку да је биолошка супериорност егзистенцијално стање, а не стање одговорности – онда свет никада неће постати праведнији и срећнији“. (Фаулс, 2005: 9)

Роман *Колекционар* уверљиво је написан као преплитање размишљања отмичара и жртве, па се, на моменте, можемо чак и наћи у ситуацији да саосећамо са злочинцем који је у детињству такође био жртва тлачења. Он је дубоко уверен у исправност својих шовинистичких ставова, сматрајући да жени следује таква улога у друштву и породици да она мора бити потчињена и послушна, савршено морална, што је у супротности са Фаулсовим ставом о мушкој и женској улози, због чега га је критика често називала феминистом.

„Маргинализација женског принципа самом радњом романа представља још једну од назнака нужности његовог трагичног исхода“ јер „женски принцип је код Фаулса увек носилац животне радости и стваралачке снаге“ (Јовановић, 2008: 74). Фаулс је и у већ поменутом *Аристосу* навео да жене знају више о људској природи, страсти, креативности. Међутим, још један Фројдов ученик поред Јунга, психоаналитичар Алфред Адлер, каже да „да би оправдао свој јачи положај мушкарац често наводи, поред аргумената о природности свога положаја, још и то што је тобоже жена неко ниже биће“. Тако нас и Фредерик Клег, на трагичном крају романа, уверава да ће, након Мирандине смрти, узети неког просечног кога може штошта научити и коме ће од старта дати до знања ко је доминантан. На крају крајева, Клегова ментална болест метафора је за пошаст шовинизма којој је изложено читаво људско друштво.

Мушка пројекција аниме

Треба напоменути да роман *Колекционар* представља психолошки трилер са много дубљом поруком чије се разјашњење може пронаћи у Јунговој психологији. Духовно неосвешћени Фредерик Клег, од детињства жртва психолошког злостављања, бира своју *савршену невесту* у виду студенткиње Миранде Грај којој приписује карактеристике чисте и невине аниме, уместо да архетип супротног пола интегрише у себи. Испоставиће се да Миранда поседује мане као и свако људско биће, а Клега ће спознаја да је искварена разљутити до те мере да ће бити крив за њену смрт. Клег је појединац који искључиво живи у својој *персони*, узорној представи за јавност, представљајући се као скроман младић коме следује управо савршено морална жена, те своју *сенку*, оно што заиста јесте са свим својим манама, никада неће покушати ни да освести.

Пут индивидуације двоје протагониста представља централни мотив романа, међутим, Клегу нема помоћи у смислу самоспознаје, док ће је Миранда платити најскупље могуће – својим животом. Роман се одвија као паралелни унутрашњи монолог двоје јунака из кога имамо увид у стање психе обоје, чиме долазимо до закључка да је Миранда ипак склона самоспознаји, иако јој околности у којима се налази не дозвољавају да исту у потпуности докучи, док за Клега у том смислу нема наде.

Према Клеговој причи можемо закључити да је Миранда прелепа, савршено женствена девојка, те да се уклапа у конвенционални идеал лепоте, који је, према Фаулсу, неправедно наметнут. Овај вид лепоте, који је у јавности промовисан често је и бескористан, те Фаулс своје тврдње илуструје примером краља Миде који је додиром све претварао у злато, али и нешто потпуно неупотребљиво.

Фаулс каже да човек сања о некаквој идеалној лепоти, али, задовољењем жудње за друштвено прописаним добром, губимо мотивацију и одмах жељу пројектујемо ка новом објекту. У овом маниру, Клег ће касније наћи и оправдање за своја злодела, рекавши да „лепота збуњује, па више не знаш шта да чиниш, шта треба да урадиш с њом“ (Fowles, 1976: 87).

Миранда је не само за читаоца, већ и за Клега представник привилеговане класе, те и за његово самопоуздање праву храну представља чињеница да успева да *ухвати* такав примерак, као што би ловац ухватио ретку животињу. Његово задовољство, међутим, кратког је даха, будући да ће се временом све више уверавати у то да она није никаква идеална принцеза, не реална особа већ архетип, бледуњава илузија са роком трајања. Једини начин да је колико-толико

приближи себи јесте потпуна изолација, где ће бити упућена искључиво на њега, лишена контакта са било ким из њене *врсте* која Клегу изазива комплекс инфериорности. Он жели да је сломи како би Гестапо сломио затворенике, онемогућава јој везу са спољним светом у очајничком покушају да је у потпуности подреди себи, како би понела карактеристике савршене аниме искључиво женствених карактеристика, без трунке искварености.

Књижевни критичар Роберт Хафакер тврди да иако „саосећамо с Клегом, његов злочин није ништа мање зао“, те упоређује овог антихероја са Барџисовим Алексом из *Паклене поморанџе* који је такође жртва несрећних околности у којима је одрастао. Он је лудак који себе види као разумног, „проклет романтичном опсесијом, али не и благословен креативношћу да је оствари“ (Huffaker, 2010: 80). Његова болест можда је, према Фаулсу, узрокована управо његовим нижим друштвеним положајем, те лежи у његовој несвесној потрази за архетипом чисте, савршене жене. То је, уосталом, и болест мачистичког друштва које и данас предњачи, те жени жели да ускрати самоспознају и наметне јој традиционалне карактеристике за које је све мање места у духу двадесет првог века. У том духу, све док се придржава конзервативних ритуала својствених чистој аними, Миранда изазива Клегово дивљење:

> Некад сам желео да јој кажем молим те, уради то поново, пусти косу напред па је забаци позади ... Све што је она радила било је тако деликатно ... Чак и кад је радила ствари које се сматрају ружним, као што је зевање или протезање, чинила је да то изгледа лепо. Истина, није могла да уради ишта ружно. Била је сувише лепа (Fowles, 1976: 69).

Миранда, студенткиња уметности, на моменте покушава да му предочи лепоту свакодневних ствари, што он никако не схвата, посматрајући све кроз призму омађијаног примитивца који неодољивост види искључиво у *баршунастој вили*.

Треба напоменути да Фаулс истиче да постоје четири библијске улоге мушкараца и жена у његовим делима: мушкарац-Адам, жена-Ева, мушкарац-Ева и жена-Адам, а ове улоге заправо означавају мушкарце и жене кадре, или духовно недорасле да се суоче са архетипом супротног пола у себи. Мушкарац-Ева и жена-Адам заправо су ближи самосвести и често одбачени од стране људи који се држе ритуала својствених примитивним бићима, док су друге две врсте управо они који траће живот повинујући се конвенцијама.

Јунг, додуше, тврди да анима представља истовремено мудрост и лудост (Јунг, 1984), дакле, може човека уздићи или упропастити, у зависности од тога на

који је начин пројектована. Мушкарци су увек код Фаулса ти којима је преко потребно откровење, док су жене оне које их искушавају, али и образују, оне су те које треба да открију мистерију митском херојy, односно мушкарцу у потрази за самоспознајом. Самим тим, мушкарац који услед своје мачистичке *персон*е није кадар да докучи позитивну страну интегрисања сопствене аниме јесте духовно неостварен, те никада неће моћи постићи пуноћу постојања и духовну слободу – он ће вечито само преживљавати, али не и живети.

Женска пројекција анимуса

Уколико посматрамо роман из перспективе Миранде Греј, на моменте биће тешко одредити ко је у овом односу права жртва, а ко мучитељ, будући да Миранда отворено потцењује и вређа свог удварача, изједначавајући га са наказом, Калибаном из Шекспирове *Буре*, док себи додељује улогу чаробњака Проспера који је ту да просветли чудовиште, третирајући га с мржњом, али и разумевањем. С друге стране, Клег отеловљује класичну шизофренију мушке психе, он је „Калибан и Фердинанд, чудовиште и принц, обе поларне опозиције мушке психе“ (Јовановић, 2008: 69). Пример дисоцијације, односно цепања психе које изазива неурозу видели смо у Стивенсоновом роману *Доктор Џекил и Мистер Хајд* (1886), а сада га видимо и на примеру Клега који, иако злочинац, себе доживљава у најмању руку као детектива, а у идеалном случају као спаситеља. У његовим сновима, у којима се по Фројду и Јунгу пројектује несвесно, он је увек доминантан.

Иако нам се у почетку чини уображеном (што и сама схвата приближавајући се самосвести), преиспитивањем себе Миранда Греј се ближи стадијуму аутентичности – она прихвата своје недостатке и, очајнички желећи да преживи, схвата да би живот наставила уз велики труд за духовним напретком. Француски психоаналитичар Жак Лакан својевремено је изнео теорију да „слобода никада није толико аутентична као онда када се стекне унутар затворских зидина“ (Pluth, 2007: 5), што је управо оно што се дешава измученој Миранди. Услед заточености приморана је да размишља о вишем смислу, те Клегов затвор за њу представља управо освешћујући ударац о коме смо говорили у контексту почетка самоспознаје.

> Суштине. Не само ствари ...
>
> Тако сам далеко од свега. Од нормалности. Од светлости. Од свега што желим да будем ...

> Моја кривица. Била сам уображена. Како би он могао увидети магичност и важност уметности (не моје уметности, уметности уопште) кад сам ја била тако сујетна? (Fowles, 1976: 140-141)

Миранда жели да упозна суштину постојања, не да живи по протоколима, што је суштински разликује од Клега, те она заиста и представља све потенцијално добро, док је он нужно зло овог света. Како је према Јунгу сваки човек природно религиозан у својој потреби да верује у неки смисао овоземаљског постојања, тако и Миранда, која се чинила агностик на почетку, све више жели да верује у постојање више силе универзума, делом и због тога што Клег то категорички одбија.

„Знам ја твоју врсту. Мислиш да читав свет треба да буде организован тако да одговара твом интересу... Ја сам био редов у војсци. Не можеш ти мени говорити. Моја врста само ради оно што јој се каже... и боље да се чува ако то не ради“, каже Клег (Fowles, 1976: 143), отворено потврђујући испразну суштину свог постојања насупрот Мирандином.

Интересантно би било упоредити Мирандин однос са Клегом са односом који има са извесним Џорџом Пастоном, средовечним уметником у кога је заљубљена, који јој представља везу са стварношћу, пут ка индивидуацији, оно што би она представљала свом отмичару да има икакве склоности ка самоспознаји. Пастон представља пример мушкарца–Еве, односно освешћене индивидуе, па ће у једном моменту и цитирати Јунга у покушају да освести Миранду. Она се сећа да ју је овај назвао „баршунастом девојком“, спустивши је на земљу и исмејавши њену „глупавост, фриволне, наивне, кичасте идеје о животу и уметности“. Он људе попут Клега види као „справљаче“, док неко, да би био уметник, мора читаво своје постојање посветити уметности (Fowles, 1976). Само захваљујући сећању на речи Џ. П.-а Миранда је на моменте поносна на себе, схвативши своју јединственост и доспевши ближе самосвести која, нажалост, не успева да буде до краја остварена. „Скоро па си завршила с учењем. Остало је срећа. Не, ипак мало више од среће. Храброст. Стрпљење.“ (Fowles, 1976: 170).

Џ. П. говори о уметности, али, заправо, и о читавом животу, где до самоспознаје може доћи само појединац изузетне менталне снаге. Мирандино поимање стварности постаје аутентичније када схвати да је на свету много људи попут Клега, духовно слепих, које, окружена интелектуалном елитом, никада није примећивала. Она чак признаје да је и сама одрасла у средини где се страст прикривала – тачније, где су људи у духовном смислу били ближи неаутентичном Клегу него Џ. П.-у који је био „сиров, го, дрхтао од беса“ (Fowles, 1976*:* 178).

Ц. П. је за Миранду непресушни извор инспирације, док је његова индиферентност додатно привлачи. Присећајући се своје опсесије средовечним уметником, Миранда на моменте признаје да је „кучка“ према Клегу схвативши, без обзира на мучење, да не треба потцењивати нижу класу, што представља један у низу њених корака ка јунговској индивидуацији. Клег се, с друге стране, упорно опире духовном напретку, те, иако јој се непрекидно извињава, показује задовољство тиме што успева да потчини примерак владајуће класе.

У маниру Фаулсове филозофије описане у *Аристосу*, Миранди на моменте пада на ум да не треба да сања о браку својственом младим удавачама, већ, ако треба, и да доживи трагичну љубав, уместо да живот своди на пуко преживљавање. То схвата након присећања на једну од бројих Ц. П.-ових провокација – да је „сувише лепа“ да би успела у свету сликарства, те да је за њу „уметност љубави, а не љубав према уметности“ (Fowles, 1976:170-171). Свом отмичару чини се да приписује особине које је она некада имала (а које је сликар с правом потценио), те жели да га удоми, попут Еме из романа Џејн Остин, тако што ће му „уговорити брак са срећнијим исходом. Неку малу Харијет Смит, крај које би могао да буде неприметан и разуман и срећан“ (Fowles, 1976:224).

Оно што за девојку постаје поражавајуће јесте самосвест, тријумфална али и поражавајућа – схватање да се до сада понашала као типична слаба жена (чиста јунговска анима, само архетип, а не целовита личност), што је, заточена у Клеговом подруму, приморана и да остане. Оно што је Миранда била за Ц. П.-а, Клег је за њу – духовни пацијент кога треба просветлити. Миранда се присећа да је и она са ужасавањем осуђивала секс без љубави и изигравала пуританца пред сликарем, док је он тврдио да не подноси кад се жене не понашају у складу са својим правим жељама и фантазијама, те глуме савршени морал.

Иако на моменте стичемо утисак да је девојка сноб, будући да говори о свом презиру према игнорантним и неосвешћеним, дрскост Ц. П.-а показује се као већа. Ипак, у својим немилосрдним критикама овај јунак показује висок степен аутентичности, будући да осећа одговорност да буде искрен према Миранди, те она захваљујући њему почиње боље да разуме себе. Она схвата да јој је потребна аутентичност попут његове, „његов осећај за то шта је заправо вредно, његова независност, одбијање да ради све што и остали. Способност да стоји сам.“ (Fowles, 1976: 229) Књижевни критичар Џејмс Ачесон (Acheson, 1998) чак и самом Фаулсу, који је читавог живота инсистирао на самоспознаји, приписује снобизам, будући да у *Колекционару* Миранди приписује речи да је „обичан човек проклетство цивилизације“, а касније, у једном интервјуу изјављује такође да је обичан човек „проклетсво цивилизације, а не њена крунисана слава“.

Фаулс Ц. П.-у приписује цитирање Јунга и самим тим разјашњава Клегов истински став према Миранди. Иако и уметника привлачи анима, он је одбацује и даје јој до знања да ће „вероватно остати девојка из снова, удаљена принцеза – потенцијално деструктивна илузија“ (Huffaker, 2010: 81). Он даје Миранди до знања да је њеног врсти Јунг дао назив и да је њен статус аниме заправо болест – архетип је варка, илузија која може трајати само извесно време и, да није тако лепа, била би досадна. У том моменту, девојка још увек није спремна за процес индивидуације – бескрајно је увређена што Ц. П. одржава везу са другом женом, коју види као распуштену блудницу, уместо са њом, савршено моралном госпођицом са илузијом љубави према сировом и промискуитетном мушкарцу. А, управо ће Ц. П. признати да је суровошћу према њој, али и афером са другом женом, желео да је суочи са животном истином, или, како је сам рекао, истера ђавола из ње.

„Његова промискуитетност је креативна. Витална. Иако боли. Он ствара љубав и живот и узбуђење око себе; он живи, људи које воли памте га.“ (Fowles, 1976: 256) Како јој се смрт ближи, Миранда постаје свесна своје некадашње бескорисне конзервативности. Сада би радо имала и аферу са Ц. П.-ом без обзира на исход, живела слободна од малограђанских брига. Можда је раније била паметна у смислу логичног знања, али не и истинског живљења. Она чезне да буде остварена као самостална личност интегрисаног анимуса, да је однос са мушкарцем не дефинише, да буде аутентична било да је у вези са сликарем или не.

Јасно је да се Мирандина самоспознаја ближи, али самим тим и смрт, схвативши да ју је Клег увек малтретирао и покушао прилагодити сопственим критеријумима, те да нема ни трачка хуманости у његовим намерама. Она очајнички жели да преживи у моментима кад јој је самосвест на дохват руке, безуспешно се бори до последњег тренутка. Можемо рећи да се у Миранду, пред крај живота, *улила* самоспознаја, нажалост прекасно, јер завршава као трагичан јунак, на корак до просветљења. Пут ка индивидуацији је, према Јунгу, суштина живота, за њу се понекад плаћа енормна цена, али, како ће трагична јунакиња схватити – онај ко је неосвешћен, заправо и не постоји.

Неосвешћени односе моћ над интелектуално јачима, те Миранда, неспособна да оствари суштинску улогу аниме, остаје заробљеник у мемљивом подруму, коначно схвативши да жели да преживи по сваку цену, свесна колико је свој живот раније трећила, а, упркос томе, схвата да је жива „на начин на који је жива смрт.“ (Fowles, 1976: 128) За њу, њен тлачитељ искључиво је лудак – сазнаје да ју је Клег читаве две године посматрао као своју идеалну драгу, савршену пројекцију аниме, апсолутно неукаљану.

Девојка је дала значаја Клеговој свакодневици, његовом бедном животу у одрастању без мајке, чију слику очигледно подсвесно тражи у наизглед невиној Миранди. У *Аристосу* Фаулс изражава фасцинацију утицајем који жена има на мушкарца, рекавши да жене знају више о људској природи, о мистерији, те одржавању страсти у животу.

Јунг разликује четири вида, односно ступња у развоју аниме: „Примитивна жена (чулна, дивља, нагонска, коју персонификује Ева), романтична жена (идеализована, лепа, сублимне еротике, као Гетеова Хелена), жена одуховљеног ероса (емоционална, продуховљена, на пример Девица Марија), и, најзад, мудра жена (оличење женске мудрости и духовности – Атена Палада).“ (Јунг, 2005: 90) Уверићемо се у то да Фаулс у својим делима ствара примере све четири врсте, а, на Мирандину жалост, према Клеговој перцепцији она спада у други тип, без обзира на своју амбицију да постане четврти.

Чак и у свом силном очају, Миранда не одустаје од најисправније функције аниме, или музе – да изведе неоствареног мушкарца на прави пут, освести га. Она покушава да га наведе на деловање, насупрот учмалом животарењу. Ако узмемо у обзир да је истинска улога аниме, према Јунгу, подстицај на стварање, она не успева да испуни ту улогу и скончава трагично.

Међутим, чак ни после Мирандине смрти Клег не прекида свој вечити поход на сопствену верзију аниме, што Стивенсон (Stephenson, 2003) доводи у везу са уметниковом константном потребом за стварањем (иако је овде реч о извитопереном уметнику). Он поново јури жену чије име почиње словом М, Маријану, те, ако је име Миранда било алузија на Шекспирову *Буру*, можда је Маријана алузија на причу о Робину Худу – још једно отелотворење аниме за Клега, нетакнута госпођица, али овог пута, чини се, интелектуално инфериорна.

Миранда се може посматрати као рана верзија Фаулсових јунакиња Саре и Џејн, али, услед своје младости и недовољне самосвести, она не успева да искупи Клега иако, што је још трагичније, у свом периоду заточеништва успева да се приближи самоспознаји. Она показује очигледан потенцијал за интегрисање анимуса у себи, такође поседује и карактеристике фигуре Еве из *Аристоса* – она је интуитивна, често нелогична, али маштовита, муза која би требало да доведе јунака до духовног напретка, насупрот Клегу чије је фунционисање искључиво механичко праћење устаљених ритуала, као да ужива у својој безнадежној љубави, неостваривој, у улози мученика кога треба сажаљевати.

Закључак

Достизање самоспознаје као врхунца егзистенције доминантан је мотив свих романа Џона Фаулса, па тако и *Колекционара*. Оно је изгледа својственије жени коју Фаулс у својим делима поставља на пиједестал доминантног бића, способнијег да интегрише архетип супротног пола у себи. Жене су код њега готово увек, чак и ако је нису оствариле, достигле потенцијал ка индивидуацији, за разлику од мушкараца који ни по коју цену не желе да се одрекну доминантне улоге, те су им потребна страшна искушења како би их освестила и навела на тај пут.

Јунг, с друге стране, сматра да су за индивидуацију подједнако способни мушкарац и жена. „Зар Анима и Анимус нису присутни у оба пола и зар људима .... и великим мистичарима .... било је могуће да остваре унутарње мистично венчање оба принципа, мушког и женског“, пита се Јеротић (Јеротић, 2011: 194). Фаулс, кога су критичари називали феминистом, настојао је да живи у сагласности са сопственом анимом, прихватајући своју емотивну страну као средство приближења основном циљу постојања – самоспознаји, те тако и сматра да ће јунаци у циљу самоспознаје морати да се суоче са архетипом супротног пола у себи.

Интелигенција и духовна супериорност жене је, дакле, Фаулсу била инспирација коју је вечито истраживао у својим романима. У његовим текстовима истраживање сексуалности није само у сврху задовољења јунака или читаоца, већ покушај рушења баријера наметнуте улоге полова у друштву. Фаулс је изјављивао да му се жене нису допадале само у физичком смислу, већ му је женско поимање живота било блиско, док су његова схватања средином двадесетог века била врло прогресивна, у складу са феминистичком филозофијом. Чак је и француски филозоф Фуко тврдио да је самоспознаја појединца заснована на сексуалности, што је тврдња која је итекако могла инспирисати Фаулса. Сексуална веза често је код Фаулса увод у самоспознају, што је пандан Јунговом помирењу са архетипом супротног пола у себи самом.

Миранда као интелектуално супериорни јунак пролази кроз фазе развоја и сазревања личности о којима је Јунг подробно говорио. Интегрисање архетипа супротног пола уистину представља слободу која, иако је можда недостижна, треба да буде циљ сваког људског бића. Чак је и Јунг тврдио да је индивидуација суштински немогућ циљ, но, приближити се корак самосвести значи живети слободније и аутентичније. Јунговски тежак, мукотрпан пут самоспознаје Фаулс нам представља кроз мучно освешћење Миранде Греј, која за самосвест плаћа највишу могућу цену, у виду сопственог живота.

Битно место у роману *Колекционар* заузима бављење мушкарчевим интегрисањем аниме које представља нужни корак до духовне слободе. Клег, међутим, не излази као победник из ове борбе, те тоне све дубље у духовну неосвешћеност и, на крају крајева, злочин, будући да након Мирандине смрти бира нову *невесту*, али овог пута мање интелигентну и софистицирану, како би јој лако могао дати до знања *ко је газда*.

Будући да је Јунг говорио о слабости мушкарца у немогућности да прихвати остварену жену, тако су самосвесне јунакиње Фаулсових романа на маргини људског друштва. Оне су, ипак, узвишене личности будући да показују неизмерну храброст усудивши се да се супротставе мушкарцу и поступе према својим истинским хтењима. Примера ради, протагонисткиња Фаулсовог најпознатијег романа *Женска француског поручника*, Сара, управо је савремена жена којој је и у двадесет првом веку тешко да заузме своју позицију у мушком свету, а онај који успе такву да је пригрли духовно је супериоран мушкарац ког можемо сматрати самосвесним у мери у којој се то може достићи.

Аутор је у више наврата и причао о својој фасцинацији Фројдовим и Јунговим теоријама, при том нагласивши Јунга као себи ближег. Можемо закључити да је самоспознаја окупирала Фаулса током читавог његовог стваралаштва, те да је он, очигледно желећи да унапреди сопствену личност, своје јунаке пратио на путу инивидуације на коме су се често сусретали са бизарним окултним обрасцима инспирисаним древним човековим ритуалима у којима се огледају његове најпримитивније тежње, скровито место колективног несвесног. Истина је да се у Фаулсовим романима готово увек појављују два паралелна света – реални и митски, симболички, што можемо посматрати као симбол персоне и сенке, или света коме желимо да се прилагодимо и оног дубоко скривеног, мрачног у нама, кога морамо постати свесни не би ли се приближили вишем циљу самоспознаје. А то освешћивање неизбежно подразумева и прихватање и интегрисање архетипа супротног пола, насупрот бежању од истог, коме је већина људи склона.

Литература

Vipond, D. (1999). *Conversations with John Fowles*. Jackson: University Press of Mississippi.

Јеротић, В. (2011). *Јунг између истока и запада*. Београд: Арс либри.

Јовановић, А. (2008). *Природа, мистерија, мит: Романи Џона Фаулса*. Београд: Плато.

Јунг, К. Г. (1984). *Психолошке расправе*. Нови Сад: Матица српска.

Јунг, К. Г. (2005). *Симболи преображаја*. Крагујевац: Атос.

Pluth, E. (2007). *Signifiers and Acts: Freedom in Lacan's Theory of the Subject*. New York: State University of New York Press.

Stephenson, W. (2003). *John Fowles*. Devon: Northcote House Publishers in association with the British Council.

Фаулс, Џ. (2005). *Аристос*. Београд: АЕД студио.

Fowles, J. (1976). *The Collector*. London: Triad/Panther Books.

Huffaker, R. (2010). *John Fowles: Naturalist of Lyme Regis*. Denton: The University of North Texas.

Hutcheon, L. (1984). *A Poetics of Postmodernism*. New York: Routledge.

KATARINA P. DRŽAJIĆ LAKETIĆ

LOVE AS A PROJECTION OF ARCHETYPE IN *THE COLLECTOR* BY JOHN FOWLES

Summary: One of the most important authors of modern/postmodern literature, British novelist John Fowles, deals with self-realization of the characters in almost all his writings, which is a motif directly related to Jung's psychology. According to the theory of the founder of analytical psychology C.G.Jung, individuation of oneself should be the spiritual goal of every person, though it is hardly achievable and requires immense courage. Individuation is preceded by the integration of archetype in one's own personality, that is, the male acceptance of his own anima, and the female acceptance of her animus, and what is a cardinal error of an individual is the rejection of the archetype of the opposite sex and sole projection of the same to another, most often emotional partner. As it turns out in the case of all the protagonists of Fowles' novels, including the first published novel, a psychological thriller *The Collector*, a male protagonist commits an enormous mistake by exclusively searching for a woman who is a pure anima, instead of confronting his own archetype. On the other hand, female protagonists with an integrated animus appear as individuals more inclined to self-awareness, and their role is to enlighten the man and direct him onto the right path. In this paper, we will discover love as a projection of the archetype in the case of the male and female protagonist of the novel *The Collector*, and come to the conclusion who is truly able to reach the self-awareness, and who remains condemned to life in the dark.

Keywords: love, archetype, Fowles, Jung, psychoanalysis, unconscious

Датум пријема: 19.8.2018.

Датум исправки: 24.12.2018.

Датум одобрења: 25.12.2018.

СТРУЧНИ РАД

УДК: 821.111.09 Елиот Т. С

Слободан Д. Јовановић*

Универзитет Унион, Београд

Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркатић, Нови Сад

ТОМАС СТЕРНС ЕЛИОТ – НЕЗАБОРАВЉЕНИ ТРАГАЛАЦ ЗА ИСТИНОМ

Сажетак: Овај рад треба да подсети на непролазну величину Томаса Стернса Елиота, једног од зачетника и носилаца модернизма као међународног покрета који је доминирао у уметности Западне културе од почетка двадесетог века до око 1950. године. Први светски рат и европски утицаји довели су до појаве да амерички писци све снажније упијају, трансформишу, па и појачавају замисли и стваралачке поступке европских модерниста у раскидању с традиционалним и у изразитој одбојности према непосредно прошлом. Међу интелектуалним и уметничким гласовима развијаног поверења у цивилизацију која је показала да је склона самоуништењу, један од најснажнијих и најзначајнијих свакако је био глас песника *Пусте земље* (1922), касније сматране „атомском бомбом“ модерне поезије. Елиот је одлучно крочио у модернизам кроз тешку ерозију вере у окоштале друштвене, духовне и психолошке вредности деветнаестог века, непрестано корачајући испред свога времена, у ком је понекад био и тежак за читање или за непосредно прихватање, али је управо у томе објашњење истине да је данас схватљивији и актуелнији него икад. Прошло је и више од педесет година од смрти овог великана, али колико год је пола века често довољно да име неког песника избледи, у примеру Томаса Стернса Елиота као да је тек наступио тренутак да му се враћамо и обраћамо.

*jovanovic072@sbb.rs

Кључне речи: Први светски рат, очај и безнађе света, модернизам, интелектуалност, духовни преображај

Увод

Томас Стернс Елиот (Thomas Stearns Eliot, 1888-1965), интелектуалац рођен у Америци, префињени умно широк трагалац за истином којим се поносе и Сједињене Америчке Државе и Енглеска, књижевни је стваралац и критичар чија је појава обележила двадесети век (Snodgras [Snodgrass], 2000: 75). Он је један од најзначајнијих песника прошлог века, личношћу и стваралаштвом које припада модернистичком покрету у поезији. Новозеландски писац, песник и критичар Кристијан Карл Стид чак не оклева да тврди да је Елиот одиграо улогу, заједно с Езром Паундом, у „изналажењу Модернизма" (Stead, 1986: 39).

Писао је Елиот и приповетке, драмска дела, есејистичка разматрања стваралаштва других поетских величина, али оно у чему се огледа његов утицај који ће трајати „још најмање један век" јесте поезија, и у том смислу се писац, преводилац и уредник Луис Унтермајер у оквиру великог текста којим је извештено о Елиотовој смрти у *Њујорк тајмсу* од 5. јануара 1965. изразио овим речима:

> Елиот је начинио револуцију у језику савремене поезије, као и у целом нашем односу према ономе што називамо модерном поезијом. Извршио је утицај на сваког младог песника, био тај тога свестан или не. Изменио је вокабулар поезије, који је пре био на нивоу поетске дикције. У писано стваралаштво унео је оно што је дивно и оно што је банално. Противставио је ружно, свакодневно и вулгарно оном што је изузетно лепо. Показао је ужас, сморност и блиставило живота. Његов ће утицај трајати још најмање један век.[1]

[1] 'Eliot made a revolution in the language of modern poetry, and our whole attitude toward what we call modern poetry. He has influenced every young poet whether he knows it. He changed the vocabulary of poetry, which in the past was on the level of poetic diction. He brought into writing what was beautiful and what was banal. He contrasted the ugly, the commonplace and vulgar, with what was beautiful. He showed the horror, the boredom and the glory of life. His influence will last at least for another century.' – Превод овог цитата, као и свих појединачних стихова и краћих фраза наведених у овом раду, дао аутор рада.

Кад је реч о силини и трајности утицаја, велики песник не само да је извршио уплив на такозвану Изгубљену генерацију стваралаца која се јавила после Првог светског рата, него може да се схвати и као родоначелник и весник „најснажнијег и најважнијег плимског таласа поезије на енглеском језику у двадесетом веку" (Stead, 1986: 4–5). А када је Томас Стернс Елиот нестао с позорнице живота, 4. јануара 1965, и његове колеге интелектуалци и књижевни стваралаоци и читаоци били су сагласни у томе да је мало других песника за које би икада могло да се каже да су му равни.

Утицаји под којима се обликовала величина

Елиот је од рођења био окружен књигама и растао је у интелектуалној атмосфери у којој је обоје родитеља писало поезију, али је ипак и њих задивио када је са десет година већ кренуо да чита дело Џона Милтона (Crawford, 2015). У младости је испрва био под утицајем француских извора, међу којима је био и филозоф Анри Бергсон, али је његово поетско сазревање уследило као резултат читања дела *Симболистичка традиција у књижевности* (*The Symbolist Tradition in Literature,* 1899) британског песника и критичара Артура Сајмонса и поезије француских симболиста Жила Лафорга и Шарла Бодлера. Како је Американац, па према томе и превасходно амерички песник, међутим, тешко да би могла да се негира значајна улога његових америчких поетских претходника Волта Витмена и Ралфа Валдоа Емерсона као основног надахнућа, али и романописца Хенрија Џејмса, чији је журналистички стил, заснован на објективном посматрању и уочавању, Елиот прихватио и за себе надградио као властити, уз помоћ Паунда. Елиотово освежавање и преобликовање тих европских и америчких утицаја водило је једном револуционарно новом стилу писања али и читања поезије који је, како сматра истакнути професор енглеског језика и компаративне књижевности на Универзитету Вашингтона Лерој Сирл, „отворио пут изразитије и отворенije спекулативним и теоретским студијама књижевности" и представио један рани модел Нове критике (New Criticism) (Groden, 1994: 529).

Елиот је рођен у Сент Луису, у Мисурију. Образовао се на Универзитету Харвард (1906-1910), али је студирао и у Паризу, на Сорбони (1910). Тамо је читао поезију симболиста, који су сматрали да језик, нарочито употребом симбола, јесте средство трансценденције (натчулности, натпојавности), које је тако у служби читаочеве имагинације и омогућава му ступање у неку алтернативну стварност коришћењем асоцијација, алузија и алегорије. Потом се вратио на Харвард да би радио на дисертацији о филозофу идеалисти Франсису Бредлију, чија је књига *Појава и стварност* (*Appearance and Reality,* 1893)

оставила снажан утисак и извршила утицај, како је то сâм износио, на његов прозни стил. Елиот се коначно скрасио у Лондону (без титуле доктора наука) 1914. године. Тамо се упознао с Езром Паундом и критичарем и песником Томасом Хјумом, чије су књижевно стваралаштво и теоријске поставке о имажизму[2] продужавали и надграђивали утицаје симболиста. Она „оштро исклесана слика" ("dry hard image") имажистичке школе претворила се у ново преносно средство трансценденције (Stead, 1986: 38), стављајући на сцену оно што је Бергсон називао истинским схватањем искуства које се одражава у неком непосредном тренутку свесне свести односно *свесности.* Другим речима, истина се налази у проматрању и промишљању свега што је *ту*, шта год то било.

Елиот је покрштен и прихваћен у Англиканској цркви, и добио је држављанство Велике Британије 1927. године. Сви ти догађаји и све промене кроз које је пролазио у великој мери су се одразили на његово стваралаштво, нарочито у песмама као што су *Пуста земља* (*The Waste land,* 1922) и *Четири квартета* (*The Four Quartets,* 1943). За *Пусту земљу* Елиот је 1922. добио награду часописа *Dial.* Додељена му је Нобелова награда за књижевност 1948, исте године је одликован британским Орденом за заслуге (Order of Merit), да би 1964. примио и америчку Медаљу слободе (Medal of Freedom).

Психолошка комплексност осетљивог мислиоца

У својој првој збирци песама, под насловом *Пруфрок и друга опажања* (*Prufrock and Other Observations,* 1917), Елиот исказује дивљење које је гајио у односу на Џејмса, који је, према његовом мишљењу, био у стању да влада својим делом, а да при том ипак остане безличан. Да би постигао то невидљиво „држање конаца" онако како је то успевао Џејмс, Елиот се обраћао карактеру, лику, откривајући психолошку комплексност поступком који се сводио на студије и портрете људи. Песме у збирци *Пруфрок и друга опажања* у великој мери дају преглед карактера односно ликова „пристојног и уљудног" ("decorous") амбијента, као што су Госпођица Ненси Еликот у песми „Рођака Ненси" ("Cousin Nancy") и

[2] Поезија заснована на опису а не на теми, која се води уверењем да је природни предмет увек адекватан симбол. Родоначелником овог покрета у стваралаштву на енглеском језику у другој деценији 20. века сматра се Езра Паунд, док је најзначајнији представник *имажизма* у Совјетском Савезу био Сергеј Јесењин. (Beasley, 2007)

Госпођица Хелен Слингзби из песме „Тетка Хелен“ (“Aunt Helen”). Усредсређивањем на лик, Елиот открива испразност једне културе која је разорена светским ратом и коју њени немоћни грађани никако нису у стању да обнове и уздигну.

Бледило, безначајност и немоћ осећају се и у „Бостонском вечерњем транскрипту“ (“The Boston Evening Transcript“), у ком песник чији нас глас води „малаксало“ (“wearily”), доноси новине за своју рођаку Харијету и каже да се читаоци тог листа „повијају на ветру као зрели кукуруз у пољу“. Они нису у стању ништа да остваре, налик необраним клиповима, а и оно што једва чине, њихово једино кретање, лагано је и без значаја. Читалац онда замишља, просто види, како ће они усахнути, иструнути, пропасти на својим стабљикама.

Елиот истовремено можда сугерише да је књижевно стваралаштво у том тренутку кривац за такво безнађе и бесмисао, па се то односи и на његову властиту поезију. „Љубавна песма Џ. Алфреда Пруфрока“ (“The Love Song of J. Alfred Prufrock”) је студија једног човека који је свестан униженог стања своје културе и који жели да такво стање промени, али је истовремено он ипак и производ те културе који живи један празан живот, живот (из)мерен и изражен „кафеним кашичицама“. Пруфрок тежи подвигу, али није у стању да досегне промену; не може да „узнемири свемир” и да изложи оно што зна о очевидном растакању цивилизације. Песма тако поручује да ни Елиот, попут Пруфрока, не успева да пише о очају и безнађу које види; он је „пун поштовања“, можда због тога што је један нов песник који покушава да стекне и поуздање и неки делотворан начин да изнесе своју поруку. Елиот, рекло би се, пореди себе с Пруфроком, који је, попут његовог претече Џејмса, „претачно педантан“ (“meticulous”), „пун високог израза, али помало туп“ (“full of high sentence, but a bit obtuse”).

У „Љубавној песми Џ. Алфреда Пруфрока“ јасно је приметна једна од најзначајнијих карактеристика Елиотовог раног поетског стваралаштва. Реч је о снажном утицају француских симболиста попут Стефана Малармеа, Артура Рембоа и Шарла Бодлера, чију је поезију читао готово непрестано док је писао ову песму. Од симболиста он узима језик испуњен чулним утисцима, и гледа оком које открива и појединости које су у први мах за поезију сасвим неприхватљиве, немогуће или макар крајње неестетске (пацијент на операционом столу, у анестезији; жута магла, жути дим; чађ која пада из димњака; опушци; маљаве женске руке; испуцала и истрошена кљешта рака; сопствена глава на послужавнику; сукње које се вуку по поду), али то све ипак доприноси снажном дејству и лепоти песме. И симболисти су у први план стављали унеколико потиштеног појединца, урбаног, издвојеног и усамљеног али врло осетљивог

мислиоца каквог Елиот нуди својим Пруфроком, али је код њих тај глас најпре био глас сâмог песника, уметника. Елиот, међутим, даје Пруфрока као једног непризнатог песника, некаквог уметника који је сâм по себи обичан човек и који ствара за обичног човека. „Љубавна песма Џ. Алфреда Пруфрока“ тако је прва која нам најчешће долази у мисли као пример песме у којој читаво стање ума изразито пребира по једној специфичној теми утканој и уплетеној у префињену мрежу алузија, симболичких слика и приказа, као и самооткривајућих изјава и тврдњи (Murphy, 2007: 258).

На стази искупа и спаса

Песма „Пуста земља“ (“The Waste Land“) објављена је кад је песник имао 34. године и полазни је, основни, пример Елиотовог модернистичког стила и одговарајуће теорије. Реч је о делу које је, не само због тога што је високоалузивно и пуно пренесених значења, у ствари тешко за читање. Ипак, то није спречило да у тренутку када се први пут појавило, 1922. године, оно буде прихваћено и од многих гласно поздрављено као једна од најпрефињенијих песничких творевина његове генерације.

„Пуста земља“ алудира на одређена карактеристична места у Лондону, али у свој садржај уноси најразноврснију могућу материју почев од регтајм музике преко Дантеа до упанишада, древних хиндуистичких расправа филозофске и ритуалне садржине (McDonald, 2007: 131). Песма је у ствари колаж сасвим различитих слика које призивају представу и древног и савременог да би се приказало колико је много цивилизација изгубила, и, можда, да би се начинила стаза искупа и спаса. У њој такође све ври од преплета звукова других песама и различитих језика, што је озбиљан траг оних утицаја који су песника обликовали у најранијој младости (Crawford, 2015). Елиот користи једну безличну, објективну, технику која је дефинисала поезију као бêг од емоција и свега што је лично, и допустила да се поново овлада нечим што је он назвао „историјским смислом“ (“historical sense”) (Kermode; Eliot, 1975: 38) и то применом „дисоцијације сензибилитета“ (“dissociation of sensibility”) (Eliot, 1950: 248) која оповргава и одбија текуће, савремене, утицаје у настојању да се поврате прошла величанственост и узвишеност цивилизације кроз књижевну историју и традицију.

Елиотова фрагментисана поезија опонаша и преноси фрагментацију културе. Ипак, његова поезија даје смисао тим фрагментима које прикупља тиме што укључује људске мисли, дијалоге и радње. Ова модерна песма дејствује као нека нова верзија „Бостонског вечерњег транскрипта“, као некакав извештај о

апатији, безнадној досади и о том „нестварном“ (“unreal”) својству цивилизације, онако како га износе различити гласови који говоре, изговарају, песму. Елиот је све време у мислима имао новине док је градио дијалоге и конкретне активности људи да би постигао оно што је називао „објективним корелатима“ (“objective correlatives”) који изражавају неку одређену емоцију једино, искључиво, употребом спољашњих чињеница (Eliot, 1950: 124). Песник нам пружа, у фрагментима, своју верзију енитаунског[3] *Дневног гласника* (*Daily Herald*) и рекло би се да је стварно био свестан свог журналистичког приступа и поступка. Песму „Пуста земља“ првобитно је насловио „Он имитира полицајце различитим гласовима“ (“He do the Police in Different Voices”), што је узето из последњег довршеног романа Чарлса Дикенса *Наш заједнички пријатељ* (*Our Mutual Friend*, 1864-1865), у ком нахоче Слопи једној старици чита новине наглас. „Пуста земља“ је заиста компонована од много гласова, само што они нису увек међусобно разлучени већ су често у преклапању и преплету.

Покушај да се превазиђу очај и безнађе

Упркос сопственом критичком образлагању и давању оправдања свом интелектуалном и безличном стилу, Елиот одржава један лични аспект у свом делу, остварен у понекад наративном квалитету његове студије људи. Образац „Пусте земље“ он поново примењује у свом последњем великом поетском делу „Четири квартета“ (“Four Quartets“), које доноси четири песме засноване у одређеној мери на последњм квартету Бетовеновог стваралаштва, али с међусобним тематским прожимањем. Док је славни композитор написао једну квартетску композицију у А молу за гудачке инструменте с пет ставова, песник је написао четири различита поетска дела, свако подељено у по пет одељака. Као и Бетовеново дело, Елиотова поема је била покренута личном патњом и трпљењем, много мање физичке природе, мада је и он побољевао током стварања, почев од 1935, тако да су „Четири квартета“ коначно уобличена 1941/1942. године (Mitchel, 2005). Одвијање ових песама илуструје Елиотово преображање у англиканизам на прагу зрелих година живота. Оне представљају испољавање једног субјективног и

[3] Енитаун - *Anytown* – име је града за које се Елиот одлучио због симболике његовог значења. У питању је сложена именица која би могла да се преведе као *Свеједноград* (свеједно који град, било који град) – напомена аутора овог текста.

дидактичког импулса, који у крајњем билансу значи покушај да се читаоцима помогне да превазиђу очај и безнађе света.

По свом музичком квалитету ове песме су спиритуалне, надахњујуће, намерене да побуде и покрену делање. Како се сугерише у трећем од четири *квартета* (“The Dry Salvages”), свет је место где „музика толико се чује дубоко / да не чује се уопште, већ музика си ти“[4]. Елиот је, у крајњем случају, веровао да је на њему да ту музику, тај свет, транскрибује за потребе својих читалаца. У последњем од четири квартета, „Литл Гидинг“ (“Little Gidding”), песник каже: „крај свег нашег истраживања / Биће да се приспе тамо одакле смо кренули“[5], али се кроз све безнађе и бесплодност осећа порука да треба извијати, истраживати, испитивати, кретати се.

Елиот је цео свој уметнички век провео нудећи теорију и пишући једним иновативним стилом, а опет позајмљујући садржаје из историје. Та некаква значењска иновативност огледа се, на пример, већ у начину на који се определио за наслове својих *квартета*. Први је „Бернт Нортон“ (“Burnt Norton“), што је у ствари назив велике куће из седамнаестог века с имањем и дивним вртовима у унутрашњости Енглеске, у Глостерширу, где је Елиот боравио код пријатеља током 1934. године (*Mail Online*, 25. мај 2013). Први пут је објављен независно, као последњи наслов у збирци *Collected Poems 1909-1935*, а сâм Елиот је изјављивао да је могло да се деси и да остане као засебна песма – да није било Другог светског рата, који је њега удаљио од писања драмских дела и навео да се још дубље загледа у себе и у сопствене мисли; тек је с „Ист Коукером“ почео да осећа смисао целине у којој ће можда постојати четири велика дела (Kramer, 2007: 28; 68). Наслов другог *квартета*, „Ист Коукер“ (“East Coker“), име је општинског села на југу Сомерсета из ког је један истакнути Елиотов предак кренуо у Нови свет у другој половини седамнаестог века. Већ помињани наслов трећег *квартета*, „Драј Салвиџиз“ (“The Dry Salvages”), назив је једне мале групе стена, са светиоником, крај североисточне обале Рта Ен у Масачусетсу, што је сâм песник објаснио у белешци испод наслова. У питању је песма „о води и нади“, с почетним приказом места које је Елиот памтио из детињства, са сликама мора и воде, која касније постаје метафора за живот и за људско поступање и делање. Песма означава почетак сасвим свесног обликовања целине од четири дела, а рад на њој Елиот је почео током Другог светског рата, крајем 1940. године, када је

[4] music heard so deeply / that it is not heard at all, but you are the music

[5] the end of all our exploring / Will be to arrive where we started

Лондон био изложен нападима из ваздуха. „Литл Гидинг“ (“Little Gidding“) је последња у овом низу песама које разматрају време, проток, човечанство, избављење. Први пут је објављена септембра 1942. године, с више од једне године стрпљења и чекања услед бомбардерских напада на Велику Британију, као и због Елиотовог нарушеног здравља. Наслов се односи на малу англиканску заједницу у Хантингдонширу, која је основана у седамнаестом веку али је распршена за време Грађанског рата 1642-1651 (Kramer, 2007).

Закључак

У периоду између два светска рата ниједна личност није толико изразито владала својим временом као његов критичар и као оригинални стваралац на начин и у мери у којој је то чинио Томас Стернс Елиот, и сасвим сигурно ниједна стваралачка појава није учинила више на уобличавању стандарда по којима се и сâма просуђује и мери. У Елиотовој поезији снажан је одраз духовног очаја после Првог светског рата, његови стихови хватају и дочаравају болни дах једног пропалог света, његово комадање, и ону пустару у души која је обележила целу послератну генерацију. Та генерација је осећала да су је насамарили политичари, да су је политички интереси преварили, завели и навели на страшно крвопролиће, из ког је разорена и намучена Европа изашла као симбол живота пред којим је онда требало поново постојати и стварати. Сав тај духовни очај, цела та застрашујућа рушевина, све то црнило и сав јад нашли су пун одраз у Елиотовој поезији.

Елиот следи Витмена и Емерсона у одржаној америчкој традицији поетског импулса да се тражи и трага, да се пронађе, али, у Елиотовом случају, уместо да се створи ново – да се поново успостави оно што је изгубљено. Његова постојана разрада нечега што енглески песник, романописац и есејиста Стивен Спендер описује као „ритуал“ и уважавање ритуалног одваја Елиота од других песника, пошто за њега и његове читаоце ритуал постаје „превасходан циљ живљења“ (“foremost aim of living”) који повезује „живе с мртвима“ исто као што везује „садашњост с прошлошћу“ (Spender, 1975).

Све што је Елиот стварао карактеристично представља модернизам, мада одражава индивидуу песника који се отискује у животну романтичну потрагу за препородом сопственог бића и сопственог живота. Можда највише захваљујући таквом трагању за препородом, када у критичким историјама књижевности и у уџбеницима буде уобличавана и приказивана књижевна историја двадесетог века велики су изгледи да би она могла бити означена као Елиотово доба, исто онако како уобичајено говоримо о добу Милтона, на пример.

Истина је да је песников утицај унеколико избледео на почетку друге половине двадесетог века, у последњих десетак година његовог живота, али је интелектуална светлост којом је означио читаву своју појаву, којом је истакао цело своје стваралаштво и време у ком је зрачио довољно јарка и трајна да се сагледају његова прâва величина и значај. Што се сâмих његових песама тиче, нема сумње да ће оне трајно задржати место у оној традицији до које је толико држао. Ниједно разматрање књижевног стваралаштва на енглеском језику у двадесетом веку њега нипошто неће моћи да заобиђе или изостави, јер, ако се о човеку суди по празнини која настане кад њега више нема – Томас Стернс Елиот је био прави горостас.

Извори наведених стихова и поетских фраза:

Eliot, T. S. (1963). *Selected Poems.* London: Faber and Faber Ltd.

Eliot, T. S. (1988). *Four Quartets* (First published 1943). Boston: Harcourt Brace Jovanovich.

Литература

Литература

Beasley, R. (2007). *Theorists of Modernist Poetry: T. S. Eliot, T. E. Hulme and Ezra Pound.* London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Crawford, R. (2015). *Young Eliot: From St Louis to The Waste Land*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Eliot, T. S. (1950). *Selected Essays.* Third Edition. New York: Harcourt.

Groden, M., Martin Krieswirth (editors). (1994). *Johns Hopkins Guide to Literary Theory and Criticism.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Kermode, F. (Ed.). (1975). *Selected Prose of T. S. Eliot.* New York: Harcourt.

Kramer, K. P. (2007). *Redeeming Time: T. S. Eliot's Four Quartets.* New York: Cowley Publications.

Mail Online, 25 May 2013. Преузето са *www.dailymail.co.uk/*..

McDonald, G. (2007). *American Literature and Culture 1900-1960.* Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Mitchel, K. (18. Nov. 2005). A Meeting of Minds. Преузето са *The Guardian* online, http://www.theguardian.com/music/2005/nov/18/classicalmusicandopera.thomasstearns eliot

Murphy, R. E. (2007). *A Critical Companion to T.S. Eliot: A Literary Reference to His Life and Work*. New York: Infobase Publishing – Facts On File, Inc.

The New York Times Tuesday, January 5, 1965 "T.S. Eliot, the Poet, is Dead in London at 76" - Special to The New York Times

Snodgrass, M. E. (2000). *American Poets of the 20th Century*. Lincoln, NE: Cliffs Notes Inc.

Spender, S. (1975). *T. S. Eliot.* New York: Viking Press.

Stead, C. K. (1986). *Pound, Yeats, Eliot and the Modernist Movement*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

SLOBODAN D. JOVANOVIĆ

T. S. ELIOT – NOT FORGOTTEN IN HIS SEARCH OF TRUTH

Summary: The purpose of this paper is to remind the readership that Thomas Stearns Eliot (1888–1965) was one of the initiators and true protagonists of Modernism as an international movement dominating the arts of Western culture from shortly after the turn of the twentieth century until around 1950. The First World War and the European influences at the time when America was thrust into the centre of international politics created the conditions for American writers and artists to emerge as leading intellectual and artistic voices who addressed the shattered confidence in a civilization that seemed bent on self-destruction. It then belonged to artists and writers to interpret the meaning of total mechanized warfare and America's new role on the world's stage. American writers increasingly absorbed, imitated, and transformed the ideas and methods of European modernist masters such as Joyce and Proust, and their predecessors, such as Dostoyevsky and Baudelaire. Thus Modernism originated in an erosion of faith in the social, spiritual, and psychological absolutes of the nineteenth century and a consequent drive to discover new artistic modes of representing reality, new ways of self-understanding and emotional and spiritual renewal. The First World War showed conclusively that old beliefs were corrupt and had to be replaced, and Modernism, in general, disclosed a rejection of tradition and a hostile attitude toward the immediate past. Among the intellectual and artistic voices of that shattered and eroded confidence, one of the strongest and perhaps the most important ones certainly belonged to the author of *Waste Land* (1922), subsequently understood and described by the poet William Carlos Williams and others as the "atomic bomb" of modern poetry. Other

intellectuals and critics saw *The Waste Land* and its predecessor, *The Love Song of J. Alfred Prufrock* (1917), as an expression of dismay, even despair, provoked by the disintegration of Western civilisation, an expression of post-war disillusion. Certainties had crumbled, and this was Eliot's Modernist response, which later on inspired many of the young, and influenced the next generations of poets. What Eliot wrote, of course, was ahead of his time, but he personally went on to be a rather serious figure, winner of the Nobel Prize for Literature and member of the Order of Merit. He also looked like a man of the Establishment: dark suits, stiff collar, carefully knotted tie; there was nothing bohemian about him. When he exchanged his American nationality for British, he declared himself Anglo-Catholic in religion and royalist in politics, while his social criticism stressed the importance of order and hierarchy. This is perhaps, at least partly, why it is not surprising that his early poems sometimes provoked puzzlement, and proved difficult to read and understand by many. Again, this is what also explains the fact that he is easier to understand and accept today than ever before. Half a century is often long enough for a poet's reputation to sink low, before sometimes, if at any time, recovering, and this is what once happened to such large poets as Byron and Tennyson, for instance. Eliot's renown, however, has remained high. *The Waste Land*, especially, retains its appeal, and every single day of our current lives the moment is right for one to address T. S. Eliot and re-address his work all over again.

Keywords: First World War, despair and apathy, Modernism, intellectualism, spiritual renewal

Датум пријема: 27.10.2018.

Датум исправки: 2.12.2018.

Датум одобрења: 5.12.2018.

СТРУЧНИ РАД

УДК: 371.3::811

371.64/.69

Биљана Ж. Мирчић*

Алфа БК универзитет, Београд

УПОТРЕБА АУТЕНТИЧНИХ МАТЕРИЈАЛА У НАСТАВИ СТРАНИХ ЈЕЗИКА

Апстракт: Комуникативни приступ, који се развио седамдесетих година прошлог века, а и дан данас је у основи наставе страних језика, даје велики значај примени аутентичних материјала. Овај рад има за циљ да укаже на значај њихове употребе на развој комуникативне, али и интеркултурне компетенције ученика. Аутентични материјали могу се поделити по више различитих критеријума; у овом раду ће бити речи о подели аутентичних материјала по форми у којој се јављају. Такође, иако многа истраживања истичу бројне предности употребе аутентичних материјала у настави, има и оних која указују на недостатке, те је и то једна од тема којом ћемо се бавити. За разлику од наставног материјала, аутентични материјал није унапред намењен за употребу у учионици, па је припрема за рад са оваквим материјалом комплексна и предавач мора водити рачуна о више различитих фактора. Стога се овај рад бави и елементима на које треба обратити пажњу приликом одабира и дидактизације аутентичних материјала.

Keywords: мотивација, комуникативна компетенција, друштвена и културна реалност, одабир и дидактизација

*biljana.mircic@alfa.edu.rs

Увод

Седамдестих година прошлог века развио се и проширио комуникативни приступ у настави страних језика, што представља значајну промену у овој области. Наиме, дотадашње методе имале су за циљ да код ученика развију лингвистичку компетенцију, то јест да их науче граматичким правилима, док комуникативни приступ тежи да развије комуникативну компетенцију, односно да студенте научи да страни језик користе у реалним, аутентичним животним ситуацијама, да их обучи да учествују у комуникацији изван учионице, да их научи језику који није упрошћен или прочишћен у наставне сврхе.

Управо из тих разлога комуникативни приступ велику важност даје употреби аутентичних материјала у настави. Термин аутентични материјал у методику наставе увео је британски лингвиста Дејвид Вилкинс (David Wilkins, 1976) дефинишући га као материјал намењен изворним говорницима. Како наводи Паола Беготи (Paola Begotti, 2006: 15) аутентични материјал може се разврстати према више различитих критеријума, а у зависности од форме у којој се јавља, може се поделити на:

- штампани материјал
- аудио материјал
- видео материјал
- мултимедијални материјал.

У штампани аутентични материјал спадају књиге писане на језику који се учи, чланци из новина и часописа, стрипови, рекламни материјал, рецепти, декларације разних производа, упутства за употребу и тако даље. Овај материјал се често користи у настави будући да је лако доступан и може се фотокопирати.

Аудио материјал заправо су радио емисије, песме отпеване на језику који се учи, звучне поруке и слично. Наше искуство потврђује да је рад са аудио материјалом за ученике интересантан и користан. У прилици су да чују језик који уче од изворних говорника и тако провере и побољшају разумевање одслушаног као и сопствени изговор.

Видео материјал обухвата најразличитије телевизијске и видео садржаје: серије, филмове, емисије информативног карактера, забавне емисије и друго. Уколико је пажљиво одабран, видео материјал снажно подстиче мотивацију студената, а уз то обилује како лингвистичким тако и паралингвистичким и екстралингвистичким информацијама, што ученицима пружа могућност да се упознају са начином живота и културом народа чији језик уче.

Мултимедијални материјал обухвата све оно што можемо наћи на интернету, дакле различите сајтове који нуде како текстове тако и аудио или видео снимке. Овај материјал може се користити у учионици, али велика предност интернета је што ученицима даје могућност да аутентични материјал користе у реалној ситуацији, тако што ће учествовати у расправама на форумима или ући у конверзацију са изворним говорницима на некој од друштвених мрежа.

Предности и мане употребе аутентичних материјала у настави страних језика

Употреба аутентичних материјала у настави страних језика без сумње је вишеструко корисна. Најпре ћемо поменути значајан утицај који она има на мотивацију студената. Беготи (Begotti, 2007: 3) наводи да ученици са великим ентузијазмом приступају раду са аутентичним материјалима, нарочито ако се при одабиру водило рачуна о њиховим потребама и интересовањима. Вишегодишње искуство ауторке овог текста у настави италијанског као страног језика показало је да ученици неретко и сами предлажу рад са аутентичним материјалима, било да желе да науче речи омиљене песме, или да сазнају нешто више о популарним познатим личностима, да погледају филм који им је неко препоручио или да прочитају чланак из часописа који обрађују њима интересантне теме. Поред тога, аутентични материјал доводи ученике у контакт са стварним језиком, онаквим какав је у употреби међу изворним говорницима, и заправо представља „мост између употребе језика у учионици и реалних језичких ситуација“[1] (Harrich, 2010: 79). Аутентични материјал у свим својим облицима, заправо у учионицу уноси језик којим би ученици били окружени приликом боравка у земљи у којој се говори језик који уче, како га назива Беготи (Begotti, 2007: 2) *прави* страни језик са свим аспектима који га одликују: брзина говора, интонација, изговор, различити регистри и социолингвистички варијетети. Зато употреба аутентичних материјала у настави представља добру припрему за реалне комуникативне ситуације.

Поред језичких, аутентични материјал обилује и другим информацијама битним за разумевање начина живота и културе народа чији језик се учи. Како наводи Беготи, говорећи о настави италијанског као страног језика аутентични материјал

[1] “ponte tra l’uso della lingua in classe e le situazioni linguistiche reali” (Harrich, 2010: 79).

> илуструје различите моделе усменог и писаног језика и различите социолингвистичке варијације у зависности од употребљеног средства комуникације, регистра, друштвене класе и порекла саговорника. Кад је реч о сликовном или видео материјалу, он садржи и низ екстралингвистичких компоненти битних како за разумевање, тако и за упознавање са разноликим италијанским културним моделом.[2] (Begotti, 2007: 3-4)

Многи критичари, међутим, указују и на недостатке употребе аутентичних материјала, па се тако најпре поставља питање да ли се може сматрати аутентичним материјал измештен из оригиналног контекста. Осим тога, употреба аутентичних материјала може бити фрустрирајућа јер захтева језичка знања и предзнања из области културе којима ученици нису овладали (Harrich, 2010: 321). Стога је при одабиру и дидактизацији аутентичног материјала веома важно водити рачуна о различитим критеријумима.

Одабир аутентичног материјала

Приликом одабира и дидактизације аутентичног материјала треба водити рачуна пре свега о циљној групи за коју се бира материјал, и о томе шта желимо да постигнемо дидактизацијом и употребом материјала у настави. Ово су неки од елемената на које треба обратити пажњу:

1. **Коме је материјал намењен**

Најпре треба да имамо у виду узраст ученика и њихова интересовања, па тако ученицима у основношколском узрасту можемо понудити поезију за децу, цртане филмове, стрипове, чланке из часописа за тинејџере и слично, док за одрасле ученике можемо изабрати новинске чланке који се баве актуелном друштвеном и политичком ситуацијом, чланке из стручних часописа или емисије које обрађују тематику из области којом се они баве, филмове, рецепте, рекламни материјал и друго.

[2]“ illustra diversi modelli di lingua orale e scritta e diverse variazioni sociolinguistiche secondo il mezzo utilizzato, il registro, la classe sociale e la provenienza geografica degli interlocutori. Esso mostra, nel caso di immagini e video, anche una serie di componenti extralinguistiche importanti sia per la comprensione, sia per la conoscenza del variegato modello culturale italiano.” (Begotti, 2007: 3,4)

2. Ниво знања језика

Веома је важно водити рачуна и о нивоу знања језика ученика. Наиме, како наводи Серађото

> материјал може бити прикладан на нивоу садржаја..., али се мора узети у обзир и ниво језичког знања ученика којима је намењен: колико добро већ знају језик, да ли је материјал превише компликован, да ли има превише нових језичких структура или функција, или је пак превише једноставан па стога не би могао да има велики учинак на нивоу језичког знања.[3] (Serragiotto, 2004: 73)

Дакле, ако ученицима понудимо аутентични материјал који је за њих тешко разумљив, било да садржи граматичке облике које они још нису усвојили или превише нових речи, то може да им пољуља самопоуздање и да их демотивише.

3. Предзнања ученика

По Серађоту (Serragiotto, 2004: 73), требало би јасно установити које су то елементе присутне у аутентичном материјалу ученици већ савладали, било да се ради о садржају, нивоу језика или речнику.

4. Наставни циљеви

Након што смо утврдили шта је то што би ученици већ требало да знају, потребно је да прецизно дефинишемо који су то нови елементи, било да се ради о језику или култури, које желимо да представимо и на чијем усвајању желимо да радимо.

5. Језичке вештине

Приликом одабира материјала, како наводи Серађото (Serragiotto, 2004: 73), треба имати у виду и језичке вештине, основне и интегрисане, чијем развоју

[3] "Il materiale può essere adatto al livello di contenuti,..., ma si deve considerare anche il livello linguistico dei destinatari: quanta lingua sanno già, è troppo difficile, ci sono troppe strutture o funzioni linguistiche nuove oppure potrebbe essere troppo semplice e quindi avrebbe poca efficacia a livello linguistico." (Serragiotto, 2004:73)

желимо да посветимо посебну пажњу, водећи рачуна да се углавном најпре развијају оне рецептивне, па тек онда оне продуктивне, и прво говор, а затим писање.

Фазе наставне јединице

Серађото (Serragiotto, 2004: 74) и Беготи (Begotti, 2006: 21) пишу о фазама наставне јединице о којима треба водити рачуна приликом дидактизације аутентичног материјала и то о фази мотивације, глобалног разумевања, анализе и синтезе и провере.

Уводна фаза је фаза мотивације. Наиме, пре него што ученицима представимо материјал, треба да их наведемо да изнесу сопствене претпоставке о тексту или снимку на коме намеравамо да радимо. Можемо им, на пример, само рећи наслов новинског чланка или филма или показати илустрације или фотографије које прате текст, а можемо почети и тако што ћемо им понудити само кључне речи. Искуство нам говори да су, уколико је аутентични материјал пажљиво одабран, у овој фази ученици веома активни, будући да говоре о њима блиским и интересантним темама.

Затим ученицима представљамо материјал и они треба да се сконцентришу и покушају да разумеју оно што читају, слушају или гледају, те да провере тачност сопствених претпоставки. У овој фази, фази глобалног разумевања, од ученика нећемо тражити да дају потпуне одговоре на језику који уче, већ ћемо им понудити вежбања типа тачно/погрешно, вишеструки избор или задатке допуњавања. Међутим, након вишегодишњег рада у настави, закључили смо да је ученицима потребно време да науче да глобално разумеју материјал који им је понуђен, то јест да им непознате речи и структуре не одвуку пажњу са поруке текста или снимка. Када успеју да фокус са непознатог пребаце на оно што им је познато, ова фаза ученицима доноси задовољство због, у највећем броју случајева, успешно решених задатака, упркос томе што се ради о материјалу са којим се по први пут срећу.

Следи фаза анализе током које се ради на уочавању и усвајању нових елемената, било да је реч о граматичким правилима, вокабулару или информацијама које се тичу културног модела. Ученицима се може предложити да подвуку оно што им је непознато: изразе, нове граматичке облике, или непознате речи. Такође, може им се понудити и вежба повезивања нових речи или израза са њиховим значењем или познатим синонимима. Како наводи Серађото (Serragiotto, 2004: 75), на тај начин, ученици ће размишљати о функцијама, граматичким структурама и вокабулару, кроз методу вођене индукције, то јест

откриваће правила кроз дискусије и примере који ће им помоћи да формулишу претпоставке заједно са наставником.

Ту је затим фаза синтезе у којој ученици треба да утврде и практично примене оно што су у претходним фазама усвојили. Акценат је дакле на продуктивним језичким вештинама: говору и писању.

И на крају долазимо до фазе провере, када наставник треба да утврди да ли су ученици усвојили нове садржаје, то јест да ли знају да користе оно што су научили. Беготи (Begotti, 2006: 21) истиче да је веома важно да приликом провере циљеви активности које нудимо ученицима буду у складу са циљевима наставне јединице.

Закључак

Многа истраживања истичу бројне предности употребе аутентичних материјала у настави страних језика. Па ипак, аутентичног материјала нема много у уџбеницима, и када га има, постоји вероватноћа да је застарео или да није у складу са интересовањима ученика. Наставници, међутим, имају могућност да ученицима понуде материјал који обрађује актуелне теме, као и да кроз разговор са ученицима сазнају шта је то што њих занима, па могу да им пруже прилику да се сретну са језичком, друштвеном и културном реалношћу земље чији језик уче и тако им помогну да се што боље припреме за реалне комуникативне ситуације. Приметили смо такође да се у настави повремено прибегава употреби аутентичног материјала, пре свега аудио или видео снимака, како би се испунило време на часу. Оваква употреба такође може бити корисна за ученике, јер их може заинтересовати да даље истражују, да, уколико им се на пример допадне инсерт из неког филма, пожеле да погледају читав филм, или да након што чују једну песму популарног певача, потраже и друге. Сматрамо, међутим, да је важно да аутентични материјал буде с пажњом дидактизован како бисмо ученицима омогућили да се упознају са свим информацијама које он нуди.

Литература

Begotti, P. (2006). *Didattizzazione di materiali autentici e analisi dei manuali di italiano per stranieri*. FILIM – Formazione degli Insegnanti di Lingua Italiana nel Mondo. Доступно преко: https://www.itals.it/sites/default/files/Filim_didattizzazione_analisi_teoria.pdf

Begotti, P. (2007). *Insegnare l'italiano a stranieri: dalla didattizzazione di materiale autentico all'analisi dei manuali in commercio*. FILIM – Formazione degli Insegnanti di Lingua Italiana nel Mondo. Доступно преко: https://www.itals.it/sites/default/files/Filim_didattizzazione_analisi_teoria.pdf

Harrich, K. (2010). *Il notiziario ovvero l'importanza dell'uso di materiali autentici nell'insegnamento – apprendimento linguistico*. ILD Italiano Lingua Due 2, Università degli studi di Milano. Доступно преко:https://riviste.unimi.it/index.php/promoitals/article/view/835/1079

Serragiotto, G. (2004). *CEDILS Certificazione in didattica dell'italiano a stranieri*. Roma: Bonacci editore

Biljana Ž. Mirčić

Use of Authentic Materials in Foreign Language Teaching

Summary: Developed in the 1970s, the communicative approach that still represents the basis of foreign language teaching attaches great importance to the use of authentic materials. This paper points out the importance of their use in teaching for the development of communicative as well as intercultural competences of students. Authentic materials can be divided based on several different criteria. According to the form in which they appear, there are printed, audio, video and multimedia authentic materials. At the same time, although various researches highlight the many benefits of using authentic materials in teaching, there are those which point out their drawbacks. The use of authentic materials, if carefully selected, can have a very positive impact on student motivation, and it is also very important that it familiarizes them with the culture and lifestyle of the people whose language they learn and thus prepares them to use it in context. On the other hand, if the choice of an authentic material does not take into account the interests and level of knowledge of students, it can have a negative effect on their self-esteem and motivation. Unlike teaching material, authentic material is not pre-designed to be used in the classroom, so the preparation for working with this material is complex and the teacher has to take several different factors into account. Therefore, we also deal with the elements that should be addressed during the selection and didactization of authentic materials in order to make the most of their potential.

Keywords: motivation, communicative competence, social and cultural reality, selection and didactization.

Датум пријема: 8.10.2018.

Датум исправки: 14.11.2018

Датум одобрења: 16.11.2018.

СТРУЧНИ РАД

УДК: 316.662-055.2(44)"18/19"

305-055.2(44)"18/19"

06.05ГОНКУР:821.133.1

Маријана С. Јурошевић-Козомара*

Докторанд Филолошког факултета Универзитета у Београду

ЗАСТУПЉЕНОСТ ДОБИТНИЦА У ОКВИРУ ГОНКУРОВЕ НАГРАДЕ

Сажетак: У земљи књижевних награда, Француској, најпрестижнијом се сматра Гонкурова награда; постоји више од једног века и само 12 пута је додељена женским ауторима. Сагледавамо околности које су утицале на стварање тако велике разлике између мушких и женских добитника. Кроз кратак преглед положаја жена у току 19. и 20. века, долазимо до њиховог положаја у оквиру Гонкурове награде. Разматрамо да ли њихово слабије присуство у књижевности утиче на одавање признања или оно зависи од састава самог жирија. Број добитника Гонкура поредимо са бројем конкурентске награде Фемина. Уз помоћ података Удружења књижевника о заступљености жена у књижевности долазимо до закључка да се њихово неприсуство међу награђенима Гонкуром не може оправдати њиховим неприсуством у књижевности. Премда број награђених жена у последњих 10 година показује позитиван раст, не можемо да не приметимо да су свих 12 Гонкурових награда, у протеклих 114 година, жене освојиле онда када је међу члановима жирија била барем једна жена.

*marijanajurosevic@yahoo.com

Кључне речи: француска књижевност, књижевне награде, Гонкурова награда, награда Фемина, награде у Француској, жене у књижевности

Кратак осврт на положај жена у 19. и 20. веку

Гонкурова награда је установљена као књижевна награда у Француској на самом почетку 20. века, 1903. године. За више од 100 година колико се додељује, добило ју је само 12 жена. Ова награда је од постанка имала статус књижевног престижа, те сматрамо да је важно разумети зашто су је већином уживали мушкарци. Покушаћемо да сагледамо околности које су утицале на стварање тако велике разлике између мушких и женских добитника. Једна хипотеза би била да слабије присуство жена у књижевности утиче на одавање признања, а друга да одавање признања женама зависи од састава жирија. У циљу објашњења (не)присуства добитница у оквиру Гонкурове награде, укратко ћемо се осврнути на историјске и друштвене прилике које су значајне за положај жена и обележиле су 19. и 20. век, а преко тога долазимо и до њихове позиције у оквиру Гонкурове награде.

Још у време Француске револуције (1789–1795) Кондорсе [Condorcet] се залагао за право гласа жена и право на образовање. По њему, све разлике међу половима настају због различитог и неједнаког васпитања жена и мушкараца (Божиновић, 1995). Олемп де Гуж [Olympe de Gouges] се, такође, залагала за равноправност мушкараца и жена сматрајући да жена треба да има приступ свим функцијама (Божиновић, 1995). Након Француске револуције, у којој су и саме учествовале, жене су створиле услове за постављање питања равноправности. Међутим, Наполеонов законик, донет 1804. године, осујетио је питање равноправности тиме што је јасно прописао да „мушкарцу припадају јавни послови, стицање и одлучивање о наслеђивању стечене имовине, а женина је дужност да се брине за дом и породицу“ (Божиновић, 1995: 9). Захваљујући индустријској револуцији и увођењу машина које су олакшале начин рада, омогућено је запошљавање слабије радне снаге.

У Француској, колевци европског феминизма, где се реч феминизам први пут јавља почетком 19. века када је нотирана у речнику *Робер* [Robert] 1837. године и за чије објашњење стоји да он означава „доктрину чији је предмет ширење права и улоге жена у друштву“, жене тешко остварују то ширење права (Божиновић, 1995: 7). Ипак, захваљујући својим дуготрајним напорима који су обележили читав 19. век, жене су успеле да се донекле изједначе са мушкарцима у погледу права на школовање и права на запошљавање (само у одређеним

занимањима) иако је оно, умногоме, било условљено индустријском револуцијом и потребом за запошљавањем јефтине радне снаге. Сва друга права су, и уласком у 20. век, остала ускраћена, те је свака даља борба пренета у ново доба (Божиновић, 1995).

> Историја феминизма у свету указује на то да су жене на различите начине у разним епохама настојале да остваре равноправност са мушкарцима у појединим сегментима друштвеног и политичког живота. То је мукотрпна историја борбе за признавање основних људских права половини човечанства. Сваки напредак био је резултат побуне жена против система који их ограничава, праћен њиховим великим жртвовањем, али и свесним и подсвесним настојањем моћника да се достигнуто изигра или чак употреби против жена, без обзира на карактер друштвеног система“ (Божиновић, 1995: 260).

Феминизам се у почетку појавио у две струје; прва се залагала за образовање жена чији је основни мотив био да оне постану добре супруге и мајке, док је друга тражила грађанска и политичка права, право на образовање и право да женама буду доступна сва занимања (Божиновић, 1995: 17). Овај први талас феминизма обележио је 19. век; његов други талас везује се за шездесете године 20. века. Другом таласу феминизма пут је утрло најпознатије дело Симоне де Бовоар [Simone de Beauvoir] *Други пол*, објављено 1949. године, које се бави „разоткривањем угњетавања жена [...] које су кроз целу историју биле спутаване општеприхваћеним становиштем да су мушкарци норматив, а жене одступање од тог норматива“ (Хортон, Симонс, 2006: 125). Када је реч о праву на образовање

> У Француској је тек 1850. године било наређено да се у свим местима са 800 становника (касније 500) отвори по једна школа за девојчице. После те наредбе отворена је само понека школа под контролом католичке цркве. У Француској је женама било дозвољено да похађају разне течајеве који су се одржавали на Универзитету у Паризу, али жене за њих нису показале већи интерес, тако да је 1868. на тим течајевима било свега четири, а 1886. године – 119 студенткиња, с тим што су странкиње биле бројније од Францускиња“ (Божиновић, 1995: 16-17).

Право гласа жене у Француској су добиле тек после Другог светског рата, 1944. године. Исте године, у децембру месецу, после 41 годину од постанка, Гонкур је први пут додељен жени[1].

Година 1968, која је била обележена студентским покретом и бунтом младих, представљала је револуцију за саме жене. Протест против владајућих и дубоко укорењених друштвених норми отворио је простор за веће истицање жена и утицао је на стварање једне другачије климе охрабривши их на путу еманципације. Раднички феминизам покреће питање хијерархије и бори се против сваког облика угњетавања током седамдесетих година.

Када говоримо о занимањима која су жене обављале с краја 19. и почетком 20. века, оне су најчешће надничарке, слушкиње, праље, куварице и дојиље. Прве индустријске радионице омогућиле су женама запослење изван куће и обављање другачијих послова. За време Првог светског рата, када су мушкарци били мобилисани, било је пожељно да се жене прикључе тржишту рада тако да су оне тада преузеле мушке послове; радиле су на обрађивању земље, у фабрикама за наоружање, као шофери у транспорту и као болничарке (Matichard, J. et Rodère G, n.d.).

У истраживањима вредновања књижевница и њиховог рада, пре свега у историји српске књижевности, примећено је да је „механизам маргинализације [...] сложен, не обухвата само искључивање и занемаривање књижевности коју су писале жене, већ производи низ различитих начина дисквалификовања или обезвређивања рада књижевница“ (Томић, 2013: 168-186). Маргинализација на овом пољу није само присутна у мањим националним књижевностима, већ и у већим културама попут француске. У овом раду она се првенствено односи на вид искључивања књижевница из уског круга добитника књижевних награда, и то Гонкура. Њихово дугогодишње искључивање из сфере где се одају признања доприноси већ постојећој маргинализацији и негирању њиховог стваралаштва.

[1] Прва добитница била је Елза Триоле [Elsa Triolet] (1944). Остале добитнице су: Беатрикс Бек [Béatrix Beck] (1952), Симон де Бовоар [Simone de Beauvoir] (1954), Ана Лангфус [Anna Langfus] (1962), Едмонда Шарл-Ру [Edmonde Charles-Roux] (1966), Антонина Маје [Antonine Maillet] (1979), Маргерита Дирас [Marguerite Duras] (1984), Паскала Роз [Pascale Roze] (1996), Пола Констан [Paule Constant] (1998), Мари НДијај [Marie Ndiaye] (2009), Лиди Салвер [Lydie Salvayre] (2014) и Лејла Слимани [Leïla Slimani] (2016).

Гонкурова награда

Гонкурова академија, у почетку настала као књижевно удружење[2], основана је 1896. године, одмах након смрти Едмона де Гонкура [Edmond de Goncourt], коме је овај пројекат био животни, а који је унео у свој тестамент и за његовог извршиоца именовао Алфонса Додеа [Alphonse Daudet]. У тестаменту је одредио да најбоље прозно дело буде награђено сваке године са 5000 франака [Académie Goncourt, n.d.]. Званично је установљена 1902. године да би се прва књижевна награда доделила 1903. Данас је Гонкурова награда само једна у мноштву награда које се сваке године додељују у Француској, али и поред велике конкуренције, њен престиж траје до данас[3]. Гонкурова академија је, најпре, настала као својеврсна конкуренција Француској академији, која није придавала велики значај роману као књижевном жанру, а првобитна замисао је била да се поново изгради амбијент салона 18. века. Овом академијом председава десет мушкараца[4] (њих 8 је именовао сам Едмон де Гонкур у свом тестаменту) који у децембру сваке године уручују Гонкурову награду за најбољи роман. Награда се додељује почетком децембра, после традиционалног ручка коме присуствују сви академици, који се иначе редовно састају сваког првог уторка у месецу, осим лети; њима су браћа Гонкур [Frères Goncourt] наменила и годишњу ренту у висини од 6000 франака (Van Balberghe, 2005). Браћа Гонкур су одувек тежила да око себе окупе све представнике авангарде с краја века као што су Мопасан [Guy de Maupassant], Зола [Emile Zola], Исманс [Joris-Karl Huysmans], Доде, па тако још 1868. оснивају у свом дому књижевни круг познат под називом *Grenier* (Таван). Тако су се састајали сваке недеље у наредних 10 година. Дана 15. децембра 1885. године Едмон де Гонкур је написао у свом дневнику: „Много света на мом Тавану [...] и на крају ових посве мушких окупљања, ништа од женских елемената: жене долазе да траже своје мужеве; и данас оне које одводе мужеве јесу Гђа Доде [Daudet], де Бонјер [de Bonnières], Шарпентје [Charpentier] [...]. Али, моја публика тражи да жене дођу касно, касно, касно...“ (Ducas, 2003: 45-93) (прев. аут.)[5].

---

[2] Société littéraire des Goncourt.

[3] По званичним подацима књижевних награда у Француској има 1.150 (Сребро, 2005).

[4] Популарно су их звали *les Dix* (десеторица).

[5] Edmond de Goncourt; *Journal* du 15 décembre 1885: « Du monde, beaucoup de monde dans mon Grenier [...]. Et à la fin de ces réunions toutes masculines, un rien d'élément féminin: les femmes venant chercher les maris; et aujourd'hui les rameneuses d'époux [sic] sont Mmes

Гонкуровој академији је признат статус јавног значаја, што рецимо није случај са наградом Фемина, основаној из револта према Гонкуру и у чијем жирију су се нашле искључиво жене. То признање од стране државе омогућује Гонкуру бројне предности као што су, на пример, новчане донације. Ривалитет ова два различита света види се и на примеру Франсоазе Мале-Жорис [Françoise Mallet-Joris], добитнице награде Фемина 1958. године и чланице истоименог жирија између 1969. и 1971. године, када је Гонкурова академија позива да се прикључи њиховом жирију и том приликом је приморава да напусти позицију у конкурентском жирију (Ducas; 2003). Гонкур се успешно изборио за свој континуирани утицај будући да није имао ни једну годину прекида у додели награда од свог постанка као што је то био случај са другим наградама.

Велики значај добијања књижевних награда препознаје се у чињеници што се оне, врло брзо, намећу као нови феномен и нова тежња у животу уметника. Да би један роман постао потенцијални добитник Гонкура, потребно је да буде написан на француском језику и да буде објављен од стране франкофоног издавача (Académie Goncourt, n.d.). Потом, издавачи по свом избору шаљу романе жирију на читање и оцену. Дакле, издавачке куће су уско повезане са књижевним наградама и убирају велики приход од победничког романа. У прилог томе сведочи следећи податак: 1905. године ову престижну награду је примио Клод Фарер [Claude Farrère] за роман *Les civilisés* који у свом првом издању достиже тираж од 15000 примерака, што је невероватно много за период о коме говоримо (Ducas; 2003). Данас, „добар лауреат може да донесе издавачу ни мање ни више него 10.000.000 евра“ (Сребро, 2005) и гарантује сигурну продају од најмање 100.000 примерака (2005). Према томе, јасно је да лауреат непосредно и значајно промовише саму издавачку кућу.

На 114 додељених Гонкурових награда од самог почетка, њих 12 су однеле жене наспрам 102 које су припале мушкарцима, у процентима, то је 10,52% жена насупрот 89,47% мушкараца. Толика разлика потврђује очигледну искљученост списатељица из Гонкурове награде. Са друге стране, уколико бисмо укупан број добитника упоредили са наградом Фемина, долазимо до следећих резултата: од 105 додељених награда, 40 је додељено женама наспрам 65 које су додељене мушкарцима, у процентима, то је 38,09% у корист жена и 61,90% у корист мушкараца. Већ смо споменули да је било потребно сачекати 41 годину да

Daudet, de Bonnières, Charpentier. [...] Mais la généralité de mon public demande toutefois que les femmes viennent tard, tard, tard… »

би се име једне жене нашло на списку добитника Гонкура. Са друге стране, за исти тај период (1904–1944), награду Фемина је већ заслужило 12 жена. Током свих ових година, жиријем Гонкура председавају мушкарци. Уколико посматрамо последњих 30 година, разлика је и даље велика: од 1987. године, Гонкур је наградио женски таленат 5 пута, а награда Фемина 12 пута. То значи да је 41,66% од укупног броја женских добитница Гонкура распоређено на последњих 30 година. Између две жене добитнице некада је било потребно да прође више од 10 година. Како се укупан број додељених Гонкурових награда повећава с годинама, тако одсуство добитница међу њима постаје упадљивије.

Док у састав жирија за награду Фемина улазе искључиво жене од самог почетка, прва жена чланица улази у Гонкурову академију 1910. године, у питању је ћерка Теофила Готјеа [Théophile Gautier] (Ducas; 2003), Жидита Готје [Judith Gautier]. Друга жена се прикључује жирију 1944. године, реч је о Колети [Colette]; председава жиријем од 1949-1954 и за то време три жене бивају награђене. Поред Колете, жиријем Гонкура је од његовог оснивања председавала још само једна жена – Едмонда Шарл-Ру [Edmonde Charles-Roux] (2002–2014). За 12 година њеног председавања, две жене бивају награђене Гонкуром. До сада се у саставу жирија нашло 60 чланова; 53 су мушкарци, 7 жене, од којих су њих 3 у тренутном саставу. Чланице жирија биле су: Жидита Готје (1910-1917), Колета (1944–1954), Франсоаза Мале-Жорис (1970–2011), Едмонда Шарл-Ру (1983–2016), Франсоаза Шандернагор [Françoise Chandernagor] (1995–), Пола Констан [Paule Constant] (2013-) и Вирџинија Деспант [Virginie Despentes] (2016–). На основу ових података можемо закључити да је 100% женских награда додељено од момента од када су жене почеле да улазе у састав жирија. Тешко је закључити да ли можда састав самог жирија нагони издавачке куће да шаљу књиге одређене садржине мушком и женском жирију и да ли мушки и женски жири имају једнак приступ књигама.

Француска у погледу додељивања књижевних награда женским ауторима не одступа од других земаља и европског нивоа, па је тако Нобелову награду за књижевност, која се додељује од 1901. године, заслужило свега 10 жена (Angliss, S., Bruce, J. et al., 2003). Букерова награда у Уједињеном Краљевству постоји од 1969. године; од 49 добитника њих 17 јесу жене и никада није прошло дуже од шест година да награда није припала жени. Немачка књижевна награда, која постоји од 2005. године, 6 пута је припала женама што скоро чини половину од укупног броја добитника. Књижевна награда критике за најбољи роман године у Србији, НИН-ова награда, додељивана од 1954. године, до сада је уручена свега 5 пута женским ауторима. Европска статистика је доста поражавајућа када се осврнемо на прекоокеанске награде, па је тако Пулицерову награду, коју додељује

Универзитет Колумбија из Њујорка, почев од 1917. године од када се додељује, освојило нешто више од 100 ауторки које су се такмичиле у 3 различите категорије (Fact Monster, n.d.).

Подаци Удружења књижевника[6] у Паризу говоре да је између 1838. и 1994. године, удружење у просеку бројало 22,82% жена и 77,18% мушкараца, од 1998. до 2008. године, 30,35% жена и 69,65% мушкараца. У складу са овим подацима, процењује се да су књижевнице из прве половине века чиниле 20% свих књижевника, док су књижевнице из друге половине века чиниле 30% свих књижевника (Lasserre: 2009). Студије које су се бавиле истраживањем заступљености жена у књижевности у послератним годинама, као и осамдесетих година 20. века долазе до сличних резултата; заступљеност мушкараца је између 70-75%, а заступљеност жена се креће између 25-30% (Lasserre; 2009). Уколико сагледамо процентуалну заступљеност жена у првој половини века, увидећемо да их није било у оној мери мало, у којој су изостајала званична признања и награде. Тачније, број жена у књижевности од почетка до краја 20. века је врло константан и креће се између 22-30% са благом тенденцијом раста у последњих 30 година. С обзиром на то да је током прве половине века женама припала само једна Гонкурова награда, то не можемо оправдати њиховим неприсуством у књижевности.

Анализирали смо податке доступне за прву селекцију Гонкура (око 15 књига улази у први круг) и они се односе само на последњих 10 година. Укупан број књига који је ушао у прву селекцију закључно са 2017. годином је 146; од тога 104 књиге припадају мушким ауторима, док су 42 књиге написале жене. У процентима – мушкарци чине 71,23%, а жене 28,76% што је мање од једне трећине. Иако су жене имале шансе од скоро 30% да постану добитнице, у финалу је одабрано свега 2% жена (укупно три добитнице за последњих 10 година). Видимо да се ова процентуална заступљеност женских аутора, међу књигама које су се нашле у ужем избору за награду, поклапа са подацима Удружења књижевника што говори да су оне присутне у књижевности и да имају константу у стварању, али да постоје потешкоће које се тичу добијања признања. Анализа података из другог круга селекције и из финалног, трећег круга доноси врло сличне бројеве, али се они могу посматрати другачије. Узмимо за пример трећи круг у коме се за 10 година укупно нашло 40 књига, од тога су њих 26 написали мушкарци, а 14 жене. Удео у процентима за мушкарце износи 65%, за жене 35%

[6] Услов да се постане члан Удружења књижевника јесте да се има једно објављено дело.

и, ако узмемо у обзир 3 победе за 10 година, што чини једну четвртину свих победница распоређених на 114 година, можемо рећи да су спрам свог учешћа жене остариле максималне шансе за победу.

Закључак

Проблем за истраживање смо одабрали због дугогодишње полемике која постоји у француском друштву и тиче се добијања књижевних награда. Уврежено је мишљење, а и статистике показују, да књижевне награде добијају углавном мушкарци[7]. Статистике су сличне када су у питању све књижевне награде, а за Гонкурову награду смо се одлучили због најдуже традиције, континуитета, великог броја додељених награда и уочљиве разлике између добитника и добитница. Међу великим бројем књижевних награда, једини изузетак представљају награде Фемина и *Elle*, чији их и сами називи више оријентишу ка женама. Стога, било је погодно да у раду поредимо разлике у броју добитница и члановима жирија Гонкурове награде и награде Фемина јер је, по неписаном правилу, прва окренута мушкарцима и о њој одлучују мушкарци, а друга женама и о њој одлучују жене.

Подсетићемо се да је друга половина 20. века женама омогућила више него сва претходна раздобља заједно. После Другог светског рата и са другим таласом феминизма, жене постају све активније на тржишту рада. Почетком седамдесетих година, половина жена старости од 25 до 59 година је била радно активна. Тенденција пораста се наставља, па смо према подацима *INSEE* за 2011. годину имали у Француској 34,6 милиона особа старости од 20 до 64 године које су завршиле своје студије и спадају у радно активно становништво. Међу њима, 71% људи су запослени, од тога 76% мушкараца и 67% жена.[8] Сведоци смо тога да су жене изласком из куће, поред традиционалних улога супруге и мајке, добиле улоге у друштвеном животу.

Говорећи о заступљености међу књижевницима, видели смо да жене чине једну трећину књижевника. Када се дотакнемо Гонкурове награде, женски удео

[7] Различита истраживања су се бавила полом аутора, њиховом старосном доби, темама које су награђиване, па чак и издавачима код којих су дела објављена.

[8] Истраживање је рађено за период од 2003-2011. Подаци су доступни на https://www.insee.fr/fr/statistiques/1281064.

пада на једну десетину која је достигнута онда када су жене почеле да улазе у састав жирија. Стога, њихово неприсуство међу наградама, не можемо оправдати неприсуством у књижевности будући да је учествовање у књижевности за три пута веће од броја додељених награда. Одсуство награда у животу уметника, поред утицаја на лични развој, има утицаја на финансијски аспект који је важан за свако будуће стварање. Познато је да се награђене књиге много више траже у књижарама, њихови тиражи достижу пола милиона примерака, а статистике кажу да се најбоље продају Гонкурови лауреати (Aïssaoui, 2015). Поред тога, Гонкурова награда није само израз престижа и признања, она омогућава да се одређени глас чује и са њом се дефинитивно излази из света анонимности и тишине. Говорећи у име друштва, она пружа осећај припадности и тако уједињује два универзума. Јасно је да Гонкуров универзум више припада мушкарцима, делом свакако због његових основних полазишта, историјских прилика у којима је улога жена била јасно дефинисана и тестамента његовог творца, те га је као таквог тешко променити. Број награђених жена, који одговара пропорцији учешћа у последњих 10 година, показује позитиван раст и тиме нам доказује да се женско стварање више вреднује, као и да је неопходно одржати континуитет у раду како би се променио стари модел понашања и обезбедила будућа признања.

Литература

Académie Goncourt. (n.d.). *Le testament d'Edmond de Goncourt.* Доступно преко https://academie-goncourt.fr/?article=1229173897 (9.4.2018.).

Académie Goncourt. (n.d.). *Comment participer aux prix décernés par l'Académie Goncourt.* Доступно преко https://academie-goncourt.fr/?rubrique=1347273939 (9.4.2018.).

Angliss, S., Bruce, J. et al. (2003). *Чињенице надохват руке.* Београд: Младинска књига.

Божиновић, Н. (1995). *Женско питање у Србији у 19. и 20. веку.* Београд: Деведесетчетврта & Жене у црном.

Ducas, S. (2003). Le prix Femina : la consécration littéraire au féminin, *Recherches Féministes*, Vol 16, Num 1, 45-93. Доступно преко https://www.erudit.org/fr/revues/rf/2003-v16-n1-rf595/007343ar/ (31.3.2018.).

Horton, R., Simons, S. (2008). *Жене које су промениле свет.* Београд: ИПС Медиа.

Lasserre, A. (2009). Les femmes du XXe siècle ont-elles une Histoire littéraire. *Cahiers du C.E.R.A.C.C*, 38-54. Доступно преко https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-

00744200/document (24.03.2018.).

Van Balberghe, E. (2005). « Leur Académie Goncourt, c'est une verrue sur le nez de l'Académie française. » L'interview de Léon Bloy par Estienne (1906). *Cahiers Edmond et Jules de Goncourt,* 12, 153-164. Доступно преко http://www.persee.fr/doc/cejdg_1243-8170_2005_num_1_12_955?q=le+prix+goncourt (28.3.2018.).

Fact Monster. *Women Pulitzer Prize Winners for Letters, Drama, and Music*. Доступно преко https://www.factmonster.com/people/women-influence/women-pulitzer-prize-winners-letters-drama-and-music (14.4.2018.).

Guedj, H. (30.8.2013.) *Le taux d'emploi des hommes et des femmes*. Доступно преко https://www.insee.fr/fr/statistiques/1281064 (18.06.2018.).

Aïssaoui, M. (28.10.2015.) Goncourt, Renaudot... Pourquoi les prix littéraires sont si précieux ?. *Le Figaro*. Доступно преко https://www.lefigaro.fr/livres/2015/10/28/03005-20151028ARTFIG00164-goncourt-renaudot-pourquoi-les-prix-litteraires-sont-si-precieux.php. (18.06.2018.).

Matichard, J. et Rodère G. (n.d.). L'évolution du rôle des femmes au XXème siècle. Доступно преко http://tpejulieetgwendoline.blogspot.com/ (18.06.2018.).

Сребро, М. (2005). Сјај и Беда Гонкура, *Летопис Матице Српске*, књ. 475, св. 1-2, 202-217.

Томић, С. (2014). Норма, књижевнице и истина, *Култура*, бр. 143, 168-186.

MARIJANA S. JUROŠEVIĆ-KOZOMARA

CIVILIZATION AND SAVAGERY IN WILLIAM GOLDING'S *LORD OF THE FLIES*

Summary: The intention of this paper was to examine the number of male and female winners of the Prix Goncourt, France's highest literary honor. There is a great discrepancy between the number of male and female winners of the oldest literary prize with a history of over a century which has influenced French culture and proved that it is more desirable to be a man in order to become a laureate. During Goncourt's long history of 114 years, 12 women were awarded in comparison to 102 awarded men. The first woman was awarded at the 41st Goncourt. We examined the overall female presence in the literature of the 20th century. By examining the records of the Association of Writers, we can conclude that the presence of women in literature has been more or less constant from the beginning of the 20th century to the present day and

has varied between 22% and 30%. We can therefore conclude that the lack of women laureates of the Prix Goncourt is not strictly correlated to women's presence in literature. Their presence in literature is three times bigger than the number of awards. An analysis of gender distribution among judges shows that there is a strong connection between women being awarded and a woman being on the jury. The number of Goncourt winners was compared to the number of the Prix Femina winners (a rival prize where the power of decision-making is exclusively female). An analysis of the records of the first-round selection of nominees in the last decade of the Prix Goncourt further implies that the proportion of women winners corresponds to the proportion of female participants.

Keywords: French literature, the Prix Goncourt, the Prix Femina, female presence in literature, French literary prizes

Датум пријема: 30.8.2018.

Датум исправки: 8.12.2018.

Датум одобрења: 10.12.2018.

ПРИКАЗ

УДК: 821.163.41.09-95 Владушић С.(049.32)

821.163.41.09"19/20"(049.32)

82.09(049.32)

Стефан П. Пајовић*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

МЕГАЛОПОЛИС И ПОБУЊЕНА КЊИЖЕВНОСТ

СЛОБОДАН ВЛАДУШИЋ: *КЊИЖЕВНОСТ И КОМЕНТАРИ: УПУТСТВО ЗА ОРУЖАНУ ПОБУНУ* (БЕОГРАД: СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК, 2017)

Како је аутор збирке есеја универзитетски професор, прилично општ наслов књиге упућује да се ради о још једном компендијуму академских текстова усиљено повезаних у монографију која би касније служила као адут за реизбор. Потенцијални читалац који овако резонује не би могао бити више да греши, јер ова „књига теоријске прозе“ (Владушић 2017: 375) жели да распрши све илузије читаоца о бирократски прецизном свету.

Већ на самом почетку стоји епитаф којим се одаје пошта несуђеном читаоцу, што је аутор, по сопственом признању, преузео из *Хазарског речника* Милорада Павића. На овај начин се индиректно велича *живи* читалац, у сваком смислу те речи, који је започео литерарно путовање преко безмало четири стотине

*stefan@capsred.com

страница. Постоји пет поглавља која су жанровски различита, али прате исту мисаону нит која је јасно изложена још у предговору. Однос аутора, који је професор српске књижевности, према теми свог научног рада јесте пре свега личан, али и ангажован. Он је свестан да књижевност изложена на страницама ове књиге сама по себи није довољна и неопходни су јој коментари како би *свако* разумео њен концепт, схватио њену улогу и тиме распршио фаму о неопходности езотеријске књижевности. За аутора, књижевност је равна *институцији* задуженој за корените промене личности, односно њено оснаживање у суровом свету у коме живи.

Прво поглавље је посвећено стању Мегалополиса, концепта левијатанског светског поретка који аутор развија од прве до последње странице. Заправо, њега не интересује толико сам Мегалополис колико могућност побуне против истог и повратак изворном полису или стварање Новог Полиса како је названо последње поглавље, али и електронски часопис чији је аутор био један од оснивача. У академском свету, једно од лица Мегалополиса је *schmoozing*, уштогљени начин упознавања који је у коментару окарактерисан као „сентиментално неваспитање“. Иначе, сва прва три потпоглавља праћена су текстом-коментаром, док у себи садрже бројне ескурсе богате теоријским сазнањима, који уз Речник појмова на крају воде читаоца кроз нимало једноставне филозофске концепте које се помињу кроз читаву књигу.

Прича о тужној судбини личности у Мегалоплису уступа у другом поглављу места сасвим личном путопису са Малте индикативно насловљеном „Искуство“. Живописне слике које почињу још од првих таласа смењују се једна за другом све до неизоставног одељка намењеном коментару, где сазнајемо да овај писац није пуки туриста. Он своје филозофске и књижевне теорије базира на сопственом искуству које схвата као део сложеније и дуговечније целине, чији је саставни део, како смо то већ истакли, управо *искуство књижевности*:

> У целој овој причи нисам важан ја. Није важан чак ни Црњански. Важно је само то искуство, које је Црњански пренео мени, а ја другима у форми своје симболичке имовине... Кога то не може да обрадује, заслужио је да умре сам, као роб (174).

Наредно поглавље које стоји посред књиге јесте „Личности“ и савршено је наративно позиционирано између Мегалополиса и књижевности. Заправо, циљ и јесте да се личност појединца постави у средиште уз помоћ књижевности како Мегалополис више не би имао контролу над њом, јер је она освешћена и не жели му више служити ни подсвесно, а камоли својевољно. Шест есеја у овом поглављу посвећено је разним стварним и фиктивним личностима: поменутом Милошу Црњанском, Андрићевим ликовима, Станиславу Кракову, Винаверу и

другима. У Коментару овог поглавља срећемо и причу о фотографији са корица, насталу на српском војничком гробљу на Зејтинлику у Солуну, чији је аутор пишчева супруга. Призор уређених стаза, старе војничке униформе чика Ђорђа и вила представљају спону између колективног и *личног* искуства и колац у срце тежњи Мегалополиса да појединцу подметне бременита колективна искуства уместо личних, које индивидуа једино може обрадити телом и духом. Уколико она жели да спозна то национално-колективно, може то учинити у сразмерним дозама, као што то аутор чини приликом посете Солуну.

У четвртом поглављу Мегалополис и књижевност се отворено сучељавају кроз четири есеја који се баве „сфером идеја“, новим историзмом и студијама културе. Пажњу привлачи оглед о савременом крими-роману који даје „једну малу историју криминалистичког жанра“ (336), на основу које доказује да и жанровска књижевност може садржати личности, односно да се у самом срцу мегалополисне књижевности, у жанру, такође може пронаћи оружје за побуну. У пропратном коментару сажет је концепт „књижевности личности“ која није елитистичка, па чак ни ангажована. Она се нуди сваком појединцу (робу Мегалополиса, филистеру) као вид аутокреације, односно „свакоме ко има храбрости да крене тим путем“ (350).

Завршни есеј о раније поменутом Новом Полису, заправо је пројекција будућности *романтизма* који је преузео на себе „интенцију просвећености – обликовање достојанства човека – у тренутку када се показало да разум који је требало да ослободи човека, истог тог човека претвара у машину“ (352). Стога је савремено поимање романтизма кључно за разумевање будућности. Коментар нуди виђења даље побуне личности против Мегалополиса, али и најављује трећи циклус теоријске прозе који ће бити посвећен Бориславу Пекићу. Подсетимо, *Црњански, Мегалополис* је био први део, а књига пред нама други део.

Први Прилог наводи шест „Теза о личности“ које су поприлично сажете и потврђују шта је био главни циљ или задатак писања ове књиге и у чему лежи њена највећа вредност. Иако је могао да наступи ауторитарно као свезнајући писац, Владушић се одлучио да разгради механизам Књижевности[1] Мегалополиса формиран у оквир тројства писца, дела и читаоца. Његов приступ је посве личан,

[1] Када је помиње у оквиру Мегалополиса, аутор користи велико слово како би је разликовао од књижевности коју он пропагира.

о чему сведоче пасуси, па и читави огледи о сасвим *личном искуству* које стоји као мотивација за бављење пре свега књижевним наукама, а потом и свим осталим хуманистичким областима знања. Владушић се одриче кринке писца и каже: „што се мене тиче, овај текст и ова књига писана је из позиције личности“, и наводи предности оваквог писања: „[...] личност има могућност да се бори против Мегалополиса, у име ближњих, с ближњима и оним удаљеним који постају блиски, из љубави према ближњима“ (86–87). Дакле, писац и читалац се зближавају и прерастају у саборце, а књига се преображава у њихово оружје и комуникацијски канал.

Због тога поднаслов „Упутство за оружану побуну“, како нам открива Завршна напомена, јесте деборовска ситуационистичка диверзија, али утолико тачна, колико смо спремни и зрели да *књижевност подведемо под појам оружја. Књижевност и коментари* јесте борба појединца (писца) да допре до другог појединца (читаоца) и тиме зада већу штету Мегалополису него било какав види колективне побуне, нарочито не оне оружане. Како сам Владушић истиче (14), намена ове књиге је трострука: неког ревносног, али неосвешћеног студента књижевности ће можда занимати искључиво књижевни есеји, док су ономе ко је апсолвирао књижевност коментари доста занимљивији јер из есеја у есеј праве узвратну спону књижевности и живота и живота и књижевности. Трећи начин читања је најопаснији, како по друштво, тако и по појединца, јер је у њему садржана морална и наративна „бојева глава“. Наиме, када читалац схвати да књижевност није механичка делатност већ да настаје из надасве *личне* потребе, тада он увиђа да је она жива попут њега, али након тог сазнања читав свет напрасно оживљава, а нуспојава је *грађење личности* некадашњег читаоца. Таква личност никада не може бити роб Мегалополиса са страница *Књижевности и коментара* и тада почиње истинска побуна и борба.

Датум пријема: 16.7.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 10.9.2018.

ПРИКАЗ

УДК: 821.163.41.09 Стојаковић Г.(049.32)

Светлана Е. Томић*

Алфа БК универзитет, Београд

Факултет за стране језике

ГОРДАНА СТОЈАКОВИЋ: *САВКА СУБОТИЋ (1834–1918): ЖЕНА КОЈА НИЈЕ НИШТА ПРЕЋУТАЛА* (НОВИ САД: АКАДЕМСКА КЊИГА, 2018)

Др Гордана Стојаковић је посвећена истраживачица прошлости и ауторка низа веома значајних дела. До сада је објавила две научне монографије са прилозима: *Родна перспектива у новинама Антифашистичког фронта жена* : 1945–1953, 2012; *Дискурсне особине приватне преписке о књизи Српкиња, њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас (1909–1924)*, 2005. Самостално и у коаутроству приредила је доста књига, приручника, културних водича, од којих ће овде бити споменуто неколико најистакнутијих публикација: *Знамените жене Новог Сада 1*, 2001; *Неда: једна биографија*, 2002; *Културни туризам,* 2005; *Фрушка гора*, 2007; *Кикинда из женског угла*, 2010; *Женска имена Новог Сада : водич за љубитеље алтернативних тура*, 2014. Неке од тих књига имале су више издања и биле су превођене на стране језике. Стојаковић такође важи за ауторку мноштва драгоцених научних чланака. Написала је драму *Наша савременица Савка Суботић* (2007) која је била извођена у средњим школама ради популаризације дела ове чувене жене.

У години у којој ће, изгледа, изостати иоле адекватно институционализовано обележавање 100 година од смрти Савке Суботић, као и јавно слављење сећања на њене важне и разноврсне доприносе српском друштву,

* svetlana.tomic@alfa.edu.rs

др Гордана Стојаковић публиковала је своју трећу научну монографију, такође са прилозима. То је књига *Савка Суботић (1834–1918): жена која није ништа прећутала*, која представља прву систематичну анализу рада ове изузетне жене из прошлости.

Зашто Савка Суботић, предводница многих веома значајних промена у угарском делу српског друштва друге половине 19, па и почетка 20. века, једна од кључних фигура еманципације српских жена и развоја српског феминистичког покрета, у домаћој научној заједници није дуго имала темељан приказ властитог ангажмана? Исту судбину донедавно је имала Савкина савременица, Катарина Миловук (1844–1913), такође одликована, славна и поштована ван граница српске културе, иначе друга кључна фигура еманципације српских жена и развоја српског феминистичког покрета који се дешавао у исто време, али на другој територији, испод Саве и Дунава, тј. у Кнежевини, касније Краљевини Србији .[1] Упркос дугим напорима самих жена из прошлости да у своје време конструишу *контразнања* о себи (понајвише у женским часописима, али и у бројним *самодокументарним* жанровима), дешава се: 1. да се у новије време недовољно познаје прошлост жена; 2. да се та прошлост неадекватно, недовољно систематично и недовољно темељно проучава чак и од самих истраживачица; 3. да се то неадекватно знање преноси у међународне кругове; 4. да чак и када се први пут након вековног закашњења објаве мемоари жена, истраживачице готово сасвим игноришу такве публикације, пропуштајући прилику да управо помоћу тих „нових“ извора темељније проуче и реконструишу прошлост као и улогу славних, „мислећеих женскиња“ (интелектуалки) у развоју друштва; 5. да се прећуткује или олако прелази преко драгоцених напора претходних истраживача/-чица... Зато не треба да чуди што се имена две кључне фигуре српског женског покрета и феминизама не налазе у важној међународној научној референци штампаној на енглеском језику (*Биографском речнику женских покрета и*

[1] Прву темељну монографију о Катарини Миловук написала је др Љиљана Станков *Катарина Миловук: (1844–1913) и женски покрет у Србији* (Београд : Педагошки музеј, 2011). О неадекватној, па и нетачној рецепцији дела Катарине Миловук, видети: Светлана Томић „Љиљана Станков: Катарина Миловук (1844–1913) и женски покрет у Србији, (Београд : Педагошки музеј, 2011)“, *Речи*, Факултет за стране језике, Алфа универзитет, Београд, 2014, бр.7, стр. 191–203.

феминизама Централне, Источне и Јужне Еворпе 19. и 20. века.)[2], да важне жене нису укључене у савремене пројекте који су настали управо са циљем чувања сећања на истакнуте жене из српске културе[3], да се њима не посвећују научни скупови, те да прве темељне студије о њима долазе са доста закашњења.

У последњих неколико деценија, на размеђи 20. и 21. века, о Савки Суботић је штампано неколико енциклопедистичких и научних чланака.[4] Први научни чланак објавила је 1993. године на енглеском америчка универзитетска професорка српског порекла, Биљана Шљивић Шимшић, скрећући пажњу на изузетне доприносе ове интелектуалке, и на важност њених мемоара који су тада још увек били у рукопису (Biljana Šljivić-Šimšić "Savka Subotić (1834–1918), 'The Mother of Sebrian Women's Culture". *Serbian Studies,* 1993, Vol. 7. No. 1, pp. 69–87). Историчарка, Ана Столић, 2001. године објавила је предговор за прво издање мемоара Савке Суботић „Савка Суботић – слика једног света" (*Успомене,* Београд: СКЗ, 2001, стр. 19–28), а Марина Цветковић, виша кустоскиња београдског Етнографског музеја, штампала је 2006. године чланак „Допринос Савке Суботић проучавању традиционалне текстилне радиности", где је, између осталог, указала на Савкино познавање праксе *Arts and Crafts Movement* и сецесијске употребе орнамената (*Гласник Етнографског музеја*, 2006, 70, стр. 271–289). Светлана Томић је 2016. године штампала чланак у којем се први пут пореде мемоари који су писали угледни српски мушкарци и жене из друге половине 19. века, тако да су се могле издвојити дистинктивне одлике Савкиних мемоара, који имају информативну и естетску вредност (Svetlana Tomić

[2] *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries,* ed. by Francisca de Haan, Krassimira Daskalova and Anna Loutfi (Central European University Press, 2006).

[3] Савка Суботић није поменута у неким публикацијама које претендују на очување сећања на најистакнутије жене из домаће и светске историје. Видети нпр. Зорица Мршевић *Светионици – женски ликови између заборава и узора* (Нови Сад: Покрајински завод за равноправност полова, 2013); Љиљана Чубрић *Споменар: знамените жене српске* (Београд: Завод за уџбенике, 2012).

[4] Од енциклопедистичких, видети и упоредити *Енциклопедију Новог Сада,* Књ. 27, СТО-ТАО, главни уредник Душан Попов (Нови Сад : Новосадски клуб : Градска библиотека, 2006); *Znamenite žene Novog Sada, [Knj.] 1,* Gordana Stojaković, Svenka Savić, Mirjana Majkić; uredila Gordana Stojaković (Novi Sad: Futura publikacije, 2001). Видети и водич: Гордана Стојаковић и Светлана Кресоја *Женска имена Новог Сада* (Нови Сад: Туристичка организација Новог Сада, 2014).

„Korišćenje zanemarenih tekstova radi razumevanja evolucije srpskog društva“, *Doprinosi nepoznate elite: mogućnosti sasvim drugačije budućnosti*, Beograd: Alfa BK unverzitet, Fakultet za strane jezike, 2016, str. 53–85).

Захваљујући др Гордани Стојаковић, сада имамо пионирску монографију о Савки Суботић. Стојаковић је користила архивску грађу Рукописног одељења Матице српске, домаће и иностране периодичне публикације, научне чланке, низ студија. Њена књига се суштински састоји из два дела. У првом делу се реконструише идеолошки план времена и деловање Савке Суботић, признања која је добила за живота, као и рецепцију коју је имала за живота и која је била јака и четврт века после њене срти. У другом делу налазе се прилози: афоризми и предавања Савке Суботић, њена писма или писма која су јој упутили значајни људи из домаће и иностране културе. Многи од ових прилога сада су први пут штампани и доступни ширем читалаштву и проучаваоцима прошлости. У прилоге су укључени и факсимили писама и насловних страна домаћих и иностраних листова на којима је био сликотекстовни чланак о Савки Суботић, што је сведочанство о великој слави и популарности ове жене. Књига садржи такође „Поговор“ Јованке Златковић у коме су описане најважније одлике ове књиге.

Јованка Златковић је тачно сажела суштину нове књиге др Стојаковић: „ова студија је свеобухватан и у нашој феминистичкој литератури до сада најпотпунији рад који на комплексан начин обухвата бројне идеје и ставове Савке Суботић, а поготово врло значајне и разноврсне активности ове жене, утицаје којима је била изложена, њен живот и особености.“ (259). За разлику од претходних научних монографија др Гордане Стојаковић ова, због посебног разлога, нема стандардизован формат почетка научног дела. Предност је дат исписивању суштине карактера Савке Суботић и њеном домишљатом одговору на питање шта је нечија биографија. На почетку књиге је (имагинаран, или стваран, небитно) дијалог из рукописне архиве Савке Суботић са новинарем сарајевске *Босанске виле.* Тај „први чин биографије“ драматично је завршен свешћу о дужини, ширини и јачини (дуготрајности, захвату и снази) њеног рада и утицаја („Рад је алфа и омега у мојој биографији“, 12), али и опрезом да њених 50 година рада не може бити ни брзо ни лако кондезовано у причу у „малој бележници“ коју исписује „одвећ кратка оловка“ (12).

У представљању живота и рада Савке Суботић, Гордана Стојаковић не примењује класичан биографски приступ. Попут Савке Суботић, она зна да се живот не може одвојити од рада, а додатно их повезује оно што је Јованка Златковић поменула у „Поговору“, а то је изузетна посвећеност раду, стварању и деловању. Зато уводни текст не доноси уобичајене податке о пореклу Савкиних родитеља, њеном рођењу, школовању. Она ће те информације унети касније у

текст анализе. Своју студију о Савки Суботић Гордана Стојаковић је започела описујући главне особености 19. века, кључне личности и догађаје који су променили свет, начин ондашњег живота и размишљања. У том уводу, она напомиње да јој је циљ да објасни један део Савкиног опуса на темељима механичког (вулгарног) материјализма „[…]што би доказало да су постојале жене које су и без формалног образовања усвојиле тада водећа европска научна схватања. Ако се ова почетна претпоставка потврди, онда Савку Суботић треба уврстити у ред заговорника претеча материјалистичке мисли у српском народу који су делали у другој половини 19. века и промишљали свет који их окружује.“ (20).

Ову тезу о Савки Суботић као поборници онда најпопуларније материјалистичке филозфије Ернста Хекела, Лудвига Бихнера и Јакоба Молешота, Гордана Стојаковић наводи да је преузела од Анице Савић Ребац и њеног текста из 1950. године и даље је разрадила, поткрепивши је анализама односа Савкиних текстова и примарних утицаја. Ово је веома важан угао осветљења, јер показује да су у српском друштву постојале жене које су без вишег формалног образовања пратиле најновија научна достигнућа, политику и филозофију, исписивале и усмено преносиле таква размишљања. У том контексту драгоцено је представљање сличности ставова о женској еманципацији од раније познатих социјалисткиња, сестара Милице и Анке Нинковић, глумице-књижевнице Драге Дејановић и учитељице-књижевнице Драге Гавриловић са социјалистима из круга Светозара Марковића. Прегледу утицаја и преноса идеја иностраних заступника материјалистичке филозфије, међутим, недостаје преглед временског уласка поборника таквих идеја у српско друштво, како бисмо се могли уверити у тачност тврдње да је Савка била прва међу њима. На стр. 15–16 Гордана Стојаковић помиње да је Јован Суботић писао о појединим еворпским представницима те нове тенденције у филозофији, као и Јаша Томић, Јован Скерлић и „многи омладински писци“ (из Уједињене омладине српске), али нису наведени извори, нити је из рукописних дела Савке Суботић наведено време у којем су настали њени одрази материјалистичке филозфије.

Без сваке сумње важан је напор којим Гордана Стојаковић осветљавања интелектуални портрет Савке Суботић, која је познавала најновија научна достигнућа и разрађивала их даље у својој сфери рада, читала је дела Канта и Шопенхауера, могуће и Русоа, домаће и иностране књижевне великане. Подсетимо се, Савка Суботић је као главне вође свог живота издвојила своју мајку и мужа Јована Суботића, а неки извори такође помињу и њеног брата, Михајла Полит Десанчића, јер је због тих мушких каријера имала могућност да се креће у највишим домаћим и иностраним круговима. Ови подаци су део опрезног

односа др Гордане Стојаковић према различитим аутобиографским и биографским изворима.

Након приватних учитеља у детињству и подуке које је добила у немачком институту у раном девојаштву, Савка Суботић се, према ондашњем обичају, удала у шеснаестој години, родила осморо деце, а због посла свог мужа, Јована Суботића (писца и политичара), селила се често, и живела у различитим местима Угарске, и касније Аустроугарске монархије. Много је читала, и радознало пратила савремена културна дешавања. Гордана Стојаковић наглашава велики јаз између изузетних дотигнућа ове жене и њене касније позиције у националном пантеону славе. Међународна признања која је добила за свој рад и велико интересовање међународне јавности надмашили су многе српске интелектуалце оног времена, па и њеног мужа Јована Суботића и брата Михајла Полит Десанчића, али то није био довољан разлог да она трајно живи у колективном сећању (24).

Стојаковић је у својој студији издвојила главне материјалистичке идеје Савке Суботић и реконструисала је њене политичке ставове. Осветлила је Савкине оштре и добро аргументоване критике европске цивилизације (нихилизам, анархија, фанатизам, невредновање друштвених постигнућа жена, епидемија моде, помодарство и луксуз), али и српског друштва (попустљиво васпитање и превелика пожртвованост родитеља, једнострано образовање, недораслост интелигенције, протекција, ужасна експлоатација жена на селу, непризнавање лепоте и оригиналности вишевековног женског ткања, веза и плетења, непродуктивност грађанки, небрига државе према развоју села, напуштање земље...). Читајући Савкина оштроумна запажања о многим ондашњим проблемима у српском друштву, читаоци лако могу да уоче да ли се и шта данас променило. Такође, студија Гордане Стојаковић може подстакнути друге истраживаче да проуче сталне проблеме српског женског покрета и српских феминизама, као и начина њиховог истраживања.

Др Стојаковић је даље издвојила Савкино уочавање значаја пољопривреде, самообразовања, солидарности, као и важности отварања девојачких школа према националном контексту, а не иностраним шаблонима, као и улоге активног просвећивања сеоског становништва. Иначе, Савка Суботић је сама спроводила ово просвећивање, због чега је названа светитељком и била поистовећена са св. Ангелином, чији је култ, како Стојаковић среће пажњу, био снажан посебно у Срему (54). Овакве иницијативе и апел на образоване жене из грађанског слоја добијају на значају, с обзиром на чињеницу да у то време још увек није није било професионалних учитељица које су подузимале исту просветитељску мисију и едуковале жене на селу. У сагледавању интелектуалног

развоја Савке Суботић и њеног постепеног ширења јавног деловања, Гордана Стојаковић користи необјављене и објављене Савкине говоре и излагања на иностраним женским конгресима, њене есеје, афоризме и преписку из рукописне заоставштине, као и новинске чланке у којима је представљена синтеза њеног рада.

Веома је драгоцено што је Стојаковић детаљно обрадила питање онога што данас зовемо економским оснаживањем жена на селу, значај тих политичких промена и велика признања која је добила од иностраних научника, стручњака, дворских и аристократских кругова. Као жена од снажних речи које је бранила делом, Савка Суботић је умела да се супртостави домаћим и иностраним министрима.

У даљем делу студије др Стојаковић је расветлила Савкине ставове о образовању жена, њиховој еманципацији, политичким правима, и феминизму који није одвајала од хуманизма. Указала је на познавање дела, лична познанства, везе и сарадњу са кључним међународним феминисткињама, од којих је такође била поштована, цењена, хваљена и радо позивана да одржи предавања, која су увек била запажена. За историју српског женског покрета и развоја феминизама у међународном контексту ова сагледавања су такође од важности посебно због тога што је др Стојаковић осветљавала и Савкине објављене радове о еворпским феминисткињама (она је лично познавала, на пример, Кете Ширмахер и писала о њој). Гордана Стојаковић аналитички и критички сагледава ставове Савке Суботић, и скреће пажњу на она питања у којима је остала недоречена, нпр. о слободном браку (видети 68–69), или о непрећуткивању (21), јер изгледа да није писала о свом приватном животу.

Савка Суботић је имала доста оригиналних идеја, успешна индустрализација женских рукотворина и њихова афирмација није био једини такав пример. Она је утицала на уређивање тзв. српског салона; многе тканине сама је измислила и упутила ткање у њухово ткање; заједно са другим радницама осмишљавала је одевни програм за изложбе; увек је поштовала креативне идеје других жена. Нажалост, Стојаковић закључује, због одвајања народне радиности од народног генија, домаћа радиност није испунила циљеве којима је Савка Суботић тежила. И у оквиру усменог стваралаштва заступала је необичну мисао, коју би ваљало темељније истражити. „Из личног искуства 40-годишњег општења са српском сељанком“ (78) Савка Суботић је бранила тезу да су „наше народне песме већином производ Српкиња, али да су оне то тајиле из скромности“ (78), те да су гуслари били њихови преносиоци, а у неким случајевима и допуњивачи.

Др Гордана Стојаковић је у овој студији дала доста нових података који могу инспирисати друге посвећене истраживаче да наставе овај подухват. На пример, у другом делу ове монографије, у прилозима, објављено је писмо Савке Суботић из 1914. упућено „Славном Књижевном Одељењу Матице Српске“. У том писму она, после својих 60 година рада на просвећивању Српкиња, моли да се објаве њени „списи за образовање и просвећивање нашег женскиња“ (244), али, као што знамо, то се још увек, и после 104 године, није десило. Овај проблем истовремено се тиче веома важног питања, српског женског ауторства из средине 19. и са почетка 20. века, које би требало помније истражити.[5] Како сам показала у другим својим радовима, нпр. о Драги Гавриловић, Милки Гргуровој, Јелени Димитријевић, Савкине савременице-књижевнице, са обе стране Саве и Дунава, имале су исте проблеме у објављивању својих радова као књига.[6] Чини се, што су им радови били прогресивнији, то је отпор издавача био већи.

Даља истраживања могу да почну од исписивања библиографије објављених предавања,[7] али и различитих књижевних текстова Савке Суботић, јер је била сарадница ондашњих десетак кључних српских новина и листова. Попис српских листова и посебних публикација са којима је сарађивала дат је на стр. 108–109, а сигурно је да постоје њени радови и у иностраној периодици, што такође треба пописати, истражити и објавити у посебним издањима. Из приложеног писма од 4. јула 1907. године, Јована Грчића, уредника *Стражилова*, уверавамо се колику је вредност носио њен писани рад (219). Свакако да би било драгоцено урадити и попис рукописне заоставштине Савке Суботић у архивима у Србији и другим земљама, посебно онима у којима су радили интелектуалци и интелектуалке са којима је имала развијену сарадњу.

---

[5] На интернету је за јануар 2019. године најављено објављивање књиге са том темом, али из периода Југославије између два светска рата: Jelena Petrović *Women's Authorship in Interwar Yugoslavia: The Politics of Love and Struggle* (Palgrave Macmillan).

[6] Svetlana Tomić "Draga Gavrilović (1854–1917), the First Serbian Female Novelist: the Old and New Interpretations", *Serbian Studies*, Vol. 22, 2008 [2011], No. 2, 167–189; Svetlana Tomić „Muške norme i putopisi Jelene J. Dimitrijević" u *Kultura, rod, građanski status*, ur. Gordana Duhaček i Katarina Lončarević (Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za studije roda i politike, 2012), str. 156–175; Светлана Томић „Значај књижевног стваралаштва Милке Гргурове (1840–1924)“ у Милка Алексић Гргурова *Атентаторка Илка и друге приче*, приредила Светлана Томић (Београд: Службени гласник, 2014), стр. 425–452.

[7] Попис неких места у којима је одржала предавања дат је на стр. 57. У прилозима је прештампано њено раније објављено предавање у Вуковару 1906. године (стр. 169–175).

Приложена писма могу компаративно да се истражују са преписком других аутора и ауторки, и такође, објављују као засебне књиге. Савка подешава своју писану комуникацију: ако је у писму братаници присна, емотивна и лирски импресионистичка, у писму „Славном Књижевном Одељењу Матице Српске“ је протоколарни и аргументативни стратег, сва усмерена на убеђивање о потреби штампања њених дела, док је у писму краљици Милени Петровић високостилизована.

За историју српског друштва, његове интелектуалне културе, посебно за историју српске књижевности, приложени предавања и афоризми Савке Суботић такође су од великог значаја. Већ сам у ранијим истражвањима нагласила да је било веома успешних говорница у прошлости српске културе, а сада се поново можемо уверити у моћ њихових изговорених мисли. Овде објављеним афоризмима Савке Суботић недостаје податак о времену настанка и бар нека упућивања на време оних афоризама који су били објављени у периодици. Они могу да се упореде са објављеним афоризмима краљице Наталије Обреновић, који од раније важе за прву књигу афоризама објављеним на српском језику у Србији (*Афоризми*, 1897).[8] Афоризми ових жена показују моћ њиховог мишљења, разноврсност искустава, главне критичке преокупације, али и тежњу да се женска интелектуалност прихвати, једнако вреднује и користи у култури и колективом памћењу. Пошто крајем 19. века, осим Наталијиних афоризама, налазимо непотписане афоризме нпр. у београдском листу *Домаћица,* који је већином окупљао сараднице, треба проверити тачност тврдње Гордане Стојаковић да је Савка била „прва афористичарка код Срба“ (21).

Након неколико скоријих енциклопедистичких и научних чланака, монографија Гордане Стојаковић *Савка Суботић (1834–1918): жена која није ништа прећутала* представља први новији свеобухватнији портрет разноврсног и сложеног рада Савке Суботић. Доноси добро поткрепљену слику о Савки Суботић као вишеструко талентованој интелектуалки која је својим неуморним, вишедеценијским радом стекла домаћа и иностранa признања. У овој монографији Стојаковић је документовала пионирски рад Савке Суботић на

[8] Штампани као део хуманитарне акције, представљени су београдској јавности на свечаној књижевној промоцији коју су памтили инострани путописци. Детаљније о Наталијиним афоризмима видети Svetlana Tomić „Značaj književniih radova kraljice Natalije“, u Kraljica Natalija *Ruža i trnje*, prir. Ljubinka Trgovčević, Svetlana Tomić i Ivana Hadži-Popović (Beograd: Laguna, 2015, prvo izdanje), str. 250–255.

женском питању, у пољу етнографије и народне индустрије, у вишем женском образовању; додатно је скренула пажњу на њено разноврсно књижевно стваралаштво које треба темељно проучити. Илустрације о Савкином усвајању онда кључних европских филозофских домета и научних открића отварају мање познате домете интелектуалки које су исписивале своје мисли о политичкој економији и еманципацији друштва, а омогућавају сагледавање еволуције доприноса других српских филозофа и филозофкиња. Њено реторско умеће, снажан говорни таленат, додатан је пример о потреби укључивања њених говора у неке будуће домаће антологије најлепших говора. Осим ових разноврсних увида у дуго деловање Савке Суботић, у књизи су посебно корисни архивски прилози: сада штампани, могу да инспиришу друге проучаваоце на потпуније сагледавање различитих питања. Ова монографија Гордане Стојаковић омогућава да се темељније сагледа развој српског друштва и културе, као и улога појединих жена у њему, а то су иновативан рад Савке Суботић и њена историјска модерност. Са оваквим драгоценим одликама, објављивање њене књиге у години која означава сто година од смрти ове великанке, заправо је први подигнут споменик Савки Суботић, споменик који смо јој сви одавно дуговали.

Датум пријема: 12.11.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 19.11.2018.

ПРИКАЗ

УДК: 821.163.42.09-14 Парун В.(049.32)

821.163.42.09 Лемац Т.(049.32)

Светлана Е. Томић *

Алфа БК универзитет, Београд

Факултет за стране језике

ТИН ЛЕМАЦ *АУТОРСКО, ПОВИЈЕСНО, МИТСКО (ПЈЕСНИЧКИ ДИСКУРЗ ВЕСНЕ ПАРУН – ТЕОРИЈА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА)* (ЗАГРЕБ: БИАКОВА, 2015)[1]

Студија др Тина Лемца *Ауторско, повијесно, митско (пјеснички дискурз Весне Парун – теорија и интерпретација)* представља прву темељну анализу обимног песничког опуса Весне Парун (1922–2010). По објављивању, ова књига је од научних стручњака у Хрватској и Босни и Херцеговини одмах била препозната као изнимно вредна, јер се први пут шест деценија дугог, активног и разуђеног стваралаштва једне од најистакнутијих хрватских књижевница из друге половине 20. века, чије је писање богатило југословенску књижевност, пажљиво чита и темељно испитује.

Сећам се, за време мојих студија југословенске и светске књижевности, Весна Парун није била на попису обавезне лектире из предмета *Хрватска*

* svetlana.tomic@alfa.edu.rs

[1] У оригиналу књига је објављена на латници.

књижевност 20. века премда је њена поезија била канонизована.[2] Она је песникиња која је у то време у региону била радо читана, поштована и угледна, без које је незамисливо размишљати о јужнословенској писаној традицији друге половине 20. века. Несумњиво да је Парун утицала на млађе генерације књижевних стваралаца. Њена критичка размишљања, нпр. о књижевности за децу, разматрала су се недавно у Новом Саду, на саветовању у оквиру Змајевих дечјих игара. Реч је, дакле, о важној књижевници која је припадала једном ширем културном простору чији су утицаји данас непорециви.

Књига садржи *Увод* (9–25) и шест поглавља у којима се описују и анализира *Метапоетичка лирика Весне Парун* (27–37), *Рана лирика Весне Парун* (39–93), *Интимистичка лирика Весне Парун* (95–161), *Мисаона лирика Весне Парун* (163–210), *Сонетна лирика Весне Парун* (211–223) и *Сатирична лирика Весне Парун* (225–256). Осим ових, књига садржи и следеће делове: *Прије Увода: неколико натукница о настанку књиге* (5–7), *Мој особни дуг читатељству* (257–267), *Закључак* (269–271), *Попис литературе/ Извори* (273–278), *Казало аутора* (279) и *Биљешка о аутору* (282).

У овом приказу нећу понављати већ уочено, нити ћу се бавити прегледом садржаја главног аналитичког дела др Лемца, јер га је веома исцрпно представила доц. др Љубица Јосић, чији је текст у целини доступан на интернету.[3] Скренућу пажњу на најзначајније одлике ове књиге, дописати оно што није било до сада уочено и истакнути оно што мислим да је посебно значајно.

У уводном делу Тин Лемац скреће пажњу на несразмеру између значаја књижевнице и површне рецепције. Укратко је представљен њен поетолошки развојни лук и описане су трансформације лирског субјекта. Успостављени су главни интерпретативни оквири: проблематика аутобиографизма у тумачењу поезије, медитерански прототекст, фигура времена, типови хиперболизације и симболизације.

---

[2] Године 1982. била је уврштена у фамозну едицију Пет стољећа хрватске књижевности: Vesna Parun *Izabrana djela*, Pet stoljeća hrvatske književnosti; kolo 13; knj.155, priredio Nikola Milićević (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1982).

[3] Ljubica Josić „Poetičko-stilsko sondiranje pjesništva Vesne Parun", FLUMINENSIA, god. 28 (2016), br. 2, Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta, Rijeka, str. 151–187. http://fluminensia.ffri.hr/en/clanak?id=1499.html

Истраживачев циљ је да уради поетолошку и стилску анализу лирског стваралаштва Весне Парун. У ту сврху др Лемац је користио двадесет две књиге песама Весне Парун, објављене од 1947. до 2010. године, у Загребу (16), Чаковцу (3) и Београду (3). Ова импозантна примарна грађа сведочи о озбиљности анализе Тина Лемца и његовој посвећености.[4]

Уводном делу, међутим, недостаје књижевноисторијска контекстуализација песникиње, вредносно сагледавање њеног рада унутар хрватске и ондашње југословенске културне заједнице. Реч је о ауторки која је у том простору важила за веома читану и објављивану. Према најновијем истраживању, до данас је остала међу малобројним југословенским књижевницама које су превођене на енглески (*lingua franca*) језик.[5]

У различитим интерпретативним приступима Тин Лемац је бирао парадигматске примере песама. Најпре је песме пренео у целини, чиме је омогућио поновна читања и уживања у поезији Весне Парун. Потом се удубљивао у поетолошко-стилску анализу. За разлику од многих критичара и проучавалаца поезије Весне Парун, Лемац није изоставио другу књигу песама Весне Парун из 1949.године која је постала њен политички случај. Као пажљив читалац, он уме да уочи њене субверзивне дискурсивне стратегије које данас, када изгледа још увек нисмо довољно разлучили прошлост од историје, треба поново, помно ишчитавати и проучавати.

У сагледавању рецепције, веома је корисно што Лемац указује на различите приступе али и идеолошка огрешења о тумачење и вредновање поезије Весне Парун, или пак на критичарска интерпретативна ограничења. Тако, почев од прве књиге песама Весне Парун, он описује и објашњава крупне пропусте њених првих критичара, Марина Франичевића, а површност није касније

[4] Занимљиво је да овом списку примарне грађе недостаје сонетна књига песама која је изашла пред распад СФРЈ и југословенске ратове: Vesna Parun *Kasfalpirova zemlja,* ur. Ljiljana Šop (Beograd: Književne novine, 1989). Књига садржи предговор из 1975. „Zapis o Kasfalpiru“ (5–8) и „Pogovor“ Vesne Parun из 1989. (123–125), као и један део песама објављених у загребачком *Оку* 1977. године.

[5] Sibelan Forrester “From a Double Margin: Anglophone Translation of Women's Writing from Croatia and Serbia“, in: *American Contributions to the 16th International Congres of Slavists, Belgrade 2018, Vol. 2: Literature,* ed. by Judth Deutsch Kornblatt (Bloomington, Indiana: Slavica, 2018), 49–63.

заобишла ни, увелико етаблираног критичара у југословенској и постјугословенској култури, Игора Мандића.

За похвалу је што је Лемац непопустљив у раздвајању критичког жита од кукоља, што су пропустили да уоче други аутори приказа његове књиге. Код Мандића, на пример, Лемац ће објаснити све што није било адекватно у суђењу о лирици Весне Парун, али ће навести шта јесте. Подједнако је важно што при критичком разматрању критика других, у суђењу о другима, Лемац не повређује; он поштује основно правило хуманости.

Занимљиво је да међу тумачима који су другачије разумели и интерпретрали поезију Весне Парун (нпр. Цвјетка Милању, Николу Милићевића), Лемац помиње и на неки начин издваја Предрага Палавестру који је нагласио естетизацију друге књиге Весне Парун (стр. 83), и уочио да поезија Весне Парун „није женска поезија већ поезија жене“ (стр. 96). Ти различити рецепцијски домети истовремено отварају питање поновног сагледавања моћи, одговорности и значаја југословенских критичара у разумевању и афирмисању југословенске писане културе.

У анализи песничког језика и стила Весне Парун, Љубица Јосић је добро приметила да је Лемац неоптерећен досадашњим читањима и храбар да се „властитом анализом и критички апаратом упусти у захтјеван истраживачки изазов“ (Josić: 2016, 182). У свом приказу, Давор Шалат је напоменуо значај Лемчевог познавања савремене литературе и методологије за кроатистику, и указао на његову научну моћ да гради што егзактнију анализу песме. Као Лемчеве највеће доприносе хрватској критици Шалат издваја опис и типологију дискурса поетског текста и конкретну примену инстанце лирског субјекта.[6] Шалат такође запажа и Лемчеву научну иновативност, осмишљавање нових стилистичких и поетичких термина: „увођење *форматиивне* хиперболе на микроструктуралној разини, *садржајне* на разини циклуса или опуса те *описне* на разини цјелокупнога Паруничинога пјесничког пројекта“ (Šalat: 2016, наглашавања су додата). Иван Шуњић је скренуо пажњу на још једну веома важну одлику Лемчевог текста. То је оданост стандардима традиционалног академског писања које се данас готово

[6] Davor Šalat „Totalna interpretacija pjesničkog teksta”, *Kolo*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016/1, http://www.matica.hr/kolo/488/totalna-interpretacija-pjesnickog-teksta-25937/

изгубило („тежња за терминолошком транспарентности и прецизности метајезика“, Šunjić: 2017, 262).[7]

За разлику од претходних аутора приказа, Шуњић покушава да дефинише „нијансу стила самог стилистичара“, те је описује као „склоност мјестимичном разигравању метајезичне фактуре [...]“ (Šunjić: 2017, 262). Овде би се могло нешто прецизирати. Лемчев стил открива да је његова студија писана језиком зналца струке, али да местимично губи једноставну и директну схватљивост. Зато, где год доминира оптерећеност теоријском терминологијом обични читаоци могу имати потешкоћа у разумевању његовог текста. На појединим местима анализе Лемчев стил клизи у понављања. На граници је шаблонског приступа када низови анализе песама понављају текст: „у првој строфи“, „у другој строфи“ итд. У неким фуснотама његове су реченице предугачке, саопштене су у шест (166), осам (154) или дванаест редова (169-170). Овим не желим рећи да су Лемчеве фусноте безсадржајне, невредне или бесмислене. Оне су веома драгоцени критички увиди и теоријска проширења тумачења, само их убудуће треба синтаксички уредити.

Треба нагласити да је веома драгоцено што је др Тин Лемац анализу поетског дискурса Весне Парун повремено поредио са Анком Жагар. Додатно, он је анализу поетског дискурса проширио на друге теоријске захвате, не кривотворећи текст поезије и често упозоравајући на опрез од могућих интерпретативних склизнућа, чиме истовремено помаже читаоцима да дубље разумеју поезију Весне Парун и упознају се са другим могућим интерпретативним стратегијама. Тако, где је било адекватно, Лемац упућује на разноврсне књижевне теоретичаре (Барта, Лакофа, Битија), критичаре и критичарке (скрајнуту Ксенију Атанасијевић, sic!), али и психоаналитичке теоретичаре (Фројда, Фраја), филозофе језика (Остина и Серла), теоретичаре поетике (Башалара), феминистичке теоретичарке (Кристева, Батлер), анархисте (Зерзана). Истраживачка радозналост, свестраност и отвореност Лемца огледа се и у дијалогизовању неких запажања о поезији Весне Парун са најновијим критичкотеоријским захватима (теоријом трауме, екокритицизмом). Овај теоријски плурализам отвара питање даљег могућег правца Тина Лемца, или истраживачког експериментисања ако би обрнуо полазишта, те нпр. стилистичку интерпретацију инкорпорирао у теоријски холизам.

[7] Ivan Šunjić „Nosive konstrukcije poetičko-stilske analize“, *Zeničke sveske*, Zenica, 25/17, jun 2017, str. 254 -263, http://www.zesveske.ba/25_17/2517_4_5.htm

Имајући на уму све до сада наведено, може се закључити да је студија Тина Лемца *Ауторско, повијесно, митско (пјеснички дискурз Весне Парун – теорија и интерпретација)* драгоцена књига за љубитеље поезије Весне Парун, а такође изнимно корисна проучаваоцима поезије уопште. Без сумње ће постати незаобилазна референца стилистичарима и теоретичарима поезије. Научна посвећеност и одговорност, истраживачки капацитет и методолошка отвореност, слобода мишљења квалитети су који издвајају овог младог научника као оног чија будућа дела вреди читати.

Датум пријема: 12.11.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 19.11.2018.

ПРИКАЗ

УДК: 821.163.41.09 Томић С.(049.32)

821.163.41-055.2:929"18/19"(049.32)

82:305-055.2(049.32)

Јелена З. Стефановић*

Гимназија „Креативно перо“, Београд

ПОБУНА У ИМЕ БУДУЋНОСТИ: ЗАБОРАВЉЕНИ КУЛТУРНИ КАПИТАЛ

ДОПРИНОСИ НЕПОЗНАТЕ ЕЛИТЕ: МОГУЋНОСТИ САСВИМ ДРУГАЧИЈЕ БУДУЋНОСТИ / СВЕТЛАНА ТОМИЋ. – БЕОГРАД: АЛФА БК УНИВЕРЗИТЕТ, ФАКУЛТЕТ ЗА СТРАНЕ ЈЕЗИКЕ, 2016

После својеврсног изазова упућеног академској заједници студијом *Реализам и стварност: нова тумачења прозе српског реализма из родне перспективе* (2014), у којој нуди феминистичка читања канонских дела српске књижевности, указујући притом и на поједине заборављене ауторке, Светлана Томић у новој књизи *Доприноси непознате елите: могућности сасвим другачије будућности* сабира своја гинокритичка истраживања истог књижевног периода. Њена намера је да укаже на постојање мало познате женске интелектуалне елите у другој половини 19. века и да ода признања тим заборављеним женама за њихов допринос српској култури, исправљајући неправду која им је нанета. Ауторка истовремено реафирмише дела културних радница које су стварале у овом периоду, посебно књижевница, како би утицала на ревизију канона српске

* jelstef@gmail.com

књижевности, и раскринкава дискриминаторске дискурсе и праксе представника академске норме, уз осветљавање ширег културног и друштвеног контекста.

Студија *Доприноси непознате елите: могућности сасвим другачије будућности* садржи увод, пет поглавља са укупно тринаест радова, различите занимљиве прилоге, као што су писма и одломци из текстова појединих ауторки, њихове фотографије, три илустрације Уроша Предића за збирку Данице Телечки Бандић *Тера баба козлиће*, изузетно богат списак цитиране литературе, рецензије др Слободанке Пековић са Института за књижевност и уметност у Београду и професорке др Биљане Дојчиновић Нешић са Филолошког факултета Универзитета у Београду и белешку о ауторки студије др Светлани Томић.

У прегледном, информативном и заокруженом уводу ауторка јасно износи своју намеру да овом књигом допринесе *темељном демонтирању* постојећег знања о српској књижевности и култури друге половине 19. века. У складу са тим, њен методолошки оквир је интердисциплинаран и чине га нови историцизам, феминистичка критика и критичка педагогија. Ауторка детаљније представља садржај сваког поглавља, истичући начин рада и кључне резултате, а сврха целе књиге је да подстакне критичност читалаца/тељки према академским ауторитетима.

Прво поглавље чине три рада у којима се ауторка бави теоријским разматрањима о начину формирања књижевног канона. Говорећи о сукобу између културног канона и културног капитала, ауторка указује на погубно дејство, како га назива, *примитивног* патријархалног обрасца у тумачењу и вредновању књижевних дела. Наводећи да је механизам редукције канона, када је реч о књижевницама, универзални феномен, она као пример „изгубљене српске историје“ издваја *Српкињу* (библиографски лексикон истакнутих жена у јужнословенској регији из 1913), али и неукључивање књиге *Гласови у сенци* Силије Хоксворт (прва историја српске књижевности коју су стварале жене објављена на енглеском језику 2000) у обавезну литературу студијских програма српске књижевности. Најважнији део овог поглавља односи се на откривање различитих стратегија искључивања књижевница друге половине 19. века из историје српске књижевности, почевши од Јована Скерлића, преко Јована Деретића, Душана Иванића, Предрага Палавестре, па све до најновијег кратког прегледа историје српске књижевности објављеног на енглеском језику, који, поред већ поменутих Иванића и Палавестре, потписују још Снежана Самарџија, Љиљана Јухас Георгијевска и Михајло Пантић. Светлана Томић показује да негативне оцене књижевница и њихово одсуство из канона није пратила одговарајућа аргументација, да је и онај мали број њих чија су имена најчешће само поменута у историјама књижевности неадекватно представљен, нпр.

наглашава се њихов физички изглед или брачни статус, такође, истиче да је језик анализе сексистички, да се изостављају подаци о јавним успесима књижевница, не наводе се сва њихова објављена дела и изостављају се преводи на стране језике. Сви ови механизми видљиви су у наставку књиге у радовима који се односе на поједине књижевнице.

Кроз три рада у другом поглављу Светлана Томић проширује своје поље проучавања са белетристике на документаристику. Најпре показује да мемоари Наталије Обреновић, Савке Суботић, Станке Глишићеве и Паулине Лебл Албала имају и историјску и естетску вредност те да су „обликовани као добри, стилизовани и интересантни романи“, за разлику од мемоара Милана Ђ. Милићевића, Владана Ђорђевића и Јована Жујовића, „који су затрпани небитним детаљима и сувопарним извештавањем“. Мемоаре поменутих ауторки, Светлана Томић види као њихову потребу да изнесу своју истину и као „посебну психолошку драму исповести“. Такође, Светлана Томић показује да су, поред мемоаристкиња, значајан допринос српској култури дале преводитељке чију активност је реконструисала истраживши 20 томова *Српске библиографије*, установивши да је међу онима који су се бавили превођењем у периоду 1868–1900. било 24 жене које су превеле 28 књига, највише са немачког и руског језика. Ово поглавље затвара се радом о преписци Милице Јанковић са њеним сарајевским издавачем Исидором Ђурђевићем, која помаже да се стекне потпунији увид у личност и рад ове ауторке.

Сва четири рада трећег поглавља односе се на истакнуте жене друге половине 19. века – краљицу Наталији Обреновић, глумицу и књижевницу Милку Гргурову, учитељицу и прву српску модерну прозаисткињу Драги Гавриловић и ауторку књижевних дела за децу Даницу Телечки Бандић. Светлана Томић не говори само о значају књижевног рада краљице Наталије, која је писала приче, мемоаре и афоризме, већ о њеном великом доприносу српској култури кроз подршку образовању девојака, помагање болесним и сиромашним ученицама, али и првим глумицама, лекаркама и учитељицама, оснивање Женског удружење за националну домаћу радиност. Посебно се истиче њена политичка делатност и хуманитарне активности које је организовала за време рата. Светлана Томић указује на разлику у представљању краљице Наталије у радовима српских историчара и историчарки, док су је историчари представљали у негативном светлу, само као супругу Милана Обреновића и у вези са „Висбаденским скандалом“, историчарке указују на њену систематску подршку јачању позиција жена и, наводећи појединости из њеног живота и рада, обликују слику краљице Наталије као „одлучне, храбре, достојанствене и одане народу“.

Анализирајући приче Милке Гргурове у контексту српског реализма, ауторка показује да су, иако се у њима могу пронаћи неке слабости карактеристичне за српску причу 19. века, оне веоме значајне за историју српске књижевности због нових тема и ликова, вештих дијалога и полемика, хумора и хуманих порука и посебно због превазилажења стереотипних оквира у представљању жена, Рома и особама са инвалидитетом.

У есеју о Драги Гавриловић наглашава се неопходност увођења родне перспективе у проучавање историје књижевности. Ауторка показује како су поједине истраживачице некритички репродуковале ставове институционалних ауторитета о прози Драге Гавриловић, као и да их је занемаривање категорије рода одвело ка проучавању маргиналних проблема. За разумевање животне судбине и књижевног опуса прве српске романсијерке непходан је осврт на односе моћи у тадашњем друштву. Ауторка истиче феминистички набој прозе Драге Гавриловић, њен протест против ограничених улога које патријархално друштво намењује жени, као и критику представа о женама у прози српских реалиста. Посебан квалитет прозе Драге Гавриловић, по мишљењу ауторке, лежи у креирању новог типа јунакиње интелектуалке, али и у тематском и идејном слоју дела будући да Драга Гавриловић охрабрује еманципацију младих жена, износи проблем сексуалног узнемиравања, сматра да се женска права не могу остварити без подршке мушкараца, убедљиво представља услове живота, детаљно описује лоше материјалне услове неудатих учитељица, представља најважније поруке кроз исповести жена. „Структура њених романа је много сложенија него дела њених савременика или писаца који долазе после ње.“ Мада у њеним приповеткама наилази и на неке мањкавости, као што је нпр. превише елаборирања или недовољно поткрепљена мотивација, Светлана Томић истиче да се проза канонизованих писаца српског реализма чини „ретроградном“ у односу на прозу Драге Гавриловић када је реч о перцепцији женских ликова и родних питања, жестоко полемишући са вредносним судом Душана Иванића да проза Драге Гавриловић може бити занимљива само у оквиру историје српске женске прозе и да је она писац који има маргиналну вредност.

Случај Данице Телечки Бандић показује да чак ни заједнички рад са афирмисаним мушким уметником није утицао да дело ауторке на падне у заборав. Бавећи се феноменом интермедијалности, у књизи за децу *Тера баба козлиће* Светлана Томић анализира однос текста Данице Телечки Бандић, својевремено сматране *чика Јовом у прози*, и једанаест илустрација чувеног сликара Уроша Предића, указујући на „испреплетану моћ текста и слике“.

Два текста у четвртом поглављу говоре о путописима Јелене Димитријевић, које Светлана Томић сматра значајнијим од путописа Милоша

Црњанског, Растка Петровића, Исидоре Секулић и Јована Дучића у којима се ауторка противи шовинистичком омаловажавању различитих култура, успевајући да превазиђе стереотипне представе о Другом. У првом се истиче њихова изузетна уметничка снага и критикију Јован Скерлић, Јован Деретић, Предраг Палавестра, Мирослав Пантић, који су то оспоравали, а у другом се Јелена Димитријевић пореди са Драгом Гавриловић и издвајају се феминистички аспекти њених путописа, као што су: постављање жена у центар прозе, одбацивање конвенционалних женских улога, креирање нових женских идентитета, аргументована критика патријархалне идеологије, став да утицајне жене неће подржати еманципацију, испитивање положаја жена у свету, искрена љубав и поштовање према женама.

Ово поглавље затвара рад *Жене које су себи подигле споменик* у коме се детаљно представља садржај књиге *Српкиња: њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас*, поводом репринт издања које је Светлана Томић иницирала на стогодишњицу првог издања.

Прилози као допуна, додатак и дар чине пето поглавље у коме су штампани одломци из поменутих мемоара, писма и записи појединих ауторки, као и списак преводитељки како би се што верније реконструисала слика прошлости.

Поред теоријске утемељености, студију *Доприноси непознате елите* карактерише минуциозно познавање текстова заборављених ауторки и текстова њихових познатијих колега, као и мноштво примера за тврдње које се наводе. Светлана Томић не само да обликује ново знање о женској културној елити друге половине 19. века, већ успоставља континуитет у проучавању ове области стално истичући допринос различитих истраживачица и истраживача и указујући на могуће правце даљих истраживања.

Књига Светлане Томић покреће питање одговорности у вези са искључивањем жена из историје српске културе – она показује да се, уместо нових тумачења која би довела до превредновања канона, некритички преписују превазиђене оцене појединих књижевних ауторитета. Због свог полемичког тона и обиља нових информација, а захваљујући приступачном језику, она може бити занимљива широј читалачкој публици. Међутим, веома је важно да ова студија постане обавезан универзитетски уџбеник јер афирмише критичко мишљење, уводи родну перспективу у проучавање књижевности и значајно проширује знање о српском реализму. Као што је већ у самом наслову наговештено, однос према прошлости објашњава нашу садашњост и обликује будућност.

Датум пријема: 19.3.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 10.9.2018.

ПРИКАЗ

УДК: 821.111(71).09-31 Кроуч Р.(049.32)

Маја М. Ђук*

Алфа БК универзитет, Београд

Факултет за стране језике

У ПОТРАЗИ ЗА ФРАГМЕНТИМА ИДЕНТИТЕТА КРОЗ АРХЕТИП

РОБЕРТ КРОУЧ: *ОТИШАО У ИНДИЈАНЦЕ* (СА ЕНГЛЕСКОГ ПРЕВЕЛА ТАЊА ЦВЕТКОВИЋ), БЕОГРАД: АГОРА, 2018.

Роберт Кроуч, један од првих постмодерних писаца у Канади, стварао је у периоду знатних промена у погледу етничког статуса, родне равноправности и редефинисања саме канадске националне свести. У овом раздобљу, тј. од шездесетих година двадесетог века, након реформа у образовању и економији, канадска књижевност постаје живописнија, јер истакнутију улогу почињу да добијају до тад неразматрана проблемска питања и маргинализовани аутори – женски ствараоци, писци у расејању и књижевници међу домородачким становништвом. Дотадашњи видни утицај Велике Британије и Сједињених Америчких Држава на стваралаштво почиње да јењава и отвара се питање идентитета како канадске нације, тако и појединаца који су долазили из различитих културолошких контекста.

Пре постмодернизма, канадски књижевни канон је пролазио кроз неколико различитих етапа. У првом раздобљу књижевности поменуте државе, пре стварања Конфедерације 1867. године, ствараоци као што су Франсис Брук,

* maja.cuk@alfa.edu.rs

Томас Халибартон, Сузана Муди, Чарлс Сангстер и Оливер Голдсмит, писали су по угледу на дела у Великој Британији. Преовладавале су књижевне форме у вези са утисцима о новом животном простору досељеника – дневници, писма и хронике. У другој фази, истакли су се песници Конфедерације, Чарлс Робертс, Данкан Камбел Скот и Арчибалд Лампман, који су уз романтичарски призвук, писали о руралним и урбаним пределима Канаде. У овом периоду о политичким питањима су писали Сара Џенет Данкан и Стивен Ликок. Међутим, дубља анализа друштвено-политичких околности у самој Канади наступа у делима модернизма, почевши од чувеног националног писца Хју Мекленана, преко осталих модерниста Едвина Џона Прата, Етел Вилсон, Шиле Вотсон, Синклера Роса, Робертсона Дејвиса, Мордекаја Ришлера и Ирвина Лејтона. У току пет деценија, колико је трајао овај књижевни правац, посебан печат у књижевности је оставио Нортроп Фрај, својим значајним критичким чланцима који су послужили као књижевно упориште песницима *митопоетске песничке школе*. У периоду *фрагментарне књижевне естетике* су књижевници, међу којима, поред Роберта Кроуча, значајну улогу имају и Маргарет Етвуд, Мајкл Ондачи, Маргарет Лоренс, Џорџ Бауеринг, Ал Пурди, Алис Манро, Керол Шилдс и Руди Виб, направили корак даље када је префигурација мита у питању. Поред уплива библијске и грчке митологије, важну функцију добијају личности из индијанских предања, као што су *трикстер фигура* – веома битан концепт у подтексту романа Роберта Кроуча.

Питање идентитета, у специфичној спрези са митологијом, има кључну улогу у стваралаштву поменутог канадског аутора. Џереми Седнес, у Кроучовом роману *Отишао у Индијанце*, поступа попут протагониста у романима Маргарет Етвуд који, у циљу потраге за целовитошћу своје личности, како у буквалном, тако и у пренешеном смислу одлазе у дивљину и непознате пределе, да би спознали неистражену страну извесног спољашњег простора и одређене „границе“. Међутим, тај чин заправо представља метафору за истраживање тамне, ирационалне стране психе, пре него се она интегрише са рационалним делом свести у циљу формирања јединственог идентитета. Овакви актери у тексту, пре него се оконча њихова потрага за новим *ја*, у пренешеном смислу су приказани као фрагментиране и пародичне верзије богова, полу-богова и хероја, или се њихове префигурисане животне путање препричавају из неуобичајене перспективе узгред поменуте или из извесног идеолошког убеђења занемарене личности у традиционалном миту.

У овом делу Кроучове трилогије, сведочанство о породици, каријери и преломном путовању на Север поменутог главног јунака, приликом израде његове докторске дисертације, оставља ментор Седнеса, професор Марк Медам, чија је позиција приповедача упитна и на махове необична. Међутим, поменути наратор

покушава да увери друге протагонисте у роману и читаоце да су његова писма о магнетофонским тракама које Седнес снима у Нотикевину, а чији транскрипт можемо тумачити на различите начине, једини веродостојан наратив о главном јунаку. Док се Џереми Седнес, флуидним односом према везама и каријери и загонетним нестајањем у снежним областима Канаде, симболично опире процесу строгог дефинисања, Марк Медам одражава ограничене и учмале погледе друштвених пракси, па чак и контрадикторности и застрањивања у погледу академског живота, где се не даје увек примат објективном преиспитивању и прогресивном знању. Као *трикстер фигура*, Седнес стреми ка смелој дестабилизацији назадних виђења и непристрасном осветљавању позадине извесних социјалних феномена, док Медам осликава механизме кривљења чињеница, манипулативног односа према информацијама, замагљивања истине и неетичког прекрајања историје. Занимљиво је да се, како кроз појединачне приче оба актера, тако и у њиховим интерпретацијама међусобних акција и мотива, показује како чин преношења нечијег записа и усменог казивања носи огромну друштвену одговорност и моралну тежину, јер се интенција онога ко је информације изрекао или прибележио у адекватној форми треба савесно приближити онима који је читају.

За разлику од наратора и једног од главних протагониста у роману *Отишао у Индијанце*, преводитељка овог дела на српски језик је верно пренела поруке у тексту и на одговарајући начин приближила читаоцима стил писања Роберта Кроуча. Упечатљиво је превођење лексеме *снег* (*snow* у оригиналу) и колокација у којима се ова реч налази („шуштави снег“, „заглушујући снег“, „сигуран снег“, „исцељујући снег“ и друго) калк стратегијом, при чему се види како структура језика битно утиче на и одражава наш поглед на свет.

Датум пријема: 26.10.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 10.12.2018.

ПРИКАЗ

УДК: 821.163.41.09 Копривица-Ковачевић С.(049.32)

Светлана Е. Томић*

Алфа БК универзитет, Београд

Факултет за стране језике

СТАНОЈКА КОПРИВИЦА КОВАЧЕВИЋ *ИСТОРИЈА СЕСТРИНСТВА У СРБИЈИ: ОД МАНАСТИРСКИХ БОЛНИЦА ДО КРАЈА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА* (БЕОГРАД: МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА", УМСТ КЦС „СЕСТРИНСТВО", ЛИЦЕЈ, 2018)

Имати прошлост кључна је особина неке нације. Прошлост је основа људске егзистенције, она омогућава развој друштва, повезује људе кроз откривање истине. У свету, па и у Србији, у представљању развоја друштава, испоставило се да су писци историја веома дуго искључивали жене. Због тога су саме жене дуги низ времена стварале „контразнање", или историју чињеница које су у сукобу са званичном историјом. На пример, у 19. веку, уверивши се у ту официјелну редукцију, жене су се саме организовале не би ли архивирале сведочанства о свом месту и улози у прошлости, о различитим резултатима које су остварилe пробијајући се у јавној сфери деловања. Обично су то биле чланице женских друштава које су, углавном у часописима за жене (јер другде нису имале приступа) неуморно објављивале различите врсте текстова и илустративног материјала.

У 20. и 21. веку, у Србији је почео да расте број професионалних историчарки, настао је пробој истраживачица управо те, стално потискиване, игнорисане, омаловажене друштвене групе. Недавно је неколико пионирских

*svetlana.tomic@alfa.edu.rs

студија дошло од жена које нису професионалне историчарке, али које су својим резултатима показале да имају *оно нешто* суштински потребно за истраживање прошлости.[1] То нешто истицала је чувена америчка историчарка, Луси Мејнрад Семон (1853–1927), методолошка иноваторка проучавања прошлости. Луси Мејнрад је нагласила да је за проучавање прошлости потребно имати *ентузијазма*, у оном старогрчком значењу *поседовања божанског усхићења, или страсти према истраживању*. То је одлика по којој се посвећени проучаваоци прошлости разликују од других историчара.

Станојка Копривица Ковачевић припада групи таквих посвећених истраживача. Ова истакнута медицинска сестра, којој се приписују бројне заслуге за унапређење те струке, позната је као награђена књижевница. Недавно је објавила књигу *Историја сестринства у Србији: од манастирских болница до краја Другог светског рата* која преставља прву студију о развоју професије болничких радника и радница и медицинских сестара у Србији кроз векове. Књига је настала као *вишеструки интервенционизам* Станојке Копривице Ковачевић који се тиче креирања истинитог знања, изградње критичког сећања и успостављања трајног поштовања према професионалцима и професионалкама који су своје животе посветиле бризи и нези болесних и рањених људи, у рату и миру. Уочивши да нема систематског истраживања дугог и пожртвованог рада болничара и болничарки, али и медицинских сестара кроз историју, да су многи професионални историчари често изостављали податке о њиховом значају и њиховим именима, да постоји грађа која је запостављена, да рубрику о историји ове професије новоуспостављеног стручног часописа (*Сестринска реч,* 1996) треба надопуњавати, Копривица Ковачевић се подухватила захтевног, пионирског задатка, не би ли се развој поменуте професије сагледао што потпуније и темељније. Њена књига осим Предговора проф. др Милене Тијанић, уводне речи ауторке, рецензије проф. др мед Љиљане Миловић, илустративног материјала и прилога, садржи двадесет поглавља у којима се, од 13. до средине 20. века описује и објашњава успостављање болничких установа и стручног особља, а у неким периодима и дуг прекид њиховог рада. Методичари историје знају да је важно пратити континуитете, али су наглашавали да је за разумевање прошлости још важније издвојити дисконтинуитете и кључне проблеме.

[1] Видети, на пример, студију: Неда Ковачевић *Београдски споменарник: путовање српском историјом путем споменика у Београду. Део 1, Личности у београдским споменицима* (Београд: Н. Ковачевић, 2016).

Из уводних речи ауторке сазнајемо да је игнорисање, занемаривање и обезвређивање изузетно пожртвованог рада медицинских сестара један од кључних разлога писања ове књиге. Станојка Копривица Ковачевић издваја 1972. годину, када је избила епидемија „вариоле вере" у Србији. Душица Спасић из Београда и Милка Ђурашић из Чачка биле су *једини здравствени радници* који су тада животом платили своју оданост професији. Она, њене колегинице, уопште јавност у Србији, тек након неколико година сазнали су за трагичан губитак ових младих медицинских сестара. Ковачевић напомиње да је тадашњи херојски рад медицинских сестара, Мишке Томашевић и Зорице Кекуш Ристић, такође био игнорисан. У доба епидемије „вариоле вере", када је бежало и особље и пацијенти, оне су се доборовољно одазвале позиву да оду у епицентар епидемије, на заразно одељење у Општу болницу у Ђаковицу, где су месец дана непрекидно бринуле о деци. „Када је права људска драма окончана, сећам се други су добили одличја, похвале, студијска путовања, унапређења, политичари су напредовали на лествици власти, а наше колегинице су тек поменуте." ... „Пиши о томе, ти си књижевница", рекла ми је једном приликом Верица Ђорлука, главна сестра ВМА" (12). Из других података које Станојка Ковачевић наводи на страни 14 и 15, читаоци се могу уверити да су новији напори да се реконструише историја сестринства долазили управо од стручних жена, медицинских професорки или самих медицинских сестара.

Проучавајући развој болница у Србији Станојка Ковачевић почетке ових институција везује за средњи век и хришћанско милосрђе или за манастире. У прва три поглавља књиге (*I Манастирске болнице и монаштво у Србији, II Како су настале српске манастирске болнице, III О „работницима", нашим монасима-болничарима*) српски манастири су издвојени као простори у којима се, по угледу на Византију, успостављало организовано стручно лечење и нега болесника. Наведен је податак да је било 19 болница при српским средњовековним манастирима, а описан значај неколико најпознатијих, као и улога појединих владара у њиховом успостављању и законском уређивању рада и деловања.

Тако, на пример, Хиландарска манастирска болница је наведена као најстарија српска болница. Настала је у периоду 1199–1120. на Светој Гори, а током даљег времена била је проширена и унапређена. Цар Душан је издао посебну повељу и одредио сталну новчану помоћ. Због свог посебног статуса, после много векова, Хиландарска манастирска болница одржала се и дан-данас.

Прва манастирска болница на тлу Србије настала је при манастиру Студеница. Објашњавајући развој ове болнице и њену организацију Станојка Ковачевић наглашава улогу Светог Саве који је оснивао и друге болнице, али и именовао „болничаре", као особе које су лечиле и неговале болеснике. Потом су

издвојене друге болнице. Једна од највећих српских болница била је при манастиру Високи Дечани. Стефан Урош III Немањић није описан само као краљ који издашно помаже ову институцију, већ и особа која сама теши болеснике. Издвојене су и болница цара Душана при манастиру Св. Арханђела код Призрена (неки аутори тврде да је најзначајнија српска болница средњег века), болница деспота Стефана Лазаревића у Београду и болница кнеза Лазара Хребељановића у манастиру Раваница из 1381. године. Према наводу ауторке, за све ове болнице готово да нема детаљних података о начину рада „монаха-работника“, болничара који су осим лекара учествовали у лечењу и нези болесника. Као један од драгоцених извора наведен је *Хиландарски медицински кодекс бр. 517* из XVI века, јер у глави 40 говори о болницама и болничарима, али и терапијским упутствима, чиме су успостављени темељи за професију.

По узору на болницу при Пантократорову манастиру у Цариграду, краљ Милутин је око 1308.године саградио „најугледнију“, тзв. „краљевску болницу“ у Цариграду, при Продромовом манастиру Св. Јована Претече. Ова установа имала је и Медицинску школу (*Училиште при болници*). У разматрању релевантних извора, Станојка Ковачевић је критички настројена. На пример, она сматра да је неадекватна оцена историчара медицине, проф. Ст. Станојевића, да је поменуто *Училиште при болници* „нуклеус српског медицинског факултета у XIV веку“, (36). Такође се не слаже са историчарима медицине који су сматрали да су при манастирским болницама само лекари-емпирици лечили и неговали болеснике, припремали им храну, обезбеђивали хигијену, и обављали разне друге помоћне активности (51). Према њеном мишљењу, које поткрепљује изворима примарне и секундарне врсте, као и фрескама оног времена, приучени-работници, монаси-болничари, али и жене, имале су такође велику улогу у лечењу и неговању болесника.

У овом трећем поглављу, ауторка наводи неколико занимљивости: објављен спис (без године издања) српског лекара социјалне медицине др Милана Јовановића Батута *Живот и здравље – болест и смрт у Светом писму* (47–48), фреску из манастира Сопоћани, на којој је приказана жена која помаже у купању новорођенчета (48–49), име Св. Ромила Раваничког као једино име монаха-болничара на које је наишла у изворима (49–50).[2] Батутова књига показује да је

[2] Поменута Батутова књига, под истим насловом, али са промењеним обимом и структуром ауторства, доживела је друго издање 1932. године (Београд: Централни хигијенски завод).

монасима *Свето писмо* могло бити изворник за приступање лечењу и неговању болесника.

Од четвртог до једанаестог поглавља Станојка Ковачевић је приказала период турске владавине. Карактерише га стагнација или прекид континуитета, јер, према тадашњим законима, српске болнице нису смеле да буду подизане, а стручна помоћ црпена је превасходно из народне медицине, народних лекара и лекаруша (видара и видарица) и обичних жена у домаћинствима које су на себе преузимале обавезу неговања болесника и рањеника. Упредо са тим процесима очувања народног здравља јачало је народно сујеверје које ће опстати дуги низ векова.

Позивајући се на друге изворе, ауторка скреће пажњу на мање познате детаље, да су у Косовском боју, „иза српске војске, ишле монахиње, са циљем да негују рањенике" (58). Почетком турске владавине усталила се епска фигура Косовке девојке која је постала персонификација професије медицинских сестара (58–61). Без обзира што је Косовка девојка потекла из народне поезије, што се не зна да ли је постојала у прошлости, она је део културног наслеђа, „од ње потиче модерно сестринство", она је „симбол сестринства, кроз векове" (59), и то, како наглашава Копривица Ковачевић, много пре Флоренс Најтингел. Према мишљењу истраживачице, ту фигуру, из додатних разлога, треба поново чвршће везати за обележја ове службе, онако како је то било учињено на почетку 20. века. Тада су свршене ученице у новоуспостављеној београдској *Школи за нудиље*, која ће брзо постати светски позната по раду и резултатима, носиле брош-амблем ове институције као поносну ознаку своје униформе. На том брошу била је минијатурна репродукција Предићеве слике *Косовка девојка*. Но, у време социјализма овај симбол је био обележен подсмехом. Предлог ауторке је да се за данашње свршене ученице Средње медицинске школе поново уведе брош са истим изгледом и обнови традиција из 1929. године (269).

Са Хатишерифом из 1830. дозвољено је отварање прве болнице у Србији 1830. у Шапцу, а потом су оне настале у Градишту и Пожаревцу. Ауторка упоредо прати и оснивање војних болница при стајаћој војсци (Крагујевцу, Београду, Пожаревцу). Но све те институције карактеришу незадовољавајући услови рада, привременост и импровизација, као и неуспели напори појединих стручњака да успоставе неку врсту стручне обуке болничког кадра, што се тек остварило у мирнодопско време, после Српско-турских ратова. Школа за бабице, на пример, отворена је у Београду тек 1889. године. Додатни проблем стварала је изричита забрана домаћим женама да се баве болничком службом иако су неке од жена завршиле болничке курсеве, и упркос чињеници да се и те како прихватао рад иностраних жена (у *Енглеској болници* у Београду 1876. године радило је 5

енглеских медицинских сестара) (79). Због свега тога Србија ће трпети велике последице, посебно у честим ратовањима, када осетно недостају болничари и болничарке, као и основна средства за рад лекара. Веома је важно што ауторка описује и документује помоћ страних мисија, Енглеске и Русије, у стручном особљу и опреми, али и у оснивању болница и завода које ће касније постати узор другим установама (78–82).

У разматрању развоја болничке службе, Ковачевић прати прва помињања професија и почетке званичног запошљавања особља. Тако издваја прво помињање дипломираних бабица у пропису из 1839. и прво постављење 1846. године (67). То су веома важни подаци, посебно за проучаваоце историје друштва, улоге женске културе и професионалног развоја жена. Ова ауторка такође наглашава да је прво званично постављање болничара у болници било 1861. године, док је прво законско утемељење имена и делокруга болничара, и то као професије у војном санитету, било 1864. године, за време кнеза Михаила Обреновића.

Као посебно важне догађаје, Ковачевић издваја оснивање *Српског лекарског друштва* (1872) и *Српског друштва Црвеног крста* (1876), као и покретање часописа *Српски архив за целокупно лекарство*. У представљеним околностима, на пример, јасно је колико је била велика улога *Српског друштва Црвеног крста* у спасавању и неговању рањеника када се читају подаци да је у Првом српско-турском рату оно обезбедило 200 добровољних болничара и нудиља а у Другом 150. Прво јавно одликовање за те херојске жене дошло је од кнегиње Наталије Обреновић (90), а жене и њихов пожртвован рад нарочито ће се истаћи за време Српско-бугарског рата 1885/86 (97). Овај родни фактор у награђивању највише доприноси културној промени друштва.

У поглављима која следе (IX–XIII) ауторка описује успостављање законског уређења санитетске струке, активности војног санитета и Кола српских сестара у односу на болничаре пред балканске ратове 1912–13, и значај страних мисија.

Потом је обрађен Први светски рат (XIV–XVI) у којем се као кобно показује од раније присутно обезвређивање болничарске професије. Упркос таквом ставу војног санитета, неке од добровољних болничарки су после Првог светског рата за свој пожртвован рад добиле највеће признање Међународног Црвеног крста, медаљу „Флоренс Најтингел“: Анка Ђуровић, Љубица Луковић, Боса Ранковић, Ружица Хелихова. Многе друге жене, „из свих слојева друштва“, остале су анонимне. У овим поглављима још се детаљније описује изузетан значај страних мисија (лекара и лекарки, научника и научница, медицинских сестара) из

Русије, Словеније, Хрватске, Енглеске, Француске Швајцарске, Шведске, Италије, Румуније, Немачке, Аустрије, а много деценија касније сазнаће се да је међу тим земљама била и Аустралија. Улога етапних болница, санитетских возова, али и моторизованих возила, као и здушна помоћ појединих иностраних филантропа показаће се такође као драгоцена помоћ. Једна од њихових кључних улога била је у сузбијању пегавог тифуса, заразе која је донела ужасно велик, застрашујућ, број губитака. „Укупан број умрлих од пегавца у Србији 1914. и 1915, износио је 135.000 људи" (181). „Од триста болничарки упућених у почетку рата, само је седам остало у животу до краја рата" (182).

Станојка Ковачевић није користила само историјску грађу, већ и документарну књижевност, записе домаћих и иностраних учесника и учесница Првог светског рата, чак и песме у стиху и прози. Из тих најнепосреднијих белешки дочарана је страхота уништавања живота људи, и, истовремено, величанствена моћ племенитог деловања лекара и болничарки. У том контектсу, фотографије које су пажљиво и са дугим трагањем укључене у ову књигу нису само пука илустрација текстовног материјала, већ и уверљиво сведочанство једног времена.

Ковачевић опрезно и критички чита домаће и иностране изворе. Она упозорава на неке тврдње за које није могла наћи потврде у другим документима. На пример, Владимир Мандић у својој књизи (*Хероине са светским одличјем*, 1998) тврди да је „неколико хиљада болничарки" пред балканске ратове завршило тромесечне курсеве (106). Станојка Ковачевић напомиње да током 15 година свог трагања није успела да нађе доказе за ту тврдњу.

Период од краја Првог до почетка Другог светског рата Станојка Копривица Ковачевић је обрадила у поглављима XVII–XIX. У том делу времена као најважнији догађај детаљно је описана заслуга иностраних филантропа и помоћ Америке и Енглеске у успостављању прве школе за медицинске сестре, београдске *Школе за нудиље,* свечано отворене 6. маја 1923.године. Описан је пажљив и темељан развој школског програма, систем рада, као и строг правилник понашања; све ће то веома брзо донети велике професионалне резултате и учинити да ова Школа постане хваљена у свету.

Ауторка скреће пажњу на несразмеран однос велике помоћи страних стручњака и стручњакиња и првобитну захвалност Србије која је после почетка 20. века почела да бледи. Због непостојања спомен-плоча и јавних обележја сећања, слављења и поштовања такве изузетно велике и веома корисне помоћи учесника и учесница иностраних мисија, али и домаћих људи, посебно жена, стручњакиња и активисткиња, ауторка поново интервенише и предлаже

корективне кораке критичког сећања. Оно се односи на постављање споменплоча и јавних обележја који би све те појединце и појединке сачували у сећању друштва као светле примере узорне хуманости, без обзира ком су политичком и друштвеном уређењу припадали. Та би обележја, дакле, чувала сећања на истакнуте странце и странкиње из Првог светског рата и знамените домаће жене из Краљевине СХС, али и на партизанске болничарке-народне херојке из Другог светског рата.

У завршном XX поглављу, Станојка Копривица Ковачевић приказује податке о учешћу болничарки током Другог светског рата и значају њиховог племенитог рада. Идвојене су болничарке-народне херојке и низ добровољних болничарки. Ковачевић описује главне проблеме збрињавања рањеника у кључним биткама, посебно обрађује проблеме збрињавања избеглица и сузбијања епидемије пегавог тифуса. Она скреће пажњу на стратешку грешку обустављања рада теренских екипа, та кобна одлука онемогућила је контролу епидемија.

На крају књиге налазе се веома драгоцени додаци. То су Прилози, Библиографија, Извори илустрација, Извод из рецензије професорке струковних студија, др. мед. Љиљане Миловић, и Белешка о ауторки. Прилози доносе скениране стране девет оригиналних докумената: анкете објављене 1919. од стране Српског Црвеног крста „Мишљења српских лекара о томе која је медицинска сестра у нези рањеника и ратних болесника била најзаслужнија у ратовима 1912. и 1913. год“, „Правила о организацији школе за нудиље у Београду и настави у њој“, „Правила о полагању испита и дипломирању у Школи за Нудиље Друштва Црвеног Крста С.Х.С. у Београду“, „Правила о кућњем и дисциплинском реду Школие за Нудиље Друштва Црвеног Крста у Београду“, „Правилник о практичном раду ученица за Нудиље Друштва Црвеног Крста у Београду“, „Наставничко Веће Школи за Нудиље Друштва Црвеног Крста Краљевине С.Х.С.“, „Правилник о раду сестара наставница у нудиљским школама“, Писмо Главном просветном савету министарства просвете“ које је Савез дипломираних сестара-нудиља упутио 28. октобра 1929, пропис о униформи за сестре-нудиље. Прикупљени на једном месту, ови прилози ће помоћи другим истраживачима у даљем разумевању прошлости.

Из ове студије се види, а Библиографија то потврђује, да је ауторка, осим научних чланака и монографија, до драгоцене групе податаке дошла и помоћу документаристичке књижевности: биографија, мемоара и дневника. Као што је случај са свим публикацијама историјског типа, никад се не могу користити сви

извори. Ова листа се може допунити, јер у последње време објављене су нове такве публикације,[3] а и неке домаће књижевнице су истражиле грађу, написале и публиковале романсиране биографије истакнутих хероина и болничарки из различитих времена. На пример, Олгица Цице објавила је роман о Надежди Петровић користећи преписку ове знамените сликарке и активисткиње (*Боје и барут*, Београд: Дерета, 2012), а Маја Херман Секулић је на основу истраживања рукописне заоставштине Мејбл Грујић на Универзитету Принстон објавила роман на српски о овој истакнутој Амеирканки (*Ma Belle: прва америчка дама Србије*, Београд: Службени гласник, 2015); убрзо је тај роман Персида Бошковић превела на енглески *Ma Belle:Mabel Grujić, the first American lady of Serbia* (Београд: Геопоетика, 2016). Такође, неки извори из прошлости, посебно оних из 19. века, које су жене у женским часописима објављивале (*Домаћица, Женски свет*), као и новији научни чланци и студије,[4] могу у некој наредној студији осветлити друге аспекте сестринства али и важне доприносе оних жена (домаћих и страних) које су сада остале непоменуте. Било би добро посебно истраживање посветити улози средњовековних монахиња у нези болесних и рањених.[5]

Ипак, не треба заборавити да је ово *прва историја сестринства* и да је она дошла од ауторке у њеној 80. години живота, након дугогодишњег истраживачког рада. У том смислу, она је поставила темељ историји сестринства, обрадила је релевантну литературу, указала на неке истраживачке проблеме, а даље ће бити много лакше надограђивати сада обједињена и критички испитана знања. Такође је много важно што је у својој монографији Станојка Копривица поставила низ питања или сугерисала мноштво истраживачких тема: о средњевековном визуелном представљању жена које негују, почев од средњовековних српских фресака; о женама-ратним фото-репортеркама; потом о проблему адекватног медијског представљања медицинских сестара; о улози учитељица-болничарки током Првог светског рата; о деци која су 1912. године

[3] Делфа Иванић *Успомене*, приредила Јасмина Милановић (Београд : Институт за савремену историју, 2012).

[4] На пример, онлајн часопис *Књиженство* из 2015. садржи низ драгоцених научних чланака о женама и ратовима http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?category=64 Видети и: Луиз Милер *Наш брат: живот капетана Флоре Сандес* (Београд: Лагуна, 2013), Наташа Марковић *Леди Пецет и њени Срби* (Београд: Плави јахач, 2015).

[5] Једно добро полазиште за ту анализу нуди Милојко В. Веселиновић *Српске калуђерице* (Београд: Глас Српске краљевске академије, 1909).

била укључена у болничку службу (видети фотографију на стр. 118); о улози сећања у деконструкцији историје. Сва та питања могу да инспиришу будуће истраживаче на писање посебних студија.

Књига Станојке Копривице Ковачевић *Историја сестринства у Србији: од манастирских болница до краја Другог светског рата* представља прву такву историју. Писана је разумљиво и живописно, поткрепљена је бројним изворима, документима и примерима. Пратећи еволуцију болничке и сестринске службе, студија додатно осликава развој српског друштва, пробој жена у јавну сферу рада, посебно описује пожртвован рад болничарки и медицинских сестара које још увек нису адекватно поштоване и вредноване. За разлику од неких професионалних истраживача који су у својим научним радовима игнорисали ову важну тековину, и пропуштали прилику да наведу податке о броју и именима најзаслужнијих жена за развој професије, Ковачевић је својом студијом поставила темеље за даља проучавања, одајући признање првим монасима-работницима, али и сестрама-болничаркама. Она је у доброј мери успела да документује њихов велики допринос.

Њен интервенционизам и сви предлози тичу се успостављања чврсте и етичке везе са прошлошћу, са прихватањем позитивних и негативних примера рада, те се могу разумети као потребан коректив досадашњем сећању и начину чувања културног наслеђа и културног капитала. У данашњем времену кризе хуманости, Станојка Копривица Ковачевић нас подсећа да људи не могу једни без других и да несебично пружену помоћ треба поштовати, памтити, прослављати, и као васпитно-образовни узор – преносити другим генерацијама.

Датум пријема: 26.10.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 1.11.2018.

ПРИКАЗ

УДК: 821.163.41.09-94 Николић-Ристановић В.(049.32)

34:929 Ристановић Р.(049.32)

Светлана Е. Томић*

Алфа БК универзитет, Београд

Факултет за стране језике

РАДОВАН РАДЕ РИСТАНОВИЋ: ЧОВЕК СА СУНЦЕМ НА ДЛАНУ: КЊИГА СЕЋАЊА И СЛАВЉЕЊА ЖИВОТА, ПРИРЕДИЛА ВЕСНА НИКОЛИЋ-РИСТАНОВИЋ (БЕОГРАД: ПРОМЕТЕЈ, 2017)

У историји српске културе, споменице и албуми су се успоставили као важне документарне књижевне врсте, настојећи да чувају сећање на истакнуте појединце и појединке који су својим деловањем унапређивали друштво. Књига *Радован Раде Ристановић: човек са сунцем на длану: књига сећања и слављења живота* представља специфичан спој споменице и албума. Ова публикација доноси низ текстова и фотографија помоћу којих се осветљава живот и рад Радована Ристановића (1951–2016), и посебно значај његовог професионалног деловања. Књигу је приредила његова супруга, проф. др Весна Николић-Ристановић.

Након Увода и кратке биографије („Животни пут“), следе три дела књиге. У првом делу, представљена су сећања најближих чланова породице и круга пријатеља, а у другом су записи његових професионалних сарадника и сарадница. Трећи део књиге обухвата изабране интервјуе и ауторске текстове објављене у различитим периодичним публикацијама.

*svetlana.tomic@alfa.edu.rs

Према уводним речима приређивачице, идеја о оваквој књизи настала је спонтано, током суочавања са одласком свог супруга. Жеља да се коначност нечијег живота надомести животом сећања и памћења показала се као драгоцена. Из мноштва различитих углова, читаоци ће добити не само динамичан портрет једног човека, већ и људи са којима је био у додиру, као и широког лука времена и друштвено-политичких прилика у којем је живео, стварао и доприносио.

Правник по струци, Радован Раде Ристановић је каријеру започео у Генералном секретаријату Савезног извршног већа, а потом у Савезном министарству правде и у кабинету тадашњег потпредседника СИВ-а, Драгољуба Ставрева, као и у Секретаријату за законодавство СИВ-а. Био је ангажован на правним пословима уставног уређења, државне управе и система радних односа. Разне правне послове обављао је и у Централном комитету Савеза комуниста Србије и Централном комитету Савеза комуниста Југославије.

Ристановић је такође био и директор Републичке дирекције за робне резерве (2002–2004), директор Националне службе за запошљавање (НЗС) (2004–2007), директор Инспектората за рад Републике Србије (2007–2010) и Помоћник генералног секретара Службе Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности (2011–2015). Као директор НЗС-а, „иницирао је и спровео бројне институционалне реформе те службе, значајне за ефикасније решавање проблема незапослености у Србији и достојанствен однос како према незапосленим, тако и према запосленим лицима“ (8).

Ристановић је деведесетих година 20. века био активан у грађанским протестима. Један је од оснивача Виктимолошког друштва Србије, Европског покрета у Србији и Социјалдемократске партије. Био је члан Удружења за радно и социјално право Републике Србије и Републичког савета за запошљавање. У периодици је објавио око 700 текстова.

У Уводу је веома важно што су детаљно описане заслуге и признања Радована Ристановића у покретању разних програма НЗС, развијању међународне сарадње и унапређења Инспектората за рад. Закључне речи уводног текста најавиће детаљније увиде у потрет једног истинског прегаоца: „Од ране младости па до самог краја живота Радован је био посвећен идејама социјалне правде. Те идеје за њега нису биле само празна теорија или политичка прокламација. Он је те идеје живео и спроводио свакодневно, несебично помажући свакоме коме је помоћ била потребна. Искрено верујући да свет у коме живимо може постати бољи, улагао је много времена, енергије и труда да да свој дорпинос таквој промени.“ (11)

У првом делу књиге („Сећања чланова породице и пријатеља“), онако како су га познавали, слику о њему дали су његов брат, супруга, син, сестра, братаница, свастика, кум, пријатељи са студија и колегинице из иностранства. У овим текстовима присни тонови боје различите, радосне и тужне, успомене. Као кључне речи издвајају се интелигенција, радост и ведрина, смисао за хумор, гостољубивост, организовање дружења и изненађења.

Премда је у овом првом делу књиге фокус на осветљавању приватног дела личности Радована Ристановића, многа сећања откривају и његову посвећеност послу и управљачке способности. „Његовим речником говорећи, имао је жишку и у личном и у професионалном животу, жишку која је значила да се свему предаје до краја и у свему бескрајно ужива...“ (супруга Весна Николић-Ристановић, 25). „Ретко кад је нечије име толико одговарало карактеру човека коме је припадало. Радован је радост и ведрину просто носио на свом лицу, потврђивао их својим говором и осмехом“ (Боса М. Ненадић, судија Уставног суда Србије 2002–2006 и председница Уставног суда Србије 2007–2020) (100).

Ово преклапање јавне и приватне сфере може да се ишчита и из неких делова текстова другог дела књиге („Сећања људи који су са Радованом радили“). Ристановићеву одговорност према људима и друштву описали су његови најближи чланови породице, али и радне колеге, неопрекидно наглашавајући његову емпатију и непопустљиву етику. То су свакако неке од кључних великих особина којима је Раде Ристановић успевао да помери друштво унапред.

У овом другом делу књиге до израза долази низ драгоцених података о друштвено-политичким околностима живота и рада. „Скоро читав радни век провео је у турбулентним временима, када су се мењале не само власти и партије на власти, него и државе, друштвена уређења, савези и савезници, а са њима и људи, њихова убеђења, карактери, принципи, губила пријатељства али и животи. Но Раде је остао, без обзира на послове које је радио, на својим основним људским и политичким ставовима и принципима“ — нагласиће Радиша Гачић, некадашњи секретар ЦКСК Србије (85).

Посебно је исцрпно сведочанство оставила Боса М. Ненадић, како се вршио пријем новог кадра у СИВ-у, са каквим критеријумима су радиле младе колеге, какве врсте притисака су доживљавали у време реформи Анте Марковића и посебно након тог периода. На ово представљање надовезује се запис Милана Вујовића, члана Одбора за економске науке САНУ. Вујовић је осветлио контраст између Ристановићевих чврстих моралних принципа (који су обједињени професионалношћу, стручношћу и доследношћу) и кризе у политичком и

економском систему крајем осамдесетих 20. века (када је дошло до прекидања односа у федерацији).

Слободан Стојановић, некадашњи заменик генералног директора НЗС-а, издвојио је неадекватно валоризовање Ристановићевих доприноса: „Одиста, Раде је концепцијски и практично учинио много више него што се претпоставља и зна. Штета је, и то велика, што то дело није вредновано, него је чак и као неочекиван успех засметало“ (92).

Ристановићеву одлично организовану међународну сарадњу описали су и домаћи (Зоран Матовић) и инострани руководиоци агенција за рад и запошљавање — Хусо Сарић (Босна и Херцеговина), Alain Desboudard (Француска), а детаљне увиде у резултате пројекта који је НСЗ извела у сарадњи са шведском владином агенцијом (2004–2007) представила је Светлана Аксентијевић, као руководитељка тог пројекта („Изградња институционалних капацитета тржишта рада у Републици Србији“) (112–117). Веома је важно што су са прилозима осталих сарадника и сарадница осветљене и друге области рада Радована Ристановића, тако да се мозаично, из разних углова, добија потпунија слика о обиму деловања и дубини трага који је остављен. На пример, у оквиру Ристановићевог рада у Служби Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Маринко Радић, као Генерални секретар те Службе, осветљава личност једног „врхунског правника“, који има „искуства у нормативистици“ а другима улива „тај неопходан хуманистички приступ сувој, бирократизованој функцији инспекцијског надзора. Наиме, увек је имао на уму и умео да нас подсети да се иза сувих параграфа крију људске судбине и да је оно што ми у бирократској терминологији називамо 'предмети' једна ружна асоцијација на ствари, а да су то у основи, увек и само људи и њихови стварни животи.“ (133–134).

Завршни део књиге „Изабрани интервјуи и ауторски текстови објављени у штампаним медијима“ доноси десет од преко 700 објављених ауторских текстова. Најдрагоценије, на основу ове селекције читаоци и стручњаци могу да чују глас човека који су у претходним деловима књиге описивали његови најближи чланови породице, пријатељи и пријатељице, колеге и колегинице.

Из првог представљеног интервјуа, у први план избија забринута одговорност директора НСЗ-а, јер се на конкурс за добијање бесповратних средстава пријавио недовољан број незапослених, очито неспремних да прихвате самоодговорност. Ристановић већ тада, 2004. године, упозорава на алармантне чињенице, на велик број гашења малих приватних предузећа. Истовремено кроз разговор се оцртава јасна, добро осмишљена и прогресивна политика НСЗ. У

другим текстовима, критике су упућене недовољној самоиницијативи, недостатку тимског рада и мањку професионализма у самој НСЗ, недовољној медијској заступљености проблема незапослености, али и инертном односу домаће популације према проблему незапослености. Исто тако указало се на потребе заштите на раду, улози лица задужених за безбедност и проблеме фактичког рада (рада „на црно“).

Као важан део ове споменице-албума, црно-беле фотографије и фотографије у боји на довољно речит начин показују раст живота једног човека, његов карактер, заједништво са другим људима. Изабран визуелни материјал остварио је своју описну, илустративну и документарну вредност, и умешно је распоређен у књигу са текстовним, информативним материјалом.

У историји српске модерне културе, изгледа да је Савка Суботић била прва интелектуалка која је приредила сећања на свог супруга, коригујући јавно памћење и настојећи да заштити постигнућа и портретни интегритет Јована Суботића. Књига коју је приредила проф. др Весна Николић-Ристановић надовезује се на дугу традицију споменица и албума, сада их обједињујући, створивши једну варијанту документарне облигационе меморије, те зато и наслов поентира узајамну светлоносну, прометејску везу сећања и слављења. У оба поменута женска интервенционизма реч је о изузетним брачним везама, које су амалгамски спојиле два интелектуална бића и обликовале њихов активизам. Синегдохично, око сваког бића окупљао се круг других људи, чија су деловања стварала већи круг заједнице која је неговала истинске вредности друштва. Тако, посебна вредност ове књиге долази из тог палимпсестног укрштања сведочења. Док свако појединачно и из свог угла описије једну исту личност, ова књига истовремено одсликава колективни портрет, умну и емотивну посвећеност групе људи, преносећи на крају, у својој укупности, заправо колективну биографију. Насловна симболика сунца отуда постаје део узајамног деловања енергије која шаље своју виталност, примајући заузврат пуноћу раста заједништва, радост живота и рада других људи.

Датум пријема: 3.7.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 10.9.2018.

ПРИКАЗ

УДК: 316.77:81(049.32)

811.131.1(049.32)

Драгана Ж. Мирчић Панић*

Универзитет Унион, Београд

Правни факултет

PAOLO BALBONI *LA COMUNICAZIONE INTERCULTURALE* (VENEZIA: MARSILIO EDITORI, 2007)

Почетком 70-их година у области дидактике страних језика долази до кључне промене: као супротност традиционалним методама појављује се комуникативни приступ. Пажња се, наиме, преусмерава са граматичких форми и језичких структура ка ономе што јесте суштински задатак језика: ка успешној комуникацији, па тако и у настави страних језика основни циљ постаје развијање комуникативне компетенције (Borneto, 1998: 131–135).

Сам концепт комуникативне компетенције први пут уводи амерички социолингвиста и етнолингвиста Дел Хајмз (Borneto, 1998: 140–141) дефинишући је као способност употребе претходно стечених знања једног језика. Дел Хајмз истиче да формално познавање неког језичког система јесте потребан, али не и довољан предуслов за извођење комуникативног чина. Није, дакле, довољно да језички облици које користимо буду граматички исправни; за успешну комуникацију неопходно је да њихова употреба буде у складу са социокултурним контекстом у коме се комуникација одвија.

*draganamircic77@gmail.com

Последњих година, следећи промене на друштвеном плану, мења се и допуњује и појам комуникативне компетенције, па тако он сада неизоставно обухвата и компоненту интеркултуралне компетенције. Изучавање страних културних образаца присутно је у области дидактике страних језика још од 60-их година, међутим, у данашњем друштву које карактеришу интернационализација културних и економских односа, појачана покретљивост становништва, било да се ради о миграцијама или туристичким путовањима, способност интеркултуралне комуникације добија све већи значај. Директан контакт са културном и друштвеном реалношћу других земаља постаје неминован, а језик коначно и дефинитивно излази из теоријских оквира и, превазилазећи своју основну функцију споразумевања, постаје и средство друштвене интеграције и прихватања, а понекад, нажалост, и извор неспоразума и конфликата (Borneto, 1998: 131–135).

Ако имамо у виду наведене савремене тенденције у настави страних језика које су у великој мери резултат нових захтева данашњих мултиетничких друштава, већ сам наслов Балбонијеве књиге нам јасно указује на актуелност теме којом се бави, а начин на који је осмишљена и написана може је учинити занимљивом не само за уско стручну публику, већ и за све оне који су заинтересовани за друге културе и отворени да прихвате погледе на свет другачије од сопствених. Полазећи од претпоставке да причати није исто што и комуницирати, у својој књизи *La comunicazione interculturale* Балбони настоји да појасни управо оне елементе комуникације који је и чине сложенијим процесом од једноставне употребе језика. Аутор се, наиме, фокусира на невербалне комуникацијске знаке какви су, рецимо, гестови, мимика, одевање, употреба и значење предмета, статусни симболи, и указује на различитост културних и цивилизацијских модела, на њихову релативност и културну условљеност, коју често, будући да их усвајамо рођењем и углавном сматрамо природним, суштински не увиђамо.

Свестан тежине задатка који је пред себе поставио, с обзиром на неисцрпност изабране теме (немогуће је описати све моделе свих култура), али и на сталну промењивост и еволуцију друштава у данашњем свету, аутор истиче да би књигу требало посматрати као средство које ће нам омогућити да посматрамо интеркултуралну комуникацију, а не као једноставну збирку анегдота или, с друге стране, као класичан уџбеник који би детаљно и исцрпно обрадио ову тему неухватљиву по својој суштини и омогућио да се интеркултурална комуникација научи. Један од кључних ставова аутора јесте управо да је такво нешто немогуће.

Како би дошао до дефиниције интеркултуралне комуникативне компетенције, у првом поглављу аутор најпре објашњава шта значи комуникација

у средини у којој се преплиће више култура, и опредељује се за једноставну дефиницију: комуницирати значи размењивати ефикасне поруке. Затим, осврћући се на антрополошке и етнометодолошке студије, појашњава одређене елементе неопходне за разумевање говорног догађаја и говорне ситауације: место, време, тема, учесници у комуникацији, било да се ради о њиховим друштвеним улогама, намерама или психолошком стању, разне врсте текстова, нејезичке поруке и друштвене норме које регулишу разноврсне догађаје приликом којих долази до комуникације.

Аутор се затим враћа на почетну тврдњу о немогућности да се подучава и научи интеркултурална комуникативна компетенција, али истиче да се може говорити о моделу овакве компетенције, а управо описивање једног таквог модела представља, према речима аутора, основни циљ ове књиге. Одабрани модел, који се базира на Хофстедовој метафори о софтверу, има три основна елемента: први је ментални или културолошки софтвер који подразумева оне основне културне вредности које могу утицати на комуникацију (нпр. схватање времена и простора, појма јавног и приватног, породице, друштвеног статуса и сл.), следи комуникацијски софтвер који обухвата све вербалне и невербалне знаке комуникације, и на крају софтвер контекста који се тиче социопрагматичких правила за регулисање говорних догађаја у оквиру којих се комуникација реализује. Неки од тих говорних догађаја су, рецимо, коктел, телефонски разговор, јавни говор итд. Поменута правила могу бити универзална, али и културно условљена, и управо тада могу довести до интеркултуралног неразумевања.

На крају поглавља аутор појашњава идеју која стоји у основи интеркултуралне комуникативне компетенције: за успешну комуникацију са припадницима других култура није потребно одрећи се сопствених вредности и преузети оне који припадају друштву чији језик желимо да научимо; треба једноставно упознати друге, толерисати, али и поштовати разлике, уколико то не нарушава наше моралне стандарде. У идеалном случају, следећи корак би био прихватање чињенице да неки културни модели могу бити и бољи од наших, што би као крајњи циљ имало стицање способности да критички посматрамо и чак доведемо у питање културне моделе уз које смо одрасли.

Наредна четири поглавља доносе детаљнији опис природе интеркултуралне комуникативне компетенције и различитих механизама који је омогућавају, и заправо представљају разраду дефиниције интеркултуралне компетенције наведене у уводном поглављу. Аутор се најпре бави проблемима које у комуникацији може изазвати поштовање различитих културних вредности, затим обрађује средства невербалне и вербалне комуникације, да би се на крају

осврнуо на основне комуникативне жанрове и дао преглед и опис неких говорних догађаја.

На почетку другог поглавља, аутор указује на чињеницу која нам понекад промакне, а може бити узрок непријатности, неразумевања или конфликата у интеркултуралној комуникацији. Наиме, полазећи од идеје да су одређене културне вредности толико дубоко укорењене у нама да их често сматрамо универзалним, природним и непроменљивим, аутор наводи низ занимљивих и често анегдотских примера у намери да покаже колико се, у ствари, те вредности могу разликовати од културе до културе. Указује, затим, и на потребу да, пошто смо најпре освестили сопствене базичне културне моделе, постанемо свесни и туђих поимања оних елемената који су кључни за дефинисање одређене културе.

Аутор одлучује да нас на пут кроз разне културе поведе крећући од различитог поимања времена, и на самом почетку наводи веома упечатљив пример: за једног Италијана очигледно је да дан почиње у зору, али је, рецимо, за многе азијске и афричке народе исто тако очигледно да он почиње заласком сунца. Сликовити примери које аутор даље износи, показују и различита схватања концепта тачности, затим, како се време, или, боље речено, непоштовање туђег времена може користити као доказ моћи (на пример, непотребно дуго чекање на разговор са надређеним- навика коју Балбони посебно везује за словенске културе), или зашто одступање од унапред утврђеног дневног реда карактеристично за латинске културе, може бити неприхватљиво за једног Скандинавца, итд. На исти сликовит начин аутор дочарава и различито поимање концепта јавног и приватног, објашњава проблеме у комуникацији који су последица непознавања друштвене хијерархије, или оне који се тичу различитог схватања и улоге породице у неким друштвима, а кратко се осврће и на појмове поштења и фер-плеја, као и на употребу метафора као израза различитих перцепција света.

Прелазећи на тему средстава комуникације, аутор одлучује да треће поглавље посвети средствима невербалне комуникације и започиње га наводећи разлоге за овакав избор, односно за давање предности невербалној у односу на језичку комуникацију. Ту је, најпре, чињеница да се визуелне информације обрађују пре аудитивних, а при том чине и 80% од укупног броја података који стижу до нашег мозга, наспрам само 11–15% информација које до нас стижу путем чула слуха. Поред тога, ту су и случајеви у којима визуелне информације могу имати већи значај од оних језичких; рецимо, када једноставним намигивањем свом језичком исказу дамо потпуно супротно значење.

Наводећи низ примера који се тичу понекад и нехотичног преношења порука гестовима, изразом лица (кинезичка компетенција), положајем тела, растојањем и физичким контактом или избегавањем тог контакта приликом комуникације (просемичка компетенција), а затим и примере комуницирања путем начина одевања, употребе одређених предмета и статусних симбола, аутор жели да укаже на чињеницу да невербални знаци нису универзално прихваћени, већ су пођеднако одлика једне нације и културе колико и сам језик. Тако из наведених примера постаје јасно зашто, рецимо, не треба намигивати у Пакистану или Авганистану; зашто, на пример, један Италијан који би у разговору са Енглезом приказао читав спектар својих уобичајених комуникативних навика као што су повишен тон, изражено гестикулирање, упадање у реч, приближавање или чак додиривање саговорника, ризикује да буде оцењен као изразито агресиван и нападан саговорник; због чега у Кини не би требало поклањати сат, ципеле или кишобран, итд.

Након невербалних средстава комуникације, у следећем поглављу аутор се бави интеркултуралним проблемима везаним за сам језик, а пажњу фокусира на елементе као што су звучни аспекти језика – колико гласно и колико брзо причамо такође је делимично условљено културом којој припадамо; затим избор речи и тема који, према речима аутора, може бити изузетно деликатан задатак, посебно у нешто формалнијим културама каква је, на пример, јапанска. Овде се аутор осврће и на релативност табу тема као и на начин употребе специјалистичке терминологије.

Иако истиче да се у данашњој интернационалној комуникацији, и уколико потпуно не угрожавају смисао поруке, морфосинтаксичке грешке толеришу, Балбони указује на постојање одређених аспеката морфологије и синтаксе чије би непознавање могло довести до неразумевња на интеркултуралном нивоу. Међу примерима који илуструју овакву тврдњу је, рецимо, забрана употребе футура приликом свакодневне комуникације у арапској култури, или тенденција избегавања заповедног начина која је присутна у појединим културама као начин за ублажавање прагматичке снаге исказа, итд.

Још један од језичких елемената који Балбони оцењује као потенцијални извор неспоразума, јесте начин на који се у различитим језицима гради структура текста. Ту је, на пример, англосаксонски текст који је линеаран и базиран на координацији више кратких реченица, док са друге стране имамо текстове на словенским и романским језицима који предност дају субординацији, па је линераност текста у многоме нарушена великим бројем уметнутих зависних реченица, што захтева и појачану употребу заменица и читавог спектра времена и начина. Када један Шпанац или Италијан говоре енглески, они преводе речи, али

не и начин концептуализације, начин грађења текста, тако да англосаксонском говорнику овакво изражавање може деловати нејасно, магловито и неодређено. С друге стране, говорници романских језика уложиће велики напор у покушају да се јасно изразе на језику који не располаже истим оним средствима које су навикли да користе у сопственом језику. Додавши и опис спиралне структуре текста на азијским и северноафричким језицима, аутор пружа потпунији увид у разноликост ове стране језика. На крају поглавља кратко се осврће и на социопрагматичке аспекте језика, а овом приликом се ограничава на тему политичке коректности коју осликава примерима употребе апелатива и звања, и на опозицију између формалног и неформалног изражавања.

Пето поглавље започиње краћим теоријским уводом о комуникативним жанровима. Аутор истиче да сваки од тих жанрова (виц, писмо, конференција, ...) има своја правила, а њихово познавање нам омогућава да унапред знамо шта у којој ситуацији да очекујемо и тако схватимо, рецимо, да се ради о причању вица, а не о препричавању стварног догађаја. Нека од тих правила су универзална, а нека културно условљена. Означивши га као један од најкомплекснијих жанрова, аутор своју пажњу фокусира на дијалог, разјашњавајући из угла различитих култура одређене моменте као што су прелазак са формалних на неформалне односе, узимање речи, прекидање, упадање у реч, паузе и моменти тишине, начин на који се дијалог завршава. У наставку, имајући у виду правила која се тичу друштвених улога и улога у комуникацији, поштовања договореног времена, исказивање заинтересованости и захвалности и сл, аутор, са становишта разлика међу културама, описује неке од говорних догађаја као што су формални састанак, рад у групи, коктел, ручак, вечера, јавни говор.

У последњем поглављу Балбони заокружује своје излагање враћајући се на идеју представљену на самом почетку: идеју о интеркултуралној комуникативној компетенцији као неисцрпној области у сталном процесу еволуције, материји која се опире јасним дефиницијама, и као таква се у наставном процесу не може једноставно предавати и научити. Позивајући се на Хофстеда, кога издваја као једног од зачетника истраживања на пољу интеркултуралне комуникације, аутор пружа неке од смерница у тражењу одговора на питање како се може развити интеркултурална комуникатвна компетенција. До тог крајњег циља дошло би се кроз процес од три фазе: полазна тачка би била стицање свести о постојању разлика, затим би требало да уследи упознавање култура другачијих од сопствене, да би се на крају, на основу тих знања и личних искустава, најзад стекла способност комуницирања са другим културама. Ову способност аутор види не само као средство за задовољавање непосредних потреба, већ и као начин да променимо и развијемо сопствену

личност, а тиме, посредно, и друштво у коме живимо. Задатак није лак, а према речима аутора, кључно је умети посматрати друге културе, али истовремено видети и сопствену. На самом крају представљен је један оперативни модел који то може омогућити: прибегавајући социолингвистичком појму ситуационог контекста, аутор издваја неколико таквих домена, и за сваки од њих означава културне моделе чијим би се посматрањем могло доћи до сазнања о томе како заиста функционише најпре сопствена, а затим и друге културе. Илустарције ради, домени које је аутор изабрао су друштвени односи, а у оквиру њих однос са странцима, однос између старих и младих, однос са надређенима, итд, затим друштвена организација, која подразумева културне моделе као што су индустрија, агрикултура, мас-медији и сл, следе области кућа и породица, град, школа и мас-медији, свака уз листе одговарајућих културних модела. Аутор предлаже да се на основу ове шеме направи фајл или свеска који ће се, ставку по ставку, попуњавати бележењем сопствених или туђих опсервација, личних искустава из контаката са странцима и сл.

Након потпуног увида у структуру и садржај књиге, треба напоменути да је аутор теоријски оквир и такозвану филозофску основу свога дела изложио у уводном и у закључном поглављу, док конкретни примери који сведоче о разноликости култура на различитим нивоима, заузимају око две трећине књиге. Овакав избор аутора, поред тога што, како је већ речено, чини књигу анимљивијом и привлачном широј публици, може бити подвргнут критици из неколико разлога. На првом месту, могуће је поставити питање методе прикупљања података, у овом случају примера различитих културних модела. У највећем броју случајева ради се о анегдотским причама, а само се на основу библиографије може претпоставити на који су начин они прикупљени. Међутим, у самом тексту су врло ретко наведени подаци који прецизно упућују на изворе.

С друге стране, свакако се не може заобићи ни познато питање легитимности прибегавања широкој употреби анегдота у једном научном делу. Ма колико да је прихватљиво оправдање аутора да се на тај начин избегава сувопарност научног стила, чини се да у случају овако деликатне теме, навођење примера који нису резултат научно-истраживачког рада, може носити веће ризике, а овде, пре свега, мислимо на стварање стереотипа тамо где је циљ био управо супротан: ширење видика. У једном јединому кратком осврту на ову проблематику, аутор помиње ризик од креирања стереотипа које назива отровом за интеркултуралну комуникацију и указује на потребу за сталним контактом са другим културама, као и на могућност да су неки од примера наведених у књизи већ застарели.

Само један пример биће довољан за илустарцију сложености овог питања: говорећи о порукама које преносимо употребом одређених предмета, аутор објашњава да златан сат, тежак златан ланац око врата и велики печатни прстен на руци једног Арапина или Словена, ма колико да рафинираног Европљанина могу навести на помисао да има посла са неким ко је своје богатство стекао брзо, и често на сумњив начин, у поменутим културама немају то значење, будући да је, према речима аутора, приказивање стеченог богатства уз помоћ упадљивог накита друштвено прихватљиво, а онај ко га носи, у арапским и словенским културама, често може бити способан и софистициран бизнисмен.

Нама, који смо припадници једне словенске културе, јасно је шта је аутор имао на уму наводећи овај пример; исто тако нам је јасно да је овај културни модел превазиђен, и да као последица, надајмо се, неког прошлог времена, данас постаје све мање прихватљив. Међутим, ваља нагласити да, за неке припаднике српске културе, то никада није ни био, и да су многи од нас имали сличан утисак као и један рафинирани Европљанин, а често, нажалост, тај свој утисак и потврдили.

Чини се, ипак, да су генерализације у овој области неизбежне. Стога, без намере да критикујемо аутора што им је и он прибегао, желимо само да укажемо на то да је, у књизи која се бави интеркултуралном комуникацијом, мало више пажње могло бити посвећено освешћивању проблема предрасуда и уопштавања која им стоје у основи.

Увид у то да смо у претходна три пасуса посветили значајан простор анализи само једног од многих примера из књиге, пружа нам потврду о важности коју за сваког појединца могу имати неки, наизглед, не тако значајни детаљи из области интеркултуралне комуникације. Будући да нека од питања која се отварају на овом пољу погађају болне тачке, а нека учествују у одређивању саме наше суштине, то не треба да чуди.

Упркос томе, не би сада ваљало упуштати се у анализу појединачних примера наведених у књизи, а посебно након почетне примедбе упућене аутору на рачун недовољне заступљености теоријских поставки и квантитативне доминације сликовитих примера и прича. Као што је и сам аутор више пута истакао, они су ту само као илустрација разноликости света у коме живимо, док суштинска вредност ове књиге превазилази ниво прича и анегдота, и налази се у великом доприносу тако неопходној промени перспективе, која би учинила да језичку и културну разноликост схватимо не као препреку или потешкоћу, већ као драгоцено средство за развој сваког појединца, а онда и друштва.

Треба истаћи и да размишљања и питања покренута у овој књизи могу бити инспирација и полазна тачка за многа истраживања у области лингвистике, социолингвистике и глотидидактике, где модел предложен у завршном поглављу може наћи своју практичну примену у настави, кроз лекције посвећене упоређивању различитих културних модела по шеми коју предлаже аутор. И поред наведених замерки, можемо закључити да ова књига, уз изразито хуманистичку поруку коју носи, на крају открива и своју практичну вредност, што је чини заокруженом целином, а тако и значајном референцом у области интеркултуралне комуникације.

ЛИТЕРАТУРА

Balboni, P.E. (2007). *La comunicazione interculturale*. Venezia: Marsilio Editori.

Borneto, S. (1998). *C'era una volta il metodo*. Roma: Carocci.

Датум пријема: 27.8.2018.

Датум исправки: 12.11.2018.

Датум одобрења: 19.11.2018.

ПРИКАЗ

УДК: 061.2:811.134.2(497.11)(049.32)

Андријана С. Ђордан*

Алфа БК универзитет, Београд

Факултет за стране језике

УДРУЖЕЊЕ ПРОФЕСОРА ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА СРБИЈЕ –КРАТАК ПРЕГЛЕД

Удружење професора шпанског језика Србије (скраћено УПШЈС), односно на шпанском Asociación de profesores de español en Serbia (скраћено APES)[1] је невладина, нестраначка и неполитичка асоцијација основана 2016. године са седиштем у Београду. Настало је на иницијативу групе професора шпанског језика и хиспанских књижевности, са идејом да окупи колеге у Србији, те да са њима учествује на различитим пројектима, усавршавањима и конференцијама у земљи и иностранству и промоцији хиспанистике у Србији. Истичући да је константо усавршавање кадрова предуслов задовољства ученика и професора, али и ширења хиспанистике у српској култури и науци, оснивачи Статутом дефинишу следеће кључне циљеве:

- промовисање образовања и културе;
- промовисање струке;
- међународну сарадњу;
- стручно усавршавање професора шпанског језика.

За кратко време Удружење је успело да окупи велики број професора шпанског језика, реализује низ активноси и започне неколико пројеката.

*andrijana.djordan@alfa.edu.rs

[1] http://www.apes.edu.rs

Као кључни успех досадашње активности Удружења, првенствено треба издвојити податак да је 2018. године ова асоцијација аплицирала за два пројекта у оквиру Ерасмус плус програма и да су оба одобрена. Један од њих носи назив Култура и ИТК технологије у настави шпанског као страног језика (La Cultura y las TIC en la Enseñanza de ELE). Други је означен као Cultuforma, а главни циљ му је унапређење наставничких компетенција учесника, креирање курса из шпанске култре и припрема дидактичког материјала, изградња онлајн платформе и омогућавање културне размене међу професорима. Поред ових, Удружење је покренуло и учествовало у реализацији још неколико других пројеката из шире сфере културе и образовања, а везаних за хиспански свет.

Удружење професора шпанског језика Србије тренутно нуди и три семинара за наставнике шпанског језика, акредитована од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја, који ће се одржавати школске 2018/2019, 2019/2020, 2020/2021: ИКТ у настави шпанског језика; Од граматике до игре - предности учења шпанског језика кроз игру; Савремене тенденције у настави шпанског језика.

Конференције су такође вид стручног усавршавања који ће ова асоцијација подржавати и организовати. Наиме, у сарадњи са Филолошким факултетом Универзитета у Београду, у септембру 2018. године Удружење је организовало Другу националну конференцију: Хиспанистика у Србији и изазови савременог доба. Такође, са Катедром за иберијске студије Филолошког факултета у Београду и Шпанским друштвом за дидактику језика и књижевности (Sociedad Española de Didáctica de la Lengua y la Literatura (SEDLL)), организује у јуну 2019. године у српској престоници тринаести интернационални симпозијум овог Друштва.

Удружење је до сада остварило партнерство са следећим институцијама: Институтом Сервантес у Београду (Instituto Cervantes de Belgrado), школама шпанског језика за странце и усавршавање професора шпанског као страног језика Colegio Delibes и Mester у Саламанки (Шпанија), школама шпанског језика Castellana и Granada у Београду, организацијом за међународну размену ученика YFU SRBIJA и Међународним курсевима Универзитета у Саламанки (Cursos Internacionales de la Universidad de Salamanca), посебног правног лица које пружа инструменталну подршку Универзитету у Саламанки у области курсева шпанског језика за странце и курсева усавршавања професора шпанског као страног језика. Чланови Удружења имају могућност да буду и његови стипендисти, те да похађају неки од курсева стручног усавршавања у наведеним школама у Шпанији.

Председница Удружења је Марина Миловановић, потпредседница Наталија Радовић, а секретарка Марица Мујовић. Удружење данас броји око 60 чланова, а у својој бази има близу 90 професора шпанског језика. Чланство се остварује регистрацијом на сајту ове асоцијације и уплатом годишње чланарине (сама регистрација, без уплате чланарине, омогућава присуство у бази).

Оснивање Удружења професора шпанског језика у Србији, које за само две године од настајања има веома динамичну и значајну активност, и те како је важно са саму струку, промоцију шпанског језика и хиспанских култура у Србији, али и за истицање важности учења страних језика уопште. Посебну вредност настајање и активност Удружења имају за српску образовну језичку политику и планирање, у којој је актуелни положај другог страног језика у основном и средњошколском образовању у врло незавидној ситуацији. Уколико узмемо у обзир да је Србија земља у поступку прикључивања Европској унији, а сама Унија декларативно инсистира на мултилингвалој Европи плурилингвалних појединаца, сваки допринос учењу страног језика је корак ближе ка европском модерном друштву. На крају, постојање институција овог типа значи и повезивање са светом и доприноси равноправном учешћу у животу модерног доба.

Датум пријема: 28.11.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 3.12.2018.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Часопис *Речи* налази се у категорији М52 часописа Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Упутство за припрему рукописа састављено је према Акту о уређивању научних часописа МНТР (ев. број: 110-00-17/2009-01, Београд, 09.07.2009).

Достављени научни радови, након уредничке процене, улазе у процес рецензирања компетентних стручњака. Рецензентима није познат идентитет аутора, нити аутори добијају податке о рецензентима.На основу рецензија редакција доноси одлуку о објављивању, корекцији или одбијању рада. Аутори чији су радови одбијени и аутори којима се радови враћају на корекцију добијају на увид рецензије.

Часопис *Речи* публикује само раније необјављене научне и стручне радове из језика, књижевности и културе. Уколико чланак представља раније допуњен или измењен рад, аутори су дужни да доставе копију првог рада.

Изузетно се штампају критичка издања историјске, архивске, лексикографске, библиографске грађе и сл. као и ненаучна грађа која може бити од користи истраживачима.

Часопис *Речи* излази једанпут годишње, рукописи се достављају електронском поштом током целе године на адресу уредништва reci@alfa.edu.rs. Заједно са слањем радова, аутори су дужни да потпишу **Изјаву аутора**. То је приложен документ на сајту часописа *Речи* чијим потписивањем аутори потврђују да је њихов текст оригиналан производ властитог рада и да је текст припремљен према задатим упутствима часописа. У супротном, редакција неће прихватити рад за објављивање, као ни у случају да је аутор/ка одбио/одбила да прихвати коментаре и примени сугестије рецензената.

ОСНОВНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ О ПИСМУ И ОБИМУ РАДА

Писмо рукописа на српском језику је ћирилица (Serbian, Cyrillic). Радови могу бити објављени на енглеском, или неком другом страном језику. Текстови на српском језику треба да су прилагођени Правопису из 2010. и

Нормативној граматици из 2013. године. Текстови на страним језицима треба да следе језичке норме тих језика.

Дужина и фонт рукописа чланака је до 30 000 словних места (са белинама), не рачунајући фус-ноте. Фонт је Times New Roman 12. Фус-ноте се уносе величином слова Times New Roman 10 и не служе за цитирање, већ за додатна објашњења. Проред текста је 1,5. Наглашавања у тексту преносе се курзивом.

Структура чланка

Подаци о аутору или ауторки стављају се на почетку рада, пишу се фонтом који се користи за главни текст рада, Times New Roman 12. Обухватају име, средње слово и презиме аутора, и афилијацију. Афилијација подразумева установу у којој је аутор запослен, исписује се непосредно након имена аутора, а функција и звање аутора се не наводе. У случајевима сложеније организације, наводи се укупна хијерархија. На пример: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, Београд.

Након презимена, у фус-ноти се наводи електронска адреса аутора. У случају коауторства, наводи се електронска адреса првог аутора. Не наводе се функција и звање аутора. Уколико је рад настао у оквиру одређеног пројекта, потребно је, одмах након наслова рада, у фус-ноти, навести податке о броју пројекта, његовом руководиоцу и институцији која финансира пројекат. Изрази захвалности и коментари дају се такође у овом делу рада.

Наслов рада треба да што прецизније упућује на садржај чланка и да олакшава индексирање и претраживање теме. Наслов се пише два реда испод афилијације, центрирано, великим словима.

Апстракт (сажетак, анотација) мора да садржи уводна разматрања о истраживању, ранија запажања о проблему, примењене методе, јасне и концизне резултате и мишљење о утицајима и импликацијама открића. У апстракту се налазе само најважнији детаљи који су потребни за разумевање значаја чланка. Обим апстракта је од 150 до 200 речи, пише се на језику рада, српском и енглеском језику. Редакција обезбеђује превођење апстраката страних аутора на српски језик.

Кључне речи не треба да садрже речи из наслова рада већ суштинске речи које су извучене из садржаја рада. Треба написати до 10 кључних речи. Оне се на почетку рада наводе уз апстракт.

На крају чланка долази Литература (приликом навођења користи се *APA* (*American Psychological Association*) стил. Праћена је Насловом рада, Резимеом и Кључним речима на страном језику уколико је рад писан на српском; у случају рада на страном језику, ова три сегмента дају се на српском. **Резиме** треба да садржи кондензовано саопштене кључне идеје рада. За разлику од апстракта, у резимеу се аутори концентришу на резултате, открића и закључке. Резиме би требало да буде опширнији од апстракта (садржи до 250 речи).

На крају текста, у доњем десном углу,редакција хронолошким редомнаводи датуме пријема, одобрења и евентуалних исправки рада.

Рад може да садржи **поднаслове**. Они су увучени у пасус и нису писани великим словима, већ подебљани.

Текстови чланака имају **пасусе**. Параграфи не могу бити састављени од једне реченице.

Нумерацију страница, параграфа или поднаслова није потребно вршити.

Додатни попратни материјали (фотографије, документа, транскрипти, табеле, графикони, цртежи, схеме) пожељни су прилози и објављују се уз претходно достављене дозволе надлежних институција. Овај материјал доставља се у посебном фајлу, а у основном тексту посебном заградом обележава се место где долазе и не уносе се у текст. На пример: [слика бр.1] [табела бр. 3]. Црно-беле репродукције се шаљу као TIFF (у резолуцији 300 dpi) или EPS (800 dpi). Табеле се прецизно обележавају, преносе без сенчења и боја,увек имају наслов на језику рада и језику резимеа.

Начин цитирања

Приликом навођења користи се ***APA* (*American Psychological Association*)**стил.

Цитате треба стављати под наводнике. На српском језику цитати се преносе према Правопису српског језика („“), на енглеском језику према језичкој норми тог језика (“ ”). Једино се стихови дају у курзиву. Ако прелази 40 речи, цитат се издваја у посебан пасус, без наводника. Уколико се у главном тексту цитира аутор страног порекла, најпре се наводи превод или транскрипција имена аутора, а потом се у угластој загради [ ] пише његово или њено оригинално име и презиме, на пример Џонатан Калер [Jonathan Culler]. Исти поступак примењује се и за писање страних појмова и израза. Ако се цитирају реченице на страном

језику, у главном тексту се даје превод, а у фус-ноти оригинал, увек са наводом извора.

Цитирање се врши унутар текста у формату библиографске парентезе која садржи презиме аутора, годину објављивања рада, двотачку и број странице са које је цитат преузет, на пример (Culler, 1997: 32). Ако је реч о студији више аутора, наводе се презимена прва два аутора одвојена зарезом, на пример (Самарџија, Јухас и др. 2011: 34).

Листа референци

Посебно се наводе извори и литература.

- **Књиге и монографије**:

- једног аутора

Culler, J. (2007). *The Literary in Theory*. Stanford: Stanford University Press.

- више аутора

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. (2007). *The War: An Intimate History, 1941-1945*. New York: Knopf.

- књига објављена у електронској форми

Eckes, T. (2000). *The developmental social psychology of gender*. Доступно преко: http://www.netlibrary.com

- **Поглавље у монографији или зборнику радова**

Манчић, А. (2010). Писања и читања превода као жанра у српским књижевним и научним часописима (поводом првих српских превода Сервантеса, Ариоста и Шекспира. У: Весна Матовић (ур.), *Жанрови у српској периодици* (499−515). Београд: Институт за књижевност и уметност.

- **Чланак у часопису или дневним новинама**

Референца треба да садржи презиме и име аутора, годину издања, наслов чланка, назив часописа (курзивом), волумен, број странице.

Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14 (3), 575-599.

Stolić, A. (2001). Društveni identitet učiteljice u Srbiji 19. veka. *Godišnjak za društvenu istoriju*, Beograd, 3: 205-232.

Вулићевић, М. (2011). О вампирима с емпатијом. *Политика*. 26. октобар. стр. 14.

- **Зборници радова са научних скупова или конференција**

Singh, K., & Best, G. (2004). Film induced tourism: motivations of visitors to the Hobbiton movie set as featured in *The Lord of the Rings*. In *Proceedings of the 1st International Tourism and Media Conference, Melbourne* (98-111). Melbourne: Tourism Research Unit. Monash University.

- **Необјављене докторске дисертације, магистарске тезе или мастер радови**

Балан, Ј. (2004). *Дискурс женског лика у српском реалистичком роману* (Необјављена докторска дисертација). Универзитет у Београду: Филолошки факултет.

- **Документ са интернета:**

Референца треба да садржи презиме и име аутора, датум објављивања, наслов документа, датум када је сајт посећен, интернет адресу.

Wood, J. (2014, May 19). The World As We Know It. *TheNew Yorker*. Доступно преко: http://www.newyorker.com/arts/critics/books/2014/05/19/140519crbo_books_wood [30.06.2014]

- **Рукописна грађа**

Николић, Јован. *Песмарица.* Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780−1783.

* * *

Аутори су дужни да доставе лекторисане текстове.

Рукописи се не враћају.

Примерак часописа може се набавити у библиотеци Факултета за стране језике Алфа БК универзитета.

INSTRUCTIONS FOR PAPER SUBMISSION

***Reči**: a Journal of Language, Literature and Culture* is categorised as an interdisciplinary scientific journal of national importance by the Serbian Ministry of Education, Science and Technological Development (M52). Instructions for the preparation of manuscripts conform to the Act on Scientific Journal Editing, No 110-00-17/2009-01, Belgrade, 9 July 2009.

All submitted papers are reviewed by qualified scholars after the editor's assessment. The authors' identities are not disclosed to the reviewers, nor do the authors receive information about the reviewers. Upon receiving the reviews, the Editorial Board decides on the publication, correction or rejection of the papers. The authors whose papers have been rejected or returned to be corrected are sent the reviews.

Only the articles that have not been previously published can be accepted for publication. If the article is a previously amended or modified work, the author is required to submit a copy of the earlier version.

The *Reči* Journal can exceptionally publish critical editions of scientific, historical, archival, lexicographic or bibliographic materials as well as non-scientific texts that may be of use to researchers.

The Journal is published annually; papers are submitted electronically throughout the year at reci@alfa.edu.rs. Authors are requested to sign the **Statement of Authorship**, a document available on the *Reči* Journal website. By signing this document, the author confirms that the submitted text is an original product of their own work, and that the text is prepared conforming to the guidelines set by the Journal. Those manuscripts that do not meet the above requirements will not be accepted for publication. If an author has refused to accept the reviewers' comments and suggestions, their paper will not be taken into consideration.

BASIC INFORMATION ON THE MANUSCRIPT LENGTH AND STYLE REQUIREMENTS

If a paper is in Serbian, it should be written in Cyrillic alphabet. Texts in Serbian should be prepared according to the official Orthography of 2010 and the

Normative Grammar of 2013. Papers can be published in English or other foreign languages complying with the norms of those languages.

Manuscript length should not exceed 30,000 characters (with blanks) not counting the footnotes. The **font** is Times New Roman, size 12, line spacing 1.5; for footnotes Times New Roman size 10 should be used. Footnotes should be used for further clarification and not for references. Italics should be used to emphasize words or phrases.

ARTICLE STRUCTURE

Information on the author should be provided at the beginning of the paper, formatted in the same way as the main text (Times New Roman 12). It should include the author's first name, middle initial(s), last name and affiliation. Affiliation means the institution in which the author is employed, it should be printed immediately after the author's name, and the function and position of the author should not be mentioned. In the case of a more complex organization, the entire hierarchy should be provided. For example: University of Belgrade, Faculty of Philosophy, History Department, Belgrade.

A footnote with the author's e-mail address should be included after the autor's last name. In the case of collaboration, the e-mail address of the first author is given. The authors' positions and titles should not be included. If the paper is written as part of a project, a footnote with the information on the project number, its leader and the institution financing the project should be provided after the title of the paper. Acknowledgments and comments may also be given in this part of the paper.

The title of the paper should be precise and informative in order to facilitate search and indexing. The title should be written two lines below the affiliation, centered, in capital letters.

The abstract should contain introductory information on the research, a brief explanation of the problem addressed, the methods used, clear and concise results, and an opinion on the effect and implications of the discovery. The abstract should contain only the most important details necessary for understanding the relevance of the article. The abstract should be written in the language of the paper, Serbian and English and contain 150 to 200 words. The Journal will provide Serbian translation for the abstracts of foreign authors.

Keywords are given after the abstract. They should not contain words used in the title, but essential words drawn from the paper's content. There should be up to 10 keywords.

After the main text, a Reference List should be provided (use APA (American Psychological Association) citation style). The Reference List is followed by the Title of the paper, Summary, and Keywords in a foreign language if the paper is written in Serbian; if the paper is written in a foreign language, these three segments should be in Serbian. **The summary** should contain concisely formulated key ideas of the paper. In contrast to the abstract, it should concentrate on the results, findings and conclusions. The summary should be longer than theh abstract, containing up to 250 words.

At the end of the text, in the lower right corner, the Editorial Office will provide the dates of submission, approval and resubmission (if applicable) of the paper in a chronological order.

The paper may contain **subtitles**. They should be indented and should not be written in capital, but bold letters.

The article should be organized into **paragraphs**. Paragraphs must contain more than one sentence.

Numbering of pages, paragraphs and subtitles is not necessary.

Additional materials (figures, tables, charts, graphs, photographs, documents, transcripts) are welcome and will be published with the permission of the copyright owner. These materials should be submitted in a separate file, and their place in the main text should be marked by square brackets. The materials should not be inserted in the text. For example: [Figure 1] [Table 3]. Black and white reproductions should be submitted as TIFF (300 d.p.i. resolution) or EPS (800 d.p.i.) files. Tables should be simple, without shading or color, and should always have captions in the language of the paper and the language of the summary.

REFERENCE STYLE

APA citation style is used.

Quotations should be put in quotation marks. In Serbian, quotes are written according to the Orthography of the Serbian language („“); in English, they are written according to the norm of the English language (“ ”). Only verses are italicized. Quotations exceeding 40 words should be set in a separate paragraph, without quotation marks. When quoting a foreign author in the main body of the text, translation or transcription of the author’s name is first given, and then the author’s original name in square brackets [ ], e.g. Džonatan Kaler [Jonathan Culler]. The same principle applies to foreign terms and expressions. If sentences in a foreign language are quoted, translation is given in the main text, and original text in the footnote, always citing the source.

In-text references are given in parentheses containing the author's surname, year of publication, a colon and the page number, e.g. (Culler, 1997: 32). In the case of multiple authors, the surnames of the first two authors are given separated by commas, e.g. (Samardžija, Juhasz et al., 2011: 34).

REFERENCE LIST

The reference list should be separated into sources and references.

How to cite:

1. **Books and monographs**:

a) single author

Culler, J. (2007). *The Literary in Theory*. Stanford: Stanford University Press.

b) multiple authors

Ward, G. C., & Burns, K. (2007). *The War: An Intimate History, 1941-1945*. New York: Knopf.

c) electronic books

Eckes, T. (2000). *The developmental social psychology of gender*. Retrieved from: http://www.netlibrary.com

2. **Chapter in a book**

Hemingway, E. (1999). The killers. In J. Updike & K. Kenison (Eds.), *The best American short stories of the century* (78-80). Boston, MA: Houghton Mifflin.

3. **Journal or newspaper article**

The reference must contain the author's name, the year of publication, title of the article, name of the journal (italicized), volume number, and page number.

Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14 (3), 575-599.

Stolić, A. (2001). Društveni identitet učiteljice u Srbiji 19. veka. *Godišnjak za društvenu istoriju*, Beograd, 3: 205-232.

Bowman, L. (1990, March 7). Bills target Lake Erie mussels. *The Pittsburgh Press*, p. A4.

4. **Conference proceedings**

Singh, K., & Best, G. (2004). Film induced tourism: motivations of visitors to the Hobbiton movie set as featured in *The Lord of the Rings*. In *Proceedings of the 1st International Tourism and Media Conference, Melbourne* (98-111). Melbourne: Tourism Research Unit. Monash University.

5. **Unpublished doctoral dissertationor master's thesis**

Kassover, A. (1987). *Treatment of abusive males: Voluntary vs. court-mandated referrals* (Unpublished doctoral dissertation). Nova University, Fort Lauderdale, FL.

6. **Electronic sources**

The reference should contain the name of the author, the date of publication, title of the document, the date when the site was accessed and the URL.

Wood, J. (2014, May 19). The World As We Know It. *TheNew Yorker*. Retrieved from: http://www.newyorker.com/arts/critics/books/2014/05/19/140519crbo_books_wood [30.06.2014]

- **Archival sources**

Tarkington, B. (1924, May 8). [Letter to George Ade]. George Ade Papers, 1878-2007, The Virginia Kelly Karnes Archives and Special Collections Research Center (Box 10, Folder 5), Purdue University Libraries, West Lafayette, IN.

* * *

Authors are required to submit proofread texts.

Manuscripts are not returnable.

The Journal is available in the library of the Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81+82

РЕЧИ : часопис за језик, књижевност и
културу / главни и одговорни уредници Мелина
Николић, Андријана Ђордан. - Год. 1, бр. 1 (2009)-
. - Београд : Алфа БК универзитет у Београду,
Факултет за стране језике, 2009- (Београд : Apollo Graphic Production). –
25 cm

Годишње. – Текст на срп. (ћир. и лат.) и енгл. језику.
ISSN 1821-0686 = Речи (Београд)
COBISS.SR-ID 155512076